

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vítkovice v éře budování státu

Příspěvek k sociálním dějinám

Vítkovice in the Era of State-building

The Contribution to Social History

Jakub Dvořák

Vedoucí práce	PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.
Studijní program	Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní a střední školy
Studijní obor	Dějepis – německý jazyk
Rok odevzdání	2015

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Vítkovice v éře budování státu. Příspěvek k sociálním dějinám“ vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 20. 7. 2015

.....

podpis

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu diplomové práce PhDr. Jiřímu Hnilicovi, Ph.D. za odborné vedení, za pomoc a inspirativní rady. Mé poděkování patří také Mgr. Haně Šústkové, Ph.D. a Mgr. Tomáši Karkoszkovi. Nepostradatelnou oporou mi byla mamka, za což jsem jí nesmírně vděčný.

ABSTRAKT

Diplomová práce, nesoucí název „Vítkovice v éře budování státu. Příspěvek k sociálním dějinám“, popisuje a analyzuje sociální poměry Vítkovic na Ostravsku ve 20. letech 20. století. Zaměřuje se na dvě klíčová témata, která utvářela dobové sociální klima ve Vítkovicích, a to národnostní poměry a bytovou otázku, či lépe bytovou politiku. Dynamika společnosti byla determinována Vítkovickými železárnami, které měly na její chod značný vliv. Pozice vítkovického podniku byla velice vlivná vzhledem k jeho provázanosti se samotným městem. Proto ve výzkumném poli této práce podnik zaujímá důležité místo ve vztahu jak k národnostní otázce, tak k bytové péči. Zatímco národnostní téma vítkovickou společnost polarizovalo, bytová otázka představovala integrační prvek místní společnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

Vítkovické železárny, Vítkovické horní a hutní těžířstvo, Vítkovice, Adolf Sonnenschein, sociální politika, národnostní poměry, germanizace, bytová péče, bytová politika, Jubilejní kolonie

ABSTRACT

The aim of the diploma thesis called „Vítkovice in the Era of State-Building. The Contribution to Social History“ is to describe and analyse social relations and social interactions in Vítkovice in the twenties of the 20th century. It is focused on two main topics which were really important for society in Vítkovice in that period. The thesis consists of two chapters, which are: relation between nations and housing strategy. The dynamics of the society in Vítkovice is determined by the Vítkovice Ironworks. That is reason why company is such important part of the research field. Position of Vítkovice Ironworks was very influential because of connection between the company and the city. Whereas relations between nations were strained because of policy of the company, despite of housing crisis Ironwork's housing strategy helped to unify the society.

KEYWORDS

Vítkovice Ironworks, Vítkovické horní a hutní těžířstvo, Vítkovice, Social policy, Czech German Relations, Germanisation, Housing Strategy, Housing Policy, Worker Colony "Jubilejní"

Obsah

1. Úvod	7
2. Metodologie a typologie pramenů a literatury	15
3. Národnostní problematika	19
3.1 Vítkovický satrapa kapituluje? Adolf Sonnenschein kontra české dělnictvo	19
3.2 Doba míru v zajetí válečných křivd.....	26
3.3 Vítkovice – prušáctější než Prusko samo? Průběh a formy germanizace	30
3.4 Labutí píseň germanizace. Německo-české vztahy v éře budování státu ve Vítkovicích ...	38
3.5 Německo-české vztahy ve Vítkovicích v kontextu „vysoké politiky“	55
4. Bytová politika Vítkovických železáren ve 20. letech	71
4.1 Bytová otázka v režii Vítkovických železáren	71
4.2 Bytová krize	76
4.3 Řešení bytové krize a podniková bytová péče ve 20. letech	88
4.4 Bydlení jako politikum	96
4.5 Typologie podnikového bydlení.....	99
4.6 Zhodnocení bytové péče v kontextu let 1918-1928	105
5. Závěr.....	107
6. Prameny a literatura.....	110
7. Obrazové přílohy	116

1. Úvod

Předkládaná diplomová práce, nesoucí název „Vítkovice v éře budování státu“, si klade za cíl popsat a analyzovat specifické sociální klima a společenské prostředí, které se utvářelo ve Vítkovících na Ostravsku ve dvacátých letech 20. století. Do výzkumného pole vstupuje několik klíčových entit, které se staly rozhodujícími faktory pro dynamicky formující se vítkovickou společnost. Dominantní postavení při tom zaujímají Vítkovické železárny, hutnický gigant s dlouholetou tradicí, který hrál v meziválečném období klíčovou a nezastupitelnou roli v československém průmyslu. Za fasádou podniku, jehož jméno mělo značnou váhu v zahraničním obchodu a jehož produkty byly synonymem kvality po celém světě, je při bližším pohledu možné odkrýt množství třecích ploch, které byly zapříčiněny vzájemným působením různorodých zájmových skupin, jejichž požadavky na sebe narážely a ne vždy dospěly k oboustranně výhodnému konsenzu. Centrální oblastí, v níž se zájmy těchto skupin nejvíce prolínaly a vzájemně si konkurovaly, je oblast sociálních poměrů, která se stala předmětem výzkumu. Sociální poměry Vítkovic byly odrazem nejen dosažených hospodářských výsledků podniku, ale také legislativních proměn nově vzniklého československého státu a celkově politické konstelace doby a bylo nutné je rovněž zahrnout do výzkumu tohoto tématu. Zejména ve smyslu zkoumání jejich vlivu a bezprostředního dopadu na lokální sociální klima Vítkovic.

Při analýze sociálních poměrů vykrystalizovala dvě nosná témata, která formovala dynamické síly utvářející společenské dění vítkovických závodů a obce ve dvacátých letech. Patří mezi ně národnostní problematika a bytová politika Vítkovických železáren. Nepochybně bychom našli několik dalších okruhů (například mzdové hnutí, nedostatek potravin a drahotu), které mocně rezonovaly v tehdejší společnosti, avšak tyto nesplňují podmínky, které si tato práce vytyčila. Národnostní otázka a bytová politika tvoří kontinuální linii procházející svou větší či menší intenzitou celými dvacátými lety. Tato práce je tedy koncipována jako příspěvek k dvěma komplexním tématům, jejichž průsečíkem je vysoká míra pozornosti, jaká jim byla po celá dvacátá léta věnována. Můžeme konstatovat, že národnostní a bytové poměry jsou hlavními prvky, které formovaly vítkovickou společnost.

Specifičnost vítkovického prostředí spočívá ve fenoménu provázanosti podniku a obce. Zatímco jinde je zcela běžné, že město a továrna, která se v jeho blízkosti nachází, na sebe neměly přílišný vliv, Vítkovice představují příklad vysoké míry provázanosti obou entit, které vykazovaly známky jak vzájemné spolupráce, tak i antagonismu. Ukazatelem a indikátorem tohoto fenoménu spojení města a podniku jsou právě stanovená témata bytových a národnostních poměrů, které stojí v centru pozornosti této práce.

Výzkum je vymezen lety 1918 - 1929. Důvodem pro výběr těchto dvou dat je skutečnost, že zvolené časové rozmezí představuje uzavřený celek z hlediska hospodářského cyklu vítkovického podniku, který prochází transformací jednak z válečných na mírové poměry, jednak dojde ke kvalitativní změně ve vztahu k mocenským strukturám. V nové mocenské konstelaci již nenalézá takovou podporu, které se těšil ještě za první světové války, což ovlivňovalo vztah vítkovického podniku k jednotlivým vrstvám obyvatelstva. Vítkovické těžířstvo do konce války ztělesňovalo mocného hybatele místních sociálních poměrů prostřednictvím jeho monopolního postavení. Tento model soužití podniku, města a jednotlivých profesně-sociálních skupin, postavený na dominantní pozici podniku, projde ve dvacátých letech zásadní kvalitativní proměnou a bude představovat zásah do původních vztahů, což se nejmarkantněji projeví v obou zvolených tématech.

Habsburské soustátí se ocitlo v říjnu roku 1918 v troskách. Na jeho rozvalinách vznikly nové nástupnické státy, mezi nimi i Československo, kterému projevil z vítězství mocnosti náklonnost. Mezinárodní rozložení sil československým politickým špičkám zajistilo silnou pozici nejen na poli zahraniční, ale také domácí politiky. Zdálo se, že podobně příznivě bude vyřešena i hospodářská otázka. Zatímco z demografického hlediska československý stát po habsburské monarchii převzal jen 21 % území a 25 % obyvatel, průmyslové dědictví dosahovalo mnohem vyššího procentuálního podílu, až 60 %.¹ Na rozdíl od politického vítězství však situace v hospodářství nebyla tak jednoznačná. Hospodářství se sice ocitlo územně v novém československém státu, avšak ne v českých rukou. Převážná část hospodářství patřila českým, rakouským a říšským Němcům a anonymnímu vídeňskému kapitálu.²

¹ *Dějiny hutnictví železa v Československu 2: Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války*. Praha: Academia, 1986, s. 235.

² KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. 2., opr. vyd. Praha : Libri, 2003, s. 195

Ani toto dědictví v podobě 60 % bývalého hospodářského potenciálu monarchie nezaručovalo bezproblémové zajištění chodu ekonomiky. Průmysl, zvláště ten v českých zemích, bez zahraničních trhů zcela ztrácel na svém původním silném významu, o čemž se přesvědčil v poválečné éře, která se vyznačovala ekonomickou uzavřeností a protekcionismem okolních států, kam československý průmysl své výrobky vyvážel. Proti slibnému vývoji a hospodářské konsolidaci stála také nepříznivá poloha státu. Československo postrádalo moře. Tento handicap nemohly nahradit ani velké vodní toky, jakými byly Dunaj, Odra a Labe. Podniky musely platit příliš vysoké částky za dopravu, čímž byly oproti ostatním znevýhodněny. Vztáhneme-li tuto situaci na nejdůležitější meziválečné průmyslové odvětví, tedy na hutní průmysl, velkým defektem byla absence dostatečné surovinové základny.³

I pro *Vítkovické horní a hutní těžířstvo*, přestože za ním stála kapitálově nesmírně silná bankéřská rodina Rothschildů a Gutmannů, nebyla poválečná doba symbolem prosperity. Novou mezinárodně-politickou konstelací došlo ke ztrátě vítkovických tradičních odbytišť: Haliče, Maďarska a Balkánu.⁴ Vedle rozpadu obchodních vazeb se Vítkovické železárny musely potýkat s vyčerpaností výrobních zařízení a pracovních sil.⁵ Vítkovické těžířstvo se muselo přeorientovat z válečné na mírovou výrobu a muselo hledat nová odbytiště, neboť vnitřní trh československého státu nabízel možnost odbytu jen značně omezenému sortimentu zboží. Ekonomické potíže podniku se také promítly do platů zaměstnanců, které byly po určitou dobu zmrazeny, přestože cenová hladina potravin stoupala, což přirozeně radikalizovalo dělnické vrstvy.⁶ Jedná se opravdu o nelichotivý obraz výchozích podmínek, za jakých Vítkovické železárny vstupovaly do éry Československé republiky. Nicméně přestože jsou první léta poznamenána krizí, podnik v průběhu dvacátých let dostojí své pověsti nejsilnějšího hutního producenta na československém a středoevropském trhu.

³ Vítkovické železárny disponovaly sice nezbytným dobře koksovatelným uhlím, ale problematická byla železná ruda, kterou musely dovážet až ze Švédska.

⁴ MATĚJČEK, Jiří a Josef VYTISKA. *Vítkovice. Železárny a strojírna Klementa Gottwalda*. Praha : Práce, 1978. s. 113.

⁵ V průběhu války nedošlo k přestavbě (generální opravě) žádné z vysokých pecí, což ohrožovalo výrobu surového železa, klíčového produktu celého hutního procesu. Konec války způsobil odchod mnoha zaměstnanců, například velice početné skupiny válečných zajatců z Itálie, museli být přijímáni noví zaměstnanci, kteří nebyli zapracovaní. Rovněž svou kvalifikací nově přijatí zaměstnanci neodpovídali standardu, který hutní průmysl vyžadoval.

⁶ STEINER, Jan. Sociální postavení dělnictva Vítkovických železáren v letech 1918-1938. In: *Hospodářské dějiny: Economic history*. Praha : Ústav československých a světových dějin Československé akademie věd, 1980, s. 281.

Kdybychom hledali vhodné označení pro námi vymezené období let 1918 – 1929 optikou samotného vítkovického podniku a respektovali bychom přitom i předchozí trend propůjčit jméno určité fázi jeho vývoje podle klíčové podnikové osobnosti, pak bychom jej mohli označit jako éru Adolfa Sonnenscheina, generálního ředitele Vítkovického těžířstva v letech 1916 – 1932. Právě jeho funkční období se překrývá s lety, které se nacházejí v našem výzkumném poli. Dalším argumentem pro tento postup je skutečnost, že Sonnenschein vtiskl svým specifickým systémem řízení podniku jistý rys, kterým se odlišoval od jeho předchůdců i nástupců na pozici generálního ředitele. Kdybychom měli ve zkratce charakterizovat jeho přístup, pak nejlépe příběhem, který se vepsal do dějin vítkovických závodů. Traduje se, že když se v roce 1916 přiblížila nebezpečně blízko k českým zemím ruská fronta, majitel podniku, Rothschild, si pozval všechny ředitele provozů a zeptal se jich, jak by se zachovali, kdyby se do Vítkovic dostala ruská armáda. Stávající ředitel Fridrich Schuster odpověděl, že by okamžitě přikázal zbořit vysoké pece. Naopak Adolf Sonnenschein odvětil, že by na vysoké pece nechal vyvěsit ruský nápis „Vítejte“ a vyráběl by třeba pro Rusy. Rothschild jej vzápětí jmenoval generálním ředitelem místo dosluhujícího Schustera.⁷

Ať již je tento příběh pouhou fikcí, nebo má reálný základ, odpovídá Sonnenscheinovu systému řízení a přístupu k vedení podniku.⁸ Prioritu pro Sonnenscheina představovaly zájmy podniku jako celku a bylo podružnou záležitostí, zda vyrábí pro monarchii či republiku. Nebyl však autokratickou osobností, která by vše podřizovala vyššímu zájmu majitelů za každou cenu. Prokazoval často porozumění pro potřeby a požadavky různých sociálně-profesních skupin ve svém podniku.⁹ Až teprve historiografie minulého režimu z něj učinila „kapitalistického samovládce na vítkovickém trůnu“. Pokud přistoupíme na to, že každý z generálních ředitelů si svým přístupem vysloužil ve společenském povědomí přídomek a že tak vedle sebe stojí „technokrat“ Paul Kupelwieser, „Bismarck z Vítkovic“ Emil Holz, pak bychom nepochybně měli u Adolfa Sonnenscheina zvolit přídomek „diplomat“, což jednak vyplynulo z jeho přirozené povahy a jeho schopností, jednak si to vyžádaly dobové okolnosti. Vítkovické těžířstvo se doposud profilovalo jako podnik loajální monarchii a po změně státního zřízení se stalo terčem útoků za svou dosavadní linii. Ze strany vedení podniku to vyžadovalo vydobýt si důvěru a

⁷ PAVŽ, fond VHHT, kart. 106, inv. č. 548

⁸ Ibidem

⁹ Ibidem

ujistit státní aparát, že v případě ohrožení nepředstavují Vítkovické železárny hrozbu, což vyžadovalo notnou dávku diplomacie.¹⁰

Sonnenscheinovým vedením podniku se na krátkou chvíli podařilo v roce 1920 vyvést podnik z poválečné krize, avšak doba hospodářské stability neměla dlouhého trvání, neboť již v závěru roku 1921 se hospodářská křivka začíná obracet a dochází k propadu, který postihne celou československou ekonomiku. V následujícím roce dostoupila krize svého vrcholu, což se promítlo do strmého pádu cen železa a oceli. Vítkovické železárny musely sáhnout k nejradikálnějšímu řešení – docházelo k redukování stavů dělníků, kteří rozšiřují již tak početné řady nezaměstnaných.¹¹

Zkraje roku 1923 však nastalo markantní zlepšení ekonomické situace, která se odehrála ve znamení „rúrské konjunktury“. Francouzská a belgická vojska kvůli rozporům ohledně splácení reparací vojensky obsadila centra německého těžkého průmyslu v Porúří. Následovalo ochromení německého průmyslu a celé jeho ekonomiky, která v podstatě stála na těžkém průmyslu. Této vyhocené situace využilo Československo pro odbyt svého zboží. Během krátké agónie německé ekonomiky se zvedl procentuální podíl československého vývozu zboží do Německa na 46 %.¹² Vedle úspěchů československé ekonomiky měl rok 1923 další významnou událost, tentokrát lokálně spjatou přímo s Vítkovicemi. V polovině roku se zde konala I. Průmyslová a živnostenská výstava, pro niž Vítkovické železárny zapůjčily nově postavenou tovární halu. Své výrobky zde prezentovaly podniky z ostravského kraje i z celého Československa. Vítkovice tehdy využily jednu z příležitostí prezentovat se jako podnik plně loajální Československému státu. Tato výstava na sebe poutala značnou pozornost veřejnosti, za krátký čas jejího trvání ji navštívilo 460 000 lidí a *„den co den byla hala přeplněna obdivovateli, kteří neskrblili radostí nad skvělým výsledkem.“*¹³

Úspěšný rok 1923 předznamenal konjunkturu československého hospodářství, což se projevilo i na poli zaměstnanosti. Mezi lety 1923 a 1924 se početní stav zaměstnanectva navýšil z 13 765 na 15 974.¹⁴ Vítkovice využily období růstu k modernizaci závodů a

¹⁰ NAČR, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 146, sign. 225

¹¹ AMO, fond Obvodní národní výbor Ostrava – Vítkovice (dále jen ONVO – Vítkovice) : Kronika města Ostrava – Vítkovice, inv. č. 2, s. 439

¹² MATĚJČEK, Jiří a Josef VYTISKA. *Vítkovice. Železárny a strojírny Klementa Gottwalda*. Praha : Práce, 1978, s. 122.

¹³ AMO, fond ONVO – Vítkovice : Kronika města Ostrava – Vítkovice, inv. č. 2, s. 472

¹⁴ PAVŽ, fond VHHT, Bilanzberichte - kart. 35, inv. č. 198; kart. 35, inv. č. 200; kart. 35, inv. č. 201; kart. 35, inv. č. 203; kart. 35, inv. č. 206;

racionalizaci výroby. Jednou z důležitých inovací byla elektrifikace celého podniku. Využívání elektřiny k pohonu strojů a pro přepravu materiálu nesmírně zhuštinilo celý výrobní proces.¹⁵ V roce 1928 byla elektřina poprvé na světě využita k čištění kyslíkového plynu právě ve Vítkovicích. Po delším období hospodářského vzestupu jsou Vítkovické železárny nuceny potýkat se v roce 1926 s mezikrizí způsobenou inflací francouzské měny.¹⁶ Podnik si tento pokles zdůvodňoval vnitřními a vnějšími příčinami. K vnitřním řadil nedostatek výhodných obchodních smluv, ohrožení odbytu výrobků do Itálie vlivem nepřátelského postoje italské sociálně-demokratické vlády, nevýhodnou geografickou polohu, v důsledku čehož mají vyšší dopravní náklady než koncerny západní, a zkomercializování státních podniků a tudíž odpadnutí největšího objednavatele – státu.¹⁷ Za hlavní vnější důvody považovalo vedení podniku konkurenční prostředí Polska, které disponovalo levnými výrobními prostředky, a Německa, kde podniky rozdávaly „přibližně stejně vysoké mzdy, ale při delší práci“¹⁸. Tento nežádoucí stav uvádí také do souvislosti s nedostatkem poptávky, který byl způsoben nepokoji v Řecku, Mexiku a Španělsku. Za zajímavé je možné považovat i poslední uvedenou vnější příčinu - velké dělnické bouře a stávky v Anglii, od nichž si Vítkovice slibovaly zlepšení své exportní bilance ochromením britského hutnického průmyslu. Předpokládané zlepšení však nastalo pouze v Polsku a Německu. Československa a zejména vítkovického podniku se téměř vůbec nedotklo.¹⁹ Tato mezikrise však neměla dlouhého trvání, výroba a zisk Vítkovického těžířstva od roku znovu 1927 strmě stoupaly, zastaví se až v roce 1930, kdy celý svět postihne svým rozsahem doposud nepoznaná velká hospodářská krize.

Rok 1928 se nesl ve znamení dvou významných jubileí. Československý stát oslavil svou desetiletou existenci. Velkolepé oslavy ke stému výročí založení, kterým podnik věnoval patřičnou pozornost a které svou skvělostí odpovídaly míře zvuku jména, jakému se těšil na domácím trhu i v zahraničí, se nevyhnuly ani Vítkovickému těžířstvu. Po celém světě byly známy jako přední reprezentanti evropského hutnického průmyslu tři podniky: Kruppův podnik v Essenu, společnost Schneider-Creusot a Vítkovické železárny. Široký sortiment a kvalita vítkovických výrobků dodávala podniku lesk po celém světě.

¹⁵ *Dějiny hutnictví železa v Československu 2: Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války*. Praha: Academia, 1986, s. 258-260.

¹⁶ MATĚJČEK, Jiří a Josef VYTISKA. *Vítkovice. Železárny a strojírna Klementa Gottwalda*. Praha : Práce, 1978, s. 122.

¹⁷ PAVŽ, fond VHHT, Ursachen des schlechten Beschäftigungsganges des Eisenwerks, kart. 1405, inv. č. 6098.

¹⁸ Ibidem

¹⁹ Ibidem

Vítkovické produkty našly své uplatnění při stavbě anglických lodí, čínských drah, venezuelských naftových dolů, argentinských přístavů, syrských vodovodů a sovětských válcoven.²⁰

Oslavy sta let Vítkovických železáren byly stanoveny na 5. prosince. Do Vítkovic bylo přizváno mnoho osobností Československého státu. Sjeli se zde přední průmyslníci, zástupci vlády, bankéři, umělci a další významné osobnosti z celé republiky. Jen namátkou jmenujme z přítomných bývalého předsedu vlády Jana Černého, ministra obchodu Ladislava Nováka, ředitele Svazu československého průmyslu Františka Hodáče, vládního radu Jaroslava Buchara, ředitele Živnostenské banky Jaroslava Preisse, hraběte Larische a hraběte Wilczka. Přirozeně nesměli chybět majitelé, baron Luis a Alfons Rothschildové. Pozvání obdržel samozřejmě i prezident republiky, Tomáš Garrigue Masaryk, ten se však pro nemoc omluvil. Veškeré dominanty Vítkovic a Ostravy (vysoké pece na Žofínské huti a ve Vítkovicích, Národní divadlo, závodní hotel, vítkovická radnice, kostel sv. Pavla) byly nasvíceny světlomety a neony a byly slavnostně ozdobeny. Na paměť jednoho století trvání a prosperity podniku, čímž se mohla prokázat málokterá průmyslová společnost, byl dán stavebním počínům z posledních let přídomek „Jubilejní“ – Jubilejní kolonie a Jubilejní dráha. Po odpolední prohlídce všech provozů Vítkovického těžířstva se hosté mohli těšit na divadelní představení. České divadlo uvedlo Smetanovu Prodanou nevěstu a německá scéna „Die Fledermaus“ od Johanna Strausse.²¹ Dojem z celých oslav nemohlo překazit ani drobné faux pas, kterého se vedení podniku dopustilo, když nikdo nečekal a ani nepřivítal na nádraží Ladislava Nováka, ministra průmyslu a obchodu, který byl zmaten o to více, že netušil, kdy má z vlaku vystoupit, takže tak málem učinil již několik kilometrů před Ostravou.²²

Rok 1928 byl zároveň momentem největší prosperity těžířstva, což se pozitivně odrazilo i v sociálním postavení vítkovických zaměstnanců. Vedle mnoha výhod, kterých mohli jako zaměstnanci požívat a které ještě níže rozvedeme, to byl zejména nadprůměrně vysoký plat. Dělník v Čechách vydělával průměrně 28 korun, na Moravě 26 korun 50

²⁰ MATEJČEK, Jiří a Josef VYTISKA. *Vítkovice. Železářny a strojířny Klementa Gottwalda*. Praha : Práce, 1978. s. 125.

²¹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 46, inv. č. 259

²² PAVŽ, fond VHHT, kart. 49, inv. č. 266

haléřů, ve Vítkovicích 37 korun 40 haléřů!²³ Můžeme konstatovat, že přes počáteční potíže Vítkovické těžířstvo dosáhlo ve dvacátých letech svého kulminačního bodu.

²³ *Dějiny hutnictví železa v Československu 2: Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války.* Praha: Academia, 1986, s. 284.

2. Metodologie a typologie pramenů a literatury

Vzhledem k tématu a zaměření diplomové práce, která analyzuje sociální poměry a politiku Vítkovických železáren ve dvacátých letech, bylo využito jako primárního zdroje poměrně obsáhlého souboru archivních pramenů Podnikového archivu Vítkovických železáren (PAVŽ). Pro uchopení širších souvislostí bylo nezbytné čerpat informace z fondů Archivu města Ostravy (AMO), kde se nachází jednak fond Archiv města Vítkovice, jednak fond Archiv města Moravská Ostrava – Nová registratura. Tyto zdroje se staly výchozími nejen pro pochopení obecného kontextu vývoje obce a podniku a jejich vzájemné provázanosti, ale také se staly ukazatelem motivací jednotlivých zájmových skupin, které byly rozhodující pro utváření sociálního klimatu města Vítkovic. Ze všech zmíněných fondů byly převzaty i statistické údaje, které byly podrobeny komparaci. K zdrojům, které nabízely možnost vhledu do velice komplikovaných politických otázek dělnického hnutí, a to jak ve vztahu k národnostní problematice, tak i k bytovým otázkám, můžeme zařadit fond Policejního ředitelství, který je uložen v Zemském archivu v Opavě (ZAO). Problematická je jeho obsáhlost, neboť zahrnuje relace ze všech schůzí a veřejných shromáždění, které se konaly v Moravské Ostravě a okolí. Tato pečlivost a agilita tehdejší policie má však i svou světlou stránku. Formou zápisů ze schůzí různých zájmových skupin a politických spolků nás podrobně zpravují o jejich průběhu do posledního detailu.

Výše uvedené regionální zdroje byly nesmírně informačně přínosné pro porozumění lokálním poměrům, nicméně ne vždy bylo možné objasnit dynamické procesy pouze na základě nich. Nad rámec těchto zdrojů byl využit fond Ministerstva vnitra (prezidiální spisy), který nám poodhalil, v jakém světle vystupovaly Vítkovické železářny ve vyšších politických kruzích. Pro poznání zákulisních jednání byl podstatný Archiv kanceláře prezidenta republiky (AKPČR), který obsahuje relevantní zdroje k analýze vztahu Vítkovických železáren a elit československého státu. Materiály protokolu T (tajné) ukázaly, že o některých záměrech politických špiček ve vztahu k podniku nemělo tušení ani vedení podniku. Taktéž byly ukazatelem, jakou roli sehrávaly v politice a hospodářství Československa osobní vazby. Z jednání a častých návštěv generálního ředitele Sonnenscheina je zřejmé, že porozuměl, jak tento systém funguje, a pokud chce svému

podniku zajistit správné politické pozice, musí být v dobrém vztahu i s mocenským centrem.

V rámci periodik, z nichž bylo čerpáno, zaujímá klíčové postavení deník „Duch času“. Analýza sociálních témat a problémů, kterým se v rámci své publicistické činnosti poměrně intenzivně věnoval, přispěla k poznání a interpretaci dobové společenské diskuze. Tento nesmírně bohatý přísun informací bylo nutné podrobit kritice a konfrontovat mnohé závěry i s jinými periodiky, zejména však s úředními dokumenty. Tento kritický přístup byl nezbytný vzhledem k zjevné stranickosti Ducha času, který se přímo profiloval jako tribuna československé sociální demokracie na severní Moravě a ve Slezsku. V rámci levicového tisku bylo využito i Dělnického deníku, k němuž však bylo nutné přistupovat s větší kritičností, než k samotnému Duchu času, neboť v rámci periodik reprezentoval krajní levici. Pro vyvážení pohledu a ve snaze o co největší objektivitu bylo rovněž čerpáno z pravicového Ostravského deníku. Stejný přístup byl aplikován i ve zhodnocení národnostních poměrů, kde jako dva protipóly vystupovaly již zmíněný český Duch času a německý Ostrauer Zeitung.

Vhledem ke skutečnosti, že v národnostní problematice, tedy v česko-německých vztazích, stály v pozadí konfliktu i hospodářské otázky, bylo čerpáno z odborných publikací věnujících se hospodářským a sociálním dějinám, které se staly stěžejními pro pochopení hlavních hybných sil vítkovické společnosti. Ze starších prací byly využity *Dějiny hutnictví železa v Československu* od kolektivu autorů a příspěvky Blanky Pitronové a Jana Steinera ve sborníku *Hospodářské dějiny sv. 5*. Taktéž jsem se opíral o dílo autorů Jiřího Matějčka a Josefa Vytisky s názvem *Vítkovice*, které mapuje a hodnotí vývoj železáren od jejich vzniku až do roku 1978 po stránce hospodářské, sociální i národnostní. Přestože zmíněná díla byla přínosná po informační stránce, bylo nutné k nim zaujmout kritické stanovisko a konfrontovat je s novějšími publikacemi s ohledem na proměnu diskurzu. Klíčové přitom byly publikace Drahomíra Jančíka *Nacionalismus zvaný hospodářský* a *O hospodářskou národní državu*. Na druhé uvedené knize spolupracovalo více autorů, jmenujme například Jana Hájka či Eduarda Kubů. Mezi novější díla, která sloužila jako metodologické i informační východisko pro tuto práci, můžeme zařadit *České země v éře První republiky* od Zdeňka Kárníka a *Mezinárodní kapitál a Československo 1918–1938* od Alice Teichové.

Významný zdroj výstupů současného výzkumu na poli hospodářských a sociálních dějin představuje sborník *Ostrava : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, do něhož pravidelně přispívají přední regionální odborníci. Jde převážně o témata, která jsou důležitá pro pochopení lokálních hospodářských a sociálních souvislostí. Z autorů příspěvků, kteří se zabývali dějinami Vítkovic, uveďme například Karla Jiříka. Zastavíme-li se u tohoto historika, pak je třeba konstatovat, že právě s některými jeho závěry (například v příspěvku *Vítkovice - nejvíce germanizovaná obec v Předlitavsku*) diplomová práce polemizuje. Argumentace je v tomto ohledu postavena jednak na odlišné interpretaci stejné pramenné základny, jednak na komparaci těchto zdrojů s prameny jiné provenience (především AKPČR), které Karel Jiřík neuvádí a z nichž zřejmě nečerpá. K důležitým regionálním odborníkům, jejichž práce se staly pro výzkum zásadní, můžeme zařadit Pavla Kladiwu a jeho příspěvek ve sborníku *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*, v němž se věnuje vztahu obce a vítkovického podniku.

Česko-německé potýkání představuje osu první kapitoly. Nutná byla jeho reflexe i po stránce legislativního rámce, kterou se vedle komplexního zhodnocení vztahů obou národů zabývá Václav Kural (*Konflikt: místo společnosti*) a Ladislav Josef Beran (*Odepřená integrace: systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918-1938*). Z nejnovějšího výzkumu jmenujme publikaci *Konfliktní společnost* od Jana Křena. V duchu principu *audiat et altera pars* bylo přihlédnuto i k argumentům a závěrům Leo Epsteina v díle *Das Sprachenrecht der Tschechoslowakischen Republik*.

Druhá kapitola, tematizující bytovou otázku, je primárně postavena na pramenech. Nicméně i zde bylo nutné provést komparaci se současným výzkumem, který je reprezentován příspěvky *Hutnické úřednické a dělnické kolonie a kasárny v Ostravě* od Karla Jiříka a *Místopis starých Vítkovic* od Antonína Barcucha a Eva Rohlové. Oba příspěvky vyšly ve zmiňovaném sborníku *Ostrava : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Na pomezí sekundární literatury a pramene stojí *Wohlfahrtseinrichtungen* vydané samotným podnikem. Po stránce architektonického a urbanistického vývoje Vítkovic byl použit jako zdroj *Průvodce architekturou Ostravy* od Martina Strakoše.

Z metod, které byly při výzkumu aplikovány, jmenujme kombinaci pohledové mikroperspektivy a makroanalytického přístupu. Pohledová mikroperspektiva byla využita

pro pochopení konkrétních společenských dynamických procesů, z nichž bylo možné složit celkový obraz dobové vítkovické společnosti, který byl zasazen díky makroanalytickému přístupu do širších souvislostí, ať se již jednalo o globální politické události nebo nadnárodní hospodářské vazby. Jejich kombinací bylo docíleno sestavení komplexního obrazu, který pojednává téma germanizace a bytové politiky v jejich detailech i potřebném nadhledu. Překážkou pro úplné poznání námi vymezeného tématu nebyl nedostatek pramenů, ale naopak jejich přemíra. Z toho vyplývalo, že jednotlivé informace bylo nutné ověřovat ještě z jiných zdrojů, což se také promítá v množství využitých archivních sbírek. Nezbytností byl v tomto smyslu kritický přístup a komparace jednotlivých pramenů.

3. Národnostní problematika

3.1 Vítkovický satrapa kapituluje? Adolf Sonnenschein kontra české dělnictvo

„*Das Witkowitz Eisenwerk lasse ich nicht ertschechern!*“²⁴

(*Vítkovické železářny nenechám počestit!*)

Fridrich Schuster

Otevíráme tuto velkou kapitolu popisem a zhodnocením událostí, odehrávajících se v prvních měsících nově ustaveného československého státu, během nichž vítkovická společnost prožije jak radost z ukončení vleklého válečného konfliktu, tak obavy vzhledem k následujícímu vývoji, které se týkaly zejména sociálních a pracovních podmínek a na ně vázaných existenčních otázek nejpočetnější skupiny vítkovické společnosti – dělnictva.²⁵ K tématům, která v celé společnosti vyvolávala nejistotu, můžeme zařadit otázku mezd a platů, pracovní doby, cen a dostupnosti potravin a nedostatku bytových prostor. Vedle těchto otázek nalézáme další oblast, jež představovala jednu z klíčových třecích ploch tehdejší společnosti a která již sice měla ve Vítkovicích hlubší tradici a nebude tak zdánlivě představovat *nihil novi sub sole*, nicméně ve dvacátých letech, v nichž leží těžiště této práce, nabyde nových forem a vystoupí do popředí společenské diskuze.

Uvedenou problematiku oblast lze nejlépe ilustrovat na citovaném výroku v úvodu kapitoly, jehož autorem je Fridrich Schuster, bývalý ředitel Vítkovického horního a hutního těžištna. Ačkoliv můžeme jeho působení ve Vítkovických železářnách časově zařadit před události prvních let Československé republiky, svými věťami předznamená problém, který bude bezprostředně po válce a rovněž v celém následujícím období dvacátých let silně rezonovat ve vítkovické společnosti a který bude velice palčivě pocíťován Čechy o to více, že po dlouhém politicko-kulturním boji za vytouženou národní emancipaci a státní autonomii, když konečně dosáhnou svého snu – autonomního státu, bude velmi nesnadné napravit a odčinit „zlovůli“ ryze německého vedení závodů a obce, které ve vzájemné součinnosti, nahlíženo optikou české společnosti a zejména dělnictva,

²⁴ JIŘÍK, Karel: Vítkovice – nejvíce germanizovaná obec v Předlitavsku?. In: Ostrava : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Ostrava : Tilia 21 (2003), s. 164.

²⁵ AMO, Obvodní národní výbor Ostrava – Vítkovice – Vítkovice : Kronika města Ostrava – Vítkovice, inv. č. 2, s. 390.

dlouhodobě a systematicky provádělo germanizaci, počínaje již od útlého věku českých dětí prostřednictvím německých škol, přes podporu německých spolků až po zvýhodňování zaměstnanců hlásících se k „němectví“. *„Vedení závodu zdůrazňovalo nadřazenost a odbornou zdatnost Němců a tyto představy byly vštěpovány německému dělnictvu preferovanému před „opilými, nekulturními a nekvalifikovanými Slovy“... Německému nacionálnímu šovinismu ve Vítkovicích nebyly kladeny žádné meze.“*²⁶

Počtem převažující česká část vítkovické veřejnosti však v průběhu podzimních měsíců roku 1918 o svém definitivním vítězství v zápase o autonomii a také o kapitulaci německého vlivu v závodech a obci vůbec nepochybovala. Německý vliv se ve Vítkovicích doposud opíral o domnělou kvantitativní převahu obyvatel hlásících se oficiálně k němectví.²⁷ V roce 1890 se uvádělo, že se ve Vítkovicích nachází „4 816 německy mluvících občanů, lidí česky mluvících pak 4 075.“²⁸ V roce 1900 se vzájemný kvantitativní poměr obou národnostní mírně pozměnil ve prospěch Čechů, ve Vítkovicích mělo v této době žít 7 898 Němců a 7 677 Čechů, přesto si však Němci oficiálně udrželi mírnou převahu.²⁹ Většinově německý ráz obce nalezl své poslední potvrzení ve sčítání lidu z roku 1910.³⁰ Toto sčítání, jako i obě předchozí, bylo ve Vítkovicích prováděno německými úředníky podle jazykového (tzv. Umgangssprache), nikoli národnostního klíče.³¹ V této praxi bylo cílem předejít nárokům na ústupky z české strany a čelit tak rostoucímu sebevědomí této neněmecké složky vítkovické společnosti, jež o své přítomnosti v závěru devadesátých let dávala hlasitě vědět (narůstající počet ryze českých spolků a českých periodik, založení české školy, stavba Českého domu – všechny tyto národní aktivity měly značný kulturní a politický dosah).³² Přestože si česká strana byla plně vědoma své převahy, neměla v rukou oficiální důkazy. Se sčítáním lidu v únoru roku 1919 však došlo k obratu.³³ Důkazy jim poskytlo právě nové sčítání, na jehož výsledcích se

²⁶ PITRONOVÁ, Blanka. Vývoj národnostních poměrů pracovníků v hutnictví železa českých zemí v období 1880-1939. In: *Hospodářské dějiny sv. 5*. Praha: Ústav československých a světových dějin Československé akademie věd, 1980, s. 128.

²⁷ Ibidem. s. 120.

²⁸ AMO, Na zdar Českého domu ve Vítkovicích. Pamětní spis ku národní slavnosti. 1897.

²⁹ Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder (Mähren). Wien 1906. s. 124.

³⁰ AMO, fond Archiv města Vítkovice (dále jen AMV), Sčítání obyvatelstva 1910 - přehled, kar. 590, inv. č. 108.

³¹ PITRONOVÁ, Blanka. Vývoj národnostních poměrů pracovníků v hutnictví železa českých zemí v období 1880-1939. s. 120.

³² AMO, Pamětní spis „25 let trvání Českého domu ve Vítkovicích a přehled kulturní a národní práce vítkovických Čechů“, 1924.

³³ První oficiální celoplošné sčítání obyvatel v Československu proběhlo v roce 1921. Vítkovice, Moravská Ostrava a okolní obce však představovaly v tomto směru výjimku – v rámci projektu vytvoření tzv. Velké Ostravy, o níž se vyjednávalo již od roku 1918, a také stvrzení většinového zastoupení českého obyvatelstva

ukázalo, že z celkového počtu 26 875 občanů, oficiálně přihlášených v obci, tvořili s 58% (15 558) majoritu Češi. K německé národnosti se přihlásilo 7 879, tedy 29,5 % obyvatel, 9 % pak tvořili Poláci.³⁴ Vezmeme-li v potaz rovněž výsledky z oficiálního celoplošného sčítání obyvatel v Československu z roku 1921, které jsou relevantní pro další popis vývoje národnostní otázky, můžeme pak pozorovat trend úbytku obyvatel hlásících se k německé národnosti. Svou národnost jako německou tehdy uvedlo 6 940 osob, československou pak 16 726.³⁵

V převratném okamžiku vyhlášení republiky šly však veškeré statistiky stranou, nikdo nebral ohled na chladnou logiku opřenou o čísla. V české společnosti zavládla euforie z nově nabyté samostatnosti, jejímž přímým dokladem mohou být i věty, které se objevují v dobovém tisku: „*Sonnenschein ... Vítkovický satrapa kapituluje před českým národem, před jeho vůlí na svobodné žití, před jeho vzornou ukázněností ... nedávno ještě pan Sonnenschein neuznával českého dělníka téměř ani za člověka, zakazoval mu i soukromě užívati češtiny – a dnes tento pán podrobuje se československé vládě*“³⁶ Z tohoto úryvku vyplývá, jakými tématy se bude poválečná společnost zabývat a co bude nad rámec existenčních problémů hnacím prvkem dynamicky formující se společnosti ve Vítkovicích. Problematika germanizace závodů a obce se stane na jedné straně dozvukem národního emancipačního úsilí, které, jak si ukážeme, bude mít ve Vítkovicích oproti hlavnímu proudu ve zbytku českých zemí poněkud zpožděný průběh, na straně druhé získá funkci integračního faktoru dělnického hnutí, jež se bude vymezovat vůči buržoazii, v našem případě ztělesněném vedením závodu jako takovým nejen na základě třídních, ale také národnostních rozdílů. Elementárně řečeno, dělnictvo tak nebude stát v opozici jen ke „kapitalistovi“, ale zejména k „německému kapitalistovi“.

Velké zklamání a z něj plynoucí rozhořčení se dostavilo, když se tyto pro českou společnost zásadní změny neodehrají okamžitě a nabudou velice pozvolné tempo, které bude nadto určováno dosavadním německým vedením závodů. Zvláště citelně se tento rozpor projeví v kontrastu k dlouhodobě proklamovaným předpokladům pro docílení

bylo nutné provést nové sčítání obyvatel, aby tak hlavní iniciátoři získali do rukou aktuální demografický a národnostní přehled a s ním i potřebné argumenty, které byly pro vznik Velké Ostravy nezbytné. K dispozici byl samozřejmě demografický statistický přehled z roku 1910, ale ten byl považován za nespolehlivý. Srv. PRZYBYLOVÁ, Blažena a Antonín BARCUC. *Ostrava*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 337.

³⁴ AMO, fond Okresní úřad Moravská Ostrava, kart. 53, inv. č. 417. Srv. též: Vítkovice s českou většinou!. *Duch času*. 14.3. 1919, XXI, č. 71, s. 3.

³⁵ Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl II. Morava a Slezsko. Praha 1924. s. 97.

³⁶ Vítkovický samovládce se podrobuje. *Duch času*. 4.11. 1918, XX, č. 135, s. 2.

„nezávislosti“, „národního vítězství“ a „odčinění Bílé hory“, pokud bychom použili dobovou rétoriku českého národního hnutí.³⁷ Zklamání, přicházející z následného národnostního vývoje v podniku, se pak odráží mimo jiné i ve vzpomínkách přímých svědků převratných událostí ukončení války a vyhlášení republiky, jakým byl kupříkladu Emil Říman: „*V železárnách se mnoho nezměnilo, jen ta firma: místo Witkowitzer Eisenwerke se říkalo Vítkovické železářny ... jednotlivým závodům se ještě dlouho mezi dělnictvem říkalo gízeraj (slévárna – pozn. autora), mašinfabrika (strojírna – pozn. autora), štalverk (ocelárna – pozn. autora), ... Němci si stále drželi v železárnách lepší místa ... Češi, dosažení na místa mistrů a vedoucích se chtěli zavděčit svým chleboďárcům ... byli horší než rodilí Němci.*“³⁸

Emil Říman, tehdejší zaměstnanec podniku a jeden z důvěrníků Svazu kovodělníků, se však retrospektivně vyjádřil o poměrech pozdějších, které na straně českého dělnictva přinesly vesměs beznaděj a zklamání. Dělníci a ostatní vrstvy české společnosti požadovali během prvních měsíců života nového státu změny radikální, které měly být provedeny okamžitě. Rozpor mezi předdimenzovaným očekáváním české veřejnosti a dělnictva a následnou realitou bude představovat pro první léta republiky jednu z překážek k dosažení *modu vivendi* mezi Němci a Čechy v závodech i v samotné obci.

Touto stručnou charakteristikou lze vyjádřit kolektivní pocit české společnosti a zejména českého dělnictva, sledujeme-li vývoj veřejného mínění v prvních měsících nově vzniknuvšího československého státu na stránkách dobového českého tisku a také ve vzpomínkách pamětníků. Upozorníme však, že ve všech uvedených citacích (ať se to týká dobového tisku, vzpomínek, dokonce i odborné literatury³⁹) se jedná o jednostranný pohled, který nezohledňuje další aspekty této nastalé společenské a zejména hospodářské situace.

Například požadovanou personální restrukturalizaci podniku (třebaže jen dílčí), která by podle představ české veřejnosti měla posílit český element ve vedoucích pozicích

³⁷ JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. T. G. Masaryk, hospodářství a hospodářská politika. In: T. G. Masaryk, *idea demokracie a současného evropanství*. Praha: Filosofia, 2001. s. 417.

³⁸ ŘÍMAN, Emil. Vzpomínky Vítkováka. In: *Cestami vzpomínek*. 1. vyd. Praha: Práce, 1967, s. 183.

³⁹ Dobový tisk a pamětníky nelze vinit z nevyváženého postoje ke zkoumaným událostem. Za pozoruhodné je ovšem možné považovat to, že vyhraněně národnostní pohled nahlízející na germanizaci jako na jednolitý tok snah o vymýcení čehokoli českého nezohledňující různorodé formy a podoby germanizace, které jsou v této práci specifikovány níže, nalezneme i v odborné literatuře, jež by mohla prostřednictvím značného časového odstupu a kritikou pramenů disponovat poněkud vyváženějším přístupem. Jako příklad lze uvést výše citovaný příspěvek Blanky Pitronové a také Karla Jiříka „Vítkovice – nejvíce germanizovaná obec v Předlitavsku?“ – Srv. seznam literatury

a přitom odstranit dosavadní německý vliv, nebylo možné realizovat v horizontu několika málo měsíců či dokonce let, aniž by nebyl ohrožen chod výroby a na něm závislá pracovní místa dělnictva. Zvláště v hospodářských podmínkách nastalých po válce, během nichž se musel podnik potýkat se ztrátou odbytišť a přeorientováním se na mírovou výrobu, by vyslyšení hlasů české společnosti a splnění jejich požadavků na „*odstranění nesnesitelných poměrů, jaké v závodech vítkovických zaváděli prusáci inženýři a úředníci*“⁴⁰, jak je označuje tribuna ostravského dělnictva – Duch času, v podstatě znamenalo ekonomickou sebevraždu podniku. Interpretujeme-li použité slovní spojení *odstranění nesnesitelných poměrů* v kontextu článku, z něhož tento požadavek vzešel, a také dalších dobových pramenů, znamená to v praktické rovině propuštění německého úřednictva a mistrů a dosazení českých zaměstnanců na jejich místa. Neohlížejíc se na rizika takovýto kroků, jejichž realizace by hraničila s hazardérstvím, česká veřejnost ústy dělnictva tyto personální změny po vedení závodu požadovala nekompromisně. Generální ředitel Sonnenschein si byl plně vědom těchto rizik, která by s sebou takový radikální zásah do struktury podniku přinesl. Podařilo se mu tomuto tlaku, jenž byl na něj neustále zejména ze strany dělnictva a jejich důvěrníků vyvíjen, čelit a odolávat. Od deputace dělnictva, které s ním ohledně poměru českých a německých zaměstnanců vyjednávalo, si žádal na tak rozsáhlé vnitropodnikové změny čas. Navazoval tak na tradici systematické a promyšlené koncepce řízení vítkovického podniku, jejíž kořeny sahaly hluboko do 70. let, kdy se funkce generálního ředitele ujal Paul Kupelwieser.⁴¹ Tato koncepce řízení vylučovala jakékoli neuvážené a rychlé kroky s cílem zalíbit se určité zájmové skupině. Avšak Sonnenschein se ocitl ve zcela jiné situaci než předchozí ředitelé, kteří se mohli opírat o státní aparát, který vesměs do vítkovických záležitostí nijak nezasahoval,⁴² proto si změněná mocenská konstelace vyžádala mnohem více taktu, diplomacie a lavírování, což byla kromě technické odbornosti a erudice Sonenscheinova doména. Sonnenschein tehdy deputaci dělnictva na jejich společném setkání odvětil způsobem svérázným, své osobě vlastním, který se dochoval v stížnostním dopise adresovaném jednomu ze senátorů, od něhož si dělníci slibovali intervenci: „*Sonnenschein naznačil, že my si to představujeme jako jízdu rychlíkem, kdežto on že jede osobním vlakem.*“⁴³

⁴⁰ Vítkovický samovládců se podrobuje. Duch času. 4.11. 1918, XX, č. 135, s. 2.

⁴¹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 529, inv. č. 103

⁴² Symptomatické je pro tuto skutečnost označení Vítkovic jako království, na něž narážíme při studiu pramenů různé proveniencí, a to jak kruhů nepřátelských vůči Vítkovickým železárnám, tak i bezprostředně jim loajálních.

⁴³ AMO, fond AMV, kart. 32, inv. č. 492

Průkazným materiálem o skutečnosti, že Sonnenschein plně reflektoval novou politickou konstelaci a že česká veřejnost jej z podpory radikálních německých pozic hraničících s nacionálním šovinismem v podobě snahy udržet si za každou cenu německé loajální úředníky obviňovala neprávem, je interní dokument uchovaný v podnikovém archivu vítkovických železáren, v němž explicitně zaznívá, že úsilí o narovnání poměrů mezi Čechy a Němci je součástí podnikové politiky, nicméně provedení okamžitých změn a zásahů do struktury zaměstnanectva by „*způsobilo chaos a technicky a organizačně není tak snadno proveditelné.*“⁴⁴ Ostatně stavět generálního ředitele Sonnenscheina do pozice ochránce všeho němectví v podniku či i v samotné obci je nesmyslné, pokud přihlédneme k tomu, že byl po matce Čech, což ostatně i sám často připomínal.⁴⁵ Symbolická jsou v tomto duchu slova, která pronesl den po státním převratu před městskou radou ve Vítkovicích: „*Považuji za samozřejmé, že novému státu, za předpokladu rovnoprávnosti všech národností, vyřkneme plnou loajalitu.*“⁴⁶ Jeho loajální vztah k Československu vyzdvihují i jeho současníci. Důkazem budiž to, že „*nešel k malé radosti německých průmyslníků do německého,*⁴⁷ *ale do československého průmyslového svazu*“⁴⁸, jehož se stal dokonce předsedou. Avšak ani tímto krokem, který představoval zjevné zpečetění spojení Vítkovických železáren s osudem mladého Československého státu se české dělnické veřejnosti nezavděčil. Ocitl se na pranýři, a to s ironickým posměškem: „*Je to tedy radostné sdělení, že národně demokratičtí průmyslníci spojili se s německými, v jejichž čele stojí pověstný germanisátor a násilník všeho českého, Sonnenschein.*“⁴⁹ Dodejme, že Sonnenscheinův více než pozitivní vztah k Československu reflektuje i telegram zasláný prezidentu Masarykovi při příležitosti oslav stého výročí Vítkovických železáren, v němž mu společně se všemi zaměstnanci vzdává hold a zároveň konstatuje, že „*potěšitelný rozvoj a konsolidace domovského státu daly základ hospodářskému rozkvětu*

⁴⁴ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 383

⁴⁵ Duch času. 15.7. 1919, XXI, č. 190, s. 3

⁴⁶ AMO, fond AMV, Úřední knihy – Zápisy ze schůzí obecního výboru, inv. č. 7, s. 346

⁴⁷ V Československu vznikly dva průmyslové svazy, které měly chránit hospodářské zájmy daného národa. Za Čechy, přestože zde nalezneme mnoho ryze německých podniků, vystupoval Ústřední svaz čs. Průmyslníků. Druhé uskupení se profilovalo jako opora Němců v Československu – Hauptverband der Industrie in der Tschechoslowakei. Princip jejich koexistence v jednom státě oscilloval mezi konkurencí a spoluprací.

⁴⁸ PAVŽ, fond VHHT, výstřižková činnost – nedatovaný článek Českého slova, kart. 529, inv. č. 103

⁴⁹ Ředitel vítkovických železáren Sonnenschein a národně demokratičtí vůdcové českých kapitalistů v přátelském objetí. Duch času. 20.3. 1920, XXII, č. 79, s. 1.

*vítkovických železáren za poslední desetiletí a usnadnily železárnám plnění jejich hospodářských a sociálních úkolů.*⁵⁰

Nátlak na ředitelství v otázce *degermanizace* a z ní plynoucí *čechizace* pokračoval a objevoval se v různých formách. Dělnictvo a jejich tribunové využívali různých strategií, kterými chtěli počestění podniku docílit. Vedle samotného tisku docházelo k manifestacím těchto požadavků prostřednictvím veřejných shromáždění dělníků (přítomni měli být i čeští úředníci, převážná většina však byla tvořena dělníky), v jejichž rámci vznikaly rezoluce, které byly zasílány nejvyšším úřadům. O naléhavosti, s níž čeští zaměstnanci Vítkovic k otázkám germanizace přistupovali, svědčí i jejich hojná účast, která se vyšplhala až k číslu 5 000.⁵¹ Příkladem může být ostře a konfrontačně laděná rezoluce ze dne 19. srpna roku 1920 adresovaná československé vládě, v níž mimo další požadavky stojí následující: *„Nestřípíme nadále, aby na naší české půdě ležící Vítkovické železářny tvrdošijně zůstávaly v duchu protičeském ... žádáme propuštění všech cizozemců ... buďtež přijímáni úředníci, mistři a zřízení jen české národnosti ... za zvláště nutné považujeme, aby na všech zodpovědných místech, jakož i u ředitelství železáren byly dosazeny ihned kvalifikované české síly.*“⁵² Vzhledem k tomu, že tato akce nesplnila očekávaný účel v podobě zásahu státního aparátu a nesklidila ani žádnou uspokojivou odezvu, kterou si od této masivně navštívené a silně nacionalisticky orientované akce organizátoři slibovali, pokračovalo se v ofenzivním tažení proti *„germanizaci závodů a jednohlasně“* se jedna ze schůzí dělnických důvěrníků usnesla ještě na podzim téhož roku *„důrazně se zasaditi u správy závodů proti přijímání německých úředníků.*“⁵³

Vrátíme-li se na základě našich úvah k zhodnocení samotných pramenů, pak dojdeme k závěru, že ačkoliv mají svědectví přímých aktérů těchto událostí značnou výpovědní hodnotu (například citovaný Emil Říman), postrádají často patřičný nadhled nad momentální situací a mnohdy podléhají emocím, které byly pro poválečnou éru příznačné. Jedním z mnohých dokladů erupce nadšení z vítězství Čechů nad německým živlem v prvních měsících po vyhlášení republiky může být výše citovaný článek Duchu času, v němž autor neváhal generálního ředitele označit za *satrapu*, který *neuznával českého dělníka ani za člověka*. Dále se jako přehnaná a od reality zcela odtržená jeví

⁵⁰ AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny, kart. 184, sign. 441/43, inv. č. 1243, Telegram prezidentu Masarykovi z 5.12.1928.

⁵¹ AMO, fond AMV, kart. 32, inv. č. 499

⁵² AMO, fond AMV, kart. 32, inv. č. 492

⁵³ ZAO, fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava – relace ze schůzí (dále jen PŘMO – relace ze schůzí), kart. 1170, inv. č. 1849, sign. 1461

představa, jak by mohl generální ředitel Sonnenschein *zakázat českému dělníkovi soukromě užívat češtiny*. Ostatně Adolf Sonnenschein, jako generální ředitel nejviditelnější a tudíž nejvíce exponovaná postava Vítkovických železáren, získával v tomto období mnoho nelichotivých přídomek a přezdívek, které byly přímými narážkami na jeho částečně německý původ a v poměrně rozšířených představách českých dělníků na snahu potlačit vše české. Vedle *satrapy*, majícího evokovat despotismus, nalézáme Sonnenscheina jako „*markýze Gera*“⁵⁴, jakožto symbol úsilí vymýtit vše slovanské, potažmo české. V těchto mediálních atacích na generálního ředitele či jiné vysoce postavené zaměstnance vesměs německé národnosti⁵⁵ je však třeba hledat i hlubší podtext, který nám ukáže, že nacionální argumentace byla spíše záminkou k útoku na nerovnosti mezi jednotlivými společenskými vrstvami, způsobené poválečnou krizí.

3.2 Doba míru v zajetí válečných křivd

Dobové formulace v předešlé kapitole nejlépe poukazují na rozpoložení vítkovické společnosti bezprostředně po válce. Byly vyřčeny v opojném momentu dosažení vrcholu emancipačních snah a vzhledem k těžkostem válečných let lze jen stěží vyvracet jejich opodstatnění. Při tehdejší již dlouho očekávaném vydechnutí českého národa po těžkých čtyřech letech války, kterou v jejím závěru začali nejvíce pociťovat lidé v zázemí,⁵⁶ bylo nadšení pochopitelné, avšak obrátilo se proti těm, které české dělnictvo považovalo za zdroj jejich útrap, ačkoliv valná většina z nich (mistři, úředníci) byla během války pod stejným tlakem vojenského režimu jako ostatní.⁵⁷ Jediný problém pak představovalo to, že byli německého původu nebo během války museli v některých případech využít tvrdších prostředků k vynucení práce, které dělníkům, zvyklým na v pracovním prostředí liberálnější předválečné poměry, přirozeně nekonvenovaly.⁵⁸ Následky pracovní demoralizace v podobě odmítnutí pracovních povinností by pak nenesli jen dělníci, ale i jejich nadřízení (mistři či úřednictvo). Tato vrstva zaměstnanců byla také pod tlakem jako

⁵⁴ Kapitalisté si dobře rozumějí. Duch času. 21.5. 1919, XXI, č. 136, s. 1.

⁵⁵ Staré rakušáctví u nás ještě nevyhynulo. Duch času. 30.4. 1919, XXI, č. 116, s. 3 nebo také Zlý duch ze starého Rakouska. Duch času. 5.5. 1919, XXI, č. 120, s. 4.

⁵⁶ Ve Vítkovicích tento stav vrcholil hladovými bouřemi již v červenci 1917, během nichž dav vydrancoval tzv. vítkovickou warenhallu (tržnici). Zásah vojska proti tomuto davu si vyžádal 6 mrtvých. Srv. Památník o událostech v kovodělném hnutí na Ostravsku v letech 1917-1927. Uspořádal Josef Chalupník. Nákladem Okresní správy kovodělníků. Vítkovice. 1928. S. 21.

⁵⁷ Ibidem. s. 30.

⁵⁸ Protestujeme. Duch času. 1.4. 1919, XXI, č. 89, s. 1

samotní dělníci. Situace se pro ně stávala neméně obtížnou, neboť se ocitli mezi dvěma ozubenými koly – mezi rebelujícím dělnictvem a vedením podniku, přísně vyžadujícím poslušnost a loajalitu. Po válce se pak tyto osoby staly terčem nacionálních výpadů, české dělnictvo v nich spatřovalo zosobnění válečného totalitního režimu a příčinu jejich aktuálně nízké životní úrovně. Duch času v těchto intencích v březnu 1919 zveřejnil následující věty: „*Staré zlozvyky z dob válečných tuze se vžily do mozků a krve některých lidí, kteří nemohou zapomenout na moc, jakou měli a o níž po převratu přišli. Takovou starorakouskou stvůrou je mistr Jaschke. Věřu, že by se lépe hodil za štábního profouse do nějakého vojenského kriminálu ... Neuposlechně-li dělník jeho rozkazu, postaví se jako starý zupák a spustí: nicht erfolgen eines Befehls – ein Jahr Kerker* (neuposlechnutí rozkazu – rok žaláře – překlad autora). *Milý Jaschke, tak mluvili starí rakouští vojenští kati. A víte, co znamenají dnes? Utíkají jako psanci ...*“⁵⁹

K uklidnění rozhodně nepřispěly ani zprávy o vystupování Němců proti Čechům, které se mezi dělnictvem šířily závratnou rychlostí již v průběhu války a které ještě dlouho po jejím ukončení česká společnost pochopitelně nedokázala zcela vytěsnit ze své kolektivní paměti. Největší podíl na tom měl český tisk, který neváhal ve své argumentaci pro dosažení určitých cílů připomenout „válečné běsnění Němců proti Čechům“, neustále oživovat nezahojené rány z válečného i předválečného období a tím apelovat na neuralgický bod české veřejnosti. Málokteré téma dokázalo aktivizovat společnost tolik jako téma národnostní.

V rámci šíření těchto společensky výbušných zpráv stojí za zmínku znovu Adolf Sonnenschein, kterému je v tomto ohledu prisuzován výrok, že „*každý dělník, který poruší svou povinnost buď stávkou nebo jiným způsobem vůči továrně či závodu – měl by býti prostě odstřelen.*“⁶⁰ Tato ostrá slova měla zaznít v přítomnosti rakouského ministra války. Nelze jej však ověřit z jiného zdroje než ze sociálně demokratického Duchu času, který měl na Sonnenscheina spadeno jako na předního exponenta kapitalismu a buržoazie, a z tohoto důvodu mohl o Sonnenscheinovi rozšiřovat podobné zprávy apriorně. Absence dalších důkazů staví autenticitu citovaného výroku do značně pochybného světla. Nedůvěra k pravosti těchto slov posilují dostupné vzpomínky pamětníků, v nichž Sonnenschein vystupuje spíše smířlivě, zatímco roli zlého muže, který byl dělníkům drábem a žádal pro ně ty nejtvrďší tresty, byl jeden z čelních představitelů vojenské správy

⁵⁹ Nová ocelárna ve Vítkovicích. Duch času. 25.3. 1919, XXI, č. 83, s. 3.

⁶⁰ Odpověď dělníků vítkovických závodů min. dru Stránskému. Duch času. 23.5. 1919, XXI, č. 137, s. 4.

ve Vítkovicích, plukovník Makulan: „*Po letních bouřích* (vydrancování tržnice a zásah vojska, v jehož důsledku pět lidí zahynulo - pozn. autora) *se konflikt mezi Makulanem a Sonnenscheinem opakoval znovu, avšak tvrději ... Obrst chtěl řešit současnou krizi po svém – násilím a mocí: vojsko, tajní, četnictvo, policie, tvrdé komando na závodech ... pro rebelanty oprátka ... Následky obrstovy dosavadní taktiky představovaly těžké škody ve výrobě a rozvrátily kázeň a poslušnost dělnictva ... tato fakta svědčila proti Makulanovi a pomáhala Sonnenscheinově verzi, že ve Vítkovicích se násilím ničeho nedosáhne ... Sonnenschein dobře předvídal. Již dlouho před bouřemi navrhoval komandu nepřepínat dělnictvo, nedráždit trpělivost lidu.*“⁶¹

Při komparaci těchto dvou zdrojů můžeme konstatovat, že zde stojí dvě protichůdná svědectví pocházející ze stejné části ideového a sociálního spektra, tedy z pozice levicově orientované politiky a dělnictva. To svědčí o tom, že vnímání a myšlení dělnické vrstvy nepředstavovalo jednotný proud, ale širokou paletu, jejíž „barvy“ se lišily na základě mnoha různorodých faktorů.

Vrátíme-li se však k předchozí citaci, významová rovina domnělého Sonnenscheinova výroku, žádající *odstřelení rebelujícího dělnictva* (byť ji nelze s největší pravděpodobností spojovat s osobou generálního ředitele), má pro nás výpovědní hodnotu i z toho hlediska, jak dělnické prostředí reflektovalo způsob, jakým německé vedení závodů či rakouský vojenský úřední aparát pohlížel na odepření práce. Jejich optikou to mohlo být nepochybně klasifikováno jako vlastizrada a hypoteticky za ni hrozil i nejvyšší trest.⁶² Ve Vítkovicích však bylo při přečinech přistupováno k poněkud „mírnějším“ trestům: vězení v radničním sklepě, tělesné tresty v podobě „špangle“ či sloupku⁶³ a posílání na frontu.⁶⁴

⁶¹ ROHEL, Jan. *Vítkovice, odbory století: 1870-1970: Vyprávění pamětníků, průkopníků ROH z Vítkovických železáren K. Gottwalda*. Vítkovice: VŽKG-Vítkovické železáreny K. Gottwalda, 1970, s. 70-71.

⁶² AMO, fond AMV, kart. 46, inv. č. 510. V této souvislosti připomeňme, že se nejedná o přehnané závěry. Jednou z mnohých obětí válečného režimu v Rakousko-Uhersku se na severní Moravě stal Slavomír Kratochvíl. Za banální „přečin“ – zveřejnění protiválečně laděného letáku v přerovské hospodě – byl odsouzen k trestu smrti. Ten byl bez prodlení den po rozsudku vykonán v Moravské Ostravě. Slavomír Kratochvíl však nebyl výjimkou, k dalším odsouzeným k trestu smrti v Moravské Ostravě patřili: Inocenc Skopalík, Antonín Grmela, Josef Müller, Evžen Matějka, Abraham Schimmel, Dalším klíčovým faktorem bylo to, že značná část dělníků byli povinovávána vojenskou službu a tudíž byli přímo podřízeni vojenskému velení ve Vítkovicích, které nastavilo mnohem přísnější režim a tresty za případnou neposlušnost.

⁶³ Princip trestu tzv. „špangle“ spočíval v tom, že provinilci byla na několik hodin řetězem přivázána pravá ruka k levému kotníku. Sloupek sloužil jako další fyzicky nepříjemná forma trestu – provinilec měl za zády svázané ruce a byl za ně pomocí provazu vytažen na sloupek tak, aby se špičkami prstů u nohou jen lehce dotýkal země, v této poloze měl setrvat i několik hodin.

⁶⁴ AMO, fond ONVO – Vítkovice: *Kronika města Ostrava – Vítkovice*, inv. č. 2, s. 305.

Z tohoto výčtu je možné považovat právě posláni na frontu jako nejkrutější trest, v jehož rámci byl dělník vystaven přímému riziku smrti na bojišti.⁶⁵

Pokud bychom měli sumarizovat dosavadní poznatky o tomto přelomovém období, během něhož společnost sice vstupuje do mírové fáze nově uspořádaného poválečného světa, zároveň si však s sebou nese nepříjemné zkušenosti z války, od nichž nebude snadné se zcela odstříhnout, pak bychom měli mít na zřeteli několik obecných závěrů. Předně je třeba si uvědomit, že si nesmíme válečné poměry v zázemí na úrovni zaměstnaneckých vztahů a pracovních podmínek idealizovat, válka představovala ránu nejen do materiálních vazeb, ale silně také poznamenala mezilidské vztahy, které po ukončení válečného běsnění vykrytalizovaly v podobě silně nacionálních postojů mnoha zájmových skupin a vrstev, jejichž vliv se snažil státní aparát v průběhu války co nejvíce potlačit, aby tak neohrožoval válečné cíle monarchie. O to markantněji byla tato tendence znát ve Vítkovicích, které vyráběly vojenský materiál a kde bylo otupení jakýchkoli konfliktů žádoucí. Tato tendence však zůstala jen zbožným přáním. Vzájemná nedůvěra až nevraživost figurovala nejen mezi Čechy a Němci, ale také mezi vlastními příslušníky jednoho národa, dokonce i v rámci jedné sociální skupiny. Jednou z příčin byly výhody, kterých mohli někteří v průběhu války požívat, pro něž může být příznačný a ve vzpomínkách zaměstnanců často pranýřovaný fenomén tzv. „kozí daně“.⁶⁶ Jednalo se o daň naturální, kterou si někteří zaměstnanci měli kupovat výhody, menší zátěž v zaměstnání či lepší pozici u svých nadřízených. Z těchto praktik byli vesměs obviňováni tzv. kovozemědělci, kteří oproti městskému dělnictvu disponovali zahradou, polností, případně i statkem, na němž zaměstnávali čeledína, kterého mohli vyplatit v naturáliích či z platu z továrny.⁶⁷ Byli tak v nepochybné výhodě oproti ostatním, kteří podobnými možnostmi nedisponovali. To budilo v zostřených válečných podmínkách přirozeně závist. Tento příklad uvádíme s cílem nastínit, na jaké bázi fungovaly společenské vztahy v průběhu války v rámci jedné sociální skupiny.

Ani v ohledu prvních poválečných let nesmíme podlehnout idealizaci. Zaměstnanec Vítkovic, ať už jakéhokoli postavení, se 29. října či 12. listopadu 1918 neprobudil do nádherného slunného rána, během něhož by zapomněl na válečné útrapy a s nimi spojené

⁶⁵ Památník o událostech v kovodělném hnutí na Ostravsku v letech 1917-1927. s. 59

⁶⁶ ROHEL, Jan. *Vítkovice, odbory století: 1870-1970: Vyprávění pamětníků, průkopníků ROH z Vítkovických železáren K. Gottwalda*. s. 53. Srv. MATĚJČEK, Jiří a Josef VYTISKA. *Vítkovice. Železářny a strojířny Klementa Gottwalda*. Praha : Práce, 1978. s. 141

⁶⁷ AMO, fond ONVO – Vítkovice : Kronika města Ostrava – Vítkovice, inv. č. 2, s. 317

křivdy a spory, které mezi jednotlivými zaměstnanci vznikaly v důsledku snahy zajistit důstojné nebo alespoň minimální materiální zabezpečení rodiny v podobě obživy a bydlení. Tomuto stavu rozhodně nepřispěly ani vcelku frekventované štvavé kampaně a články Duchu času či Dělnického deníku, dvou levicově zaměřených periodik.⁶⁸ Prost těchto výpadů v tomto směru nezůstal ani Ostravský deník, který reprezentoval pravicovou měšťanskou politiku.

Do těchto komplikovaných sociálních vztahů vstupovaly otázky národní, které položily základ pro vznik další poválečné třetí plochy, která měla charakter dobývání vlivu ve vnitropodnikové struktuře a personálním obsazení na základě národnostního klíče s preferencí české národní příslušnosti. Zatímco německý element si v závodech bude chtít udržet své pozice, Češi si s vyhlášením svého národního státu budou nárokovat to, čeho nikdy ve svých snahách nemohli dosáhnout, přičemž za jejich zády bude stát vlivný hráč, jehož podporu si doposud drželi Němci – stát.

Za těchto okolností a s tímto v mnoha ohledech nelichotivým základem vstupovala do éry První republiky vítkovická společnost. Aby nedošlo k schematizovanému pojetí této problematiky, je nezbytné ohlédnout se alespoň ve zkratce na předchozí vývoj germanizace Vítkovic a uvést důvody a podmínky, za jakých tento proces probíhal a zejména jej zasadit do širšího rámce.

3.3 Vítkovice – prušáctější než Prusko samo? Průběh a formy germanizace

Vylíčenému stavu a rozpoložení české veřejnosti ve Vítkovicích v období nově zrozeného československého státu předcházela spletitý vývoj vzájemných česko-německých vztahů, a to jak na úrovni obecní správy, tak i v samotných závodech. Komplexní pochopení celé problematiky dvacátých let se tak neobejde bez exkurzu do dějin vývoje těchto vztahů, které v různém období nabývaly zcela odlišných podob determinovaných politickou konstelací a zejména pak personálním obsazením nejvyšších pozic v závodě. Hlavní kurz udával v tomto procesu generální ředitel, který měl ve vedení podniku vždy rozhodující slovo a který vtiskl vedení podniku svůj specifický „rukopis“. Prostor bude věnován jak popisu koncepce řízení podniku ve vztahu k procesu germanizace, tak i

⁶⁸ V Duchu času se sice periodicky objevovaly štvavé a konfrontační články, avšak nalezneme zde převažující množství konstruktivních příspěvků, vyjadřujících se k sociální problematice dělnictva.

analýze jeho bezprostředního dopadu na společnost. Hledání příčin stavu z roku 1918 a let dvacátých nám umožní objektivnější pohled při posuzování napjatého národnostního dění, které v našem zkoumaném období vystoupí do popředí jako jedna z třecích ploch jak na úrovni podniku, tak v rovině obce Vítkovice.

Kořeny systematického poněmčování⁶⁹ v podniku a v obci nesahají příliš hluboko, nabývají jasných kontur až s příchodem Paula Kupelwiesera. Právě od jeho nástupu do čela vítkovického podniku v roce 1876 se národnostní struktura, v níž doposud převažoval český prvek, začíná proměňovat.⁷⁰ Tato rozsáhlá transformace Vítkovických železáren se však odehrávala nejen v rovině jazykové a národnostní. Pokud bychom ji omezili pouze na tato dvě pole, získali bychom obraz tohoto období jako „*éry vypjatého nacionalisty* (Paula Kupelwiesera-pozn. autora), *který tu začal v duchu šovinistické taktiky německých nacionalistů agresivní systematickou germanizací svých českých zaměstnanců a jejich rodin.*“⁷¹

Národnostní a jazykovou proměnu je nutné chápat jako součást komplexní reorganizace podniku, která byla nezbytná pro jeho další existenci a fungování, neboť Vítkovické horní a hutní těžířstvo se před Kupelwieserovým jmenováním nacházelo v žalostném stavu, který byl na jedné straně zapříčiněn nekompetentním vedením, na straně druhé neschopností vyrovnat se s následky hospodářského krachu na vídeňské burze z roku 1873 a následnou mohutnou ekonomickou recesí, která měla největší dopad právě na hutnický průmysl.⁷² Situaci a stav, v nichž se Vítkovice nacházely, nejlépe ilustruje Kupelwieserův popis při jeho první vizitaci závodů. Spatřil sice obrovský podnik, ale při detailním pohledu se ho jalo zděšení: „*Die Große war nur ein äußeres Schein. Es gab in Österreich kein Eisenwerk, das bezüglich seiner Fabrikate und der Verlässlichkeit der Lieferungen so diskreditiert war und dem Spotte seiner Konkurrenten diene.*“⁷³ Kupelwieserovým cílem bylo získat Vítkovicím zpět jejich místo mezi největšími a nejlepšími hutěmi v monarchii. Této vizi pak podřídil všechny dílčí oblasti, které byly na

⁶⁹ Systematické poněmčování či germanizace v této práci chápeme jako neutrální pojem.

⁷⁰ PITRONOVÁ, Blanka. Vývoj národnostních poměrů pracovníků v hutnictví železa českých zemí v období 1880-1939. s. 116.

⁷¹ JIŘÍK, Karel: Vítkovice – nejvíce germanizovaná obec v Předlitavsku?. In: Ostrava : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Ostrava : Tilia 21 (2003), s. 164.

⁷² MATĚJČEK, Jiří a Eva WIESNEROVÁ. K vývoji Vítkovických železáren 1875-1914. In: *Průmyslové oblasti 4*. Ostrava: Profil, 1973, s. 79.

⁷³ KUPELWIESER, P. : *Aus den Erinnerungen eines alten Österreichers*. Wien 1918. s. 105. „*Velikost Vítkovic byla jen vnějším dojemem. V Rakousku nebyly železárny, které by byly, co se týká svých produktů a spolehlivosti dodávek, tak zdiskreditovány, a které by čelily tak velkému výsměchu svých konkurentů.*“ (Překlad autora)

tuto koncepci vázány – od modernizace výroby přes personální změny až po reformu sociální politiky podniku.⁷⁴ Pro naše téma je relevantní právě jeho sociální politika, která v sobě zahrnovala i vytvoření podmínek, kterými by mohl ovlivňovat smýšlení zaměstnaneckého a tím zajistit jeho zainteresovanost a zvýšení produktivity práce.

Jeden z klíčových faktorů, který měl k tomuto cíli vést, měl socio-psychologický rozměr a našel svůj odraz v oblasti urbanismu, architektury, jazyka i kultury. Symptomatickým je pro tuto Kupelwieserovu koncepci jednotný vzhled staveb, který měl u zaměstnanců vyvolat pocit sounáležitosti a integrity. Stejný přístup uplatňoval i v otázce jazykové, která však měla svůj vedlejší efekt, stala se později zárodkem národnostních rozporů. Německý jazyk měl v rámci Kupelwieserovy koncepce sehrát roli integrujícího prvku místní značně heterogenní společnosti. Dominantní postavení německého jazyka přirozeně vyplynulo jako jediné možné s přihlédnutím k několika podstatným faktům. Předně vycházelo z geoprůmyslové konstelace, Vítkovice byly sice součástí multietnického státu a nacházely se na českém území, ale průmyslově, hospodářsky a zejména ve vztahu k oboru hutnictví byly silně vázány na německé země. Právě v hutnictví se němčina v středoevropském prostoru etablovala na odborné úrovni jako hlavní komunikační jazyk. Podpora a upřednostnění německého jazyka jsou také pochopitelné optikou vlastnických poměrů Vítkovických železáren – majitelé byli Němci. A vzhledem k tomu, že většina odborníků, které Kupelwieser rekrutoval a přetáhl do Vítkovic, byli Němci, stalo se nezbytným požadovat alespoň elementární znalost tohoto jazyka i u ostatních zaměstnanců.⁷⁵

Představíme-li si tento problém v praktické rovině, pak jej lze nejlépe ilustrovat na jednom z centrálních míst celého výrobního procesu – u vysoké pece. Proces odpichu vysoké pece vyžadoval maximální preciznost. Vzhledem k tehdejšímu národnostnímu složení Vítkovického podniku se v „hauzu“⁷⁶ mohl pohybovat Němec, Haličan, Polák z ruského záboru, Maďar a Čech⁷⁷ (do 60. let 19. století i Angličan a v průběhu války i Ital, Srb či Rumun). V případě, že by zde nepanovala souhra v důsledku jazykové rozdílnosti nebo jakéhokoli nepochopení instrukcí, mohlo v nejlepším případě dojít „pouze“

⁷⁴ MYŠKA, Milan. *Rytíři průmyslové revoluce: šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*. 1. vyd. Ostrava: TILIA, 1997, s. 228.

⁷⁵ O postavení a významu německého elementu (jazyka a národnosti) v hutnictví v této době srv. *Dějiny hutnictví železa v Československu 2: Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války*. Praha: Academia, 1986, s. 69-72.

⁷⁶ V hutnické hantýrce používaný pojem pro odlévací plošinu, kde se prováděl odpich surového železa.

⁷⁷ MYŠKA, Milan. *Založení a počátky Vítkovických železáren 1828 – 1880*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1960, s. 128-129.

k materiálním škodám, v případě nejhorším mohli být taviči i zaměstnanci v bezprostředním okolí ohroženi na životě. Podobně můžeme postupovat v našich úvahách i ve vztahu k ostatním provozům, které byly neméně rizikové.

Jak už bylo naznačeno, součástí reorganizace vítkovických závodů bylo angažování vysoce kvalifikovaných odborníků, kteří pocházeli ve většině případů z německého prostředí. Tato skutečnost je mnohdy pojmána jako jeden z nástrojů Kupelwieserovy germanizace Vítkovic. Často uváděné tvrzení, že výběr probíhal na základě národnostního klíče, není na místě, pokud znovu aplikujeme na interpretaci jazykové a národnostní otázky širší kontext celého Kupelwieserova plánu komplexní transformace podniku na moderní železářny, které budou konkurenceschopné nejen v monarchii, ale i na světových trzích. Při volbě zaměstnanců sehrávala klíčovou roli odborná zdatnost a kompetentnost, nikoli národnost. Důkazem může být Kupelwieserovo velké úsilí získat do Vítkovic jednoho z nejlepších českých hutních techniků té doby – ing. Jana Dušánka.⁷⁸ O výběru na základě zkušeností a schopností se můžeme přesvědčit na dalším z velkých mužů Vítkovic, kterého Kupelwieser na doporučení svého bratra Maxe, taktéž působícího ve Vítkovicích, angažoval. Byl jím profesor Báňské akademie ing. Emil Holz.⁷⁹ Holzovi se podařilo za dobu své přítomnosti ve Vítkovicích zvýšit výrobnost vysokých pecí o desetinásobek,⁸⁰ což dostatečně vypovídá o jeho schopnostech. Paul Kupelwieser získával značné množství vysoce kvalifikovaných pracovníků také z Vestfálských hutí.⁸¹ Pro ospravedlnění převážně německého původu najatých odborníků ve Vítkovicích také hovoří skutečnost, která bude aktuální ještě v roce 1923 a o níž nás zpravuje odborný posudek vypracovaný v tomto roce pro prezidenta Masaryka k záležitostem národnostních poměrů v průmyslu se zřetelem k Vítkovickému těžířstvu: „*Je jisto, že ještě před převratem se věnovalo velmi málo našich (českých – pozn. autora) techniků hornictví a hutnictví a většina z těch nemnohých je upsána a zaměstnána v cizině ... chybí nám také technické velké chemického průmyslu.*“⁸²

Další vlivnou sférou, která měla výrazně přispět k upevnění německého vlivu, bylo vítkovické školství. Právě v této oblasti se často hledá nejzásadnější původ radikální

⁷⁸ MYŠKA, Milan. *Rytíři průmyslové revoluce: šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*. 1. vyd. Ostrava: TILIA, 1997, s. 236-237.

⁷⁹ Ibidem. s. 231.

⁸⁰ *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*. Sv. 5. Vyd. 1. Opava: Optys, 1995, s. 42.

⁸¹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 116, inv. č. 624

⁸² AKPČR, fond Kanceláře prezidenta republiky – protokol T (tajné), (dále jen KPR – T) Vítkovické železářny, kart. 125, sign. 1125/23

germanizace Vítkovic.⁸³ Německé školství získalo ve Vítkovicích nepochybně monopol, za což vděčilo zejména podniku, který německé školy prostřednictvím tzv. Schulvereinu štědře subvencoval.⁸⁴ Za touto finanční podporou však nelze hledat snahu o potlačení českého elementu ve Vítkovicích. Silná podniková podpora vítkovického školství a jeho ovládnutí vycházely ze zcela jiných premis, které se opíraly o ryze pragmatické hospodářské důvody. Zakládání a financování německých škol podnikem vycházelo z žalostného nedostatku kvalifikovaných sil na pracovním trhu. Další nežádoucí jev, kterým byly Vítkovické železárny negativně poznamenány a který podnítil podnikové intervence do školství, představovala fluktuace zaměstnanců. Převážná část dělnictva byla tvořena sezónními dělníky, kteří krátce po přijetí svá místa opouštěli. Podnik potřeboval pro zajištění optimálního chodu výroby stále a spolehlivé zaměstnance. Prakticky jediným zdrojem, který měl z dlouhodobého hlediska perspektivu a představoval rezervoár tohoto charakteru, byly právě školy. Logickým důsledkem zřízení a financování školy podnikem je také to, že podnik bude mít na vzdělávání svůj vliv a že rovněž může diktovat podmínky, za nichž bude výuka probíhat. Paul Kupelwieser projevil svou důslednost i zde, když se nechal zvolit do čela školské rady, aby měl přímý dohled nad přijímáním učitelů.⁸⁵ Zde je zapotřebí znovu upozornit, že Kupelwieser ve školství nespatořoval nástroj vykořevení českého jazyka a kultury. Školství mělo být prostředkem, jak si vychovat kvalifikované zaměstnance. Kupelwieser sice najímal odborníky z Německa, ale potřeboval středně technické kvalifikované kádry, kterých bylo v českých zemích nedostatek, proto přistoupil k výchově a vzdělání vlastních zaměstnanců, což vyžadovalo nezbytný zásah do vítkovického školství. A vzhledem k faktu, že podnikovým komunikačním jazykem byla němčina, český jazyk ustoupil do pozadí jako „Vermittlungssprache“, tj. zprostředkující jazyk, který měl sloužit pouze v prvních ročnících pro lepší jazykové přizpůsobení se českých dětí.⁸⁶ K tomuto kontroverznímu tématu vítkovického vzdělávání je nutné ještě dodat, že v bezprostřední blízkosti Vítkovic se nacházela česká škola v Moravské Ostravě, kam mohli rodiče své děti posílat.

Nicméně zůstává faktem, že klíčem k získání lepšího místa ve Vítkovických železárnách byla znalost německého jazyka a dostatečná kvalifikace. Obě složky mohly

⁸³ PITRONOVÁ, Blanka. Vývoj národnostních poměrů pracovníků v hutnictví železa českých zemí v období 1880-1939, s. 118.

⁸⁴ AMO, Schul-Chronik der 1. Knaben – Volksschule Witkowitz, inv. č. 1, sign. 167,

⁸⁵ AMO, fond AMV, kart. 4, inv. č. 212

⁸⁶ JIŘÍK, Karel: Vítkovice – nejvíce germanizovaná obec v Předlitavsku?. In: Ostrava : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Ostrava : Tilia 21 (2003), s. 172

nabídnout vítkovické německé školy. Německá škola by jednoznačnou investicí do budoucnosti. To byla jedna z hlavních motivací českých rodičů, proč při výběru školy poslali svého potomka do Vítkovic. V žádném případě však nemůže být řeč o omezené volbě vzhledem k přítomnosti české školy v Moravské Ostravě.

Kdybychom měli zhodnotit osobnost Paula Kupelwiesera ve vztahu k tématu této kapitoly, byl v první rovině bytostným technokratem a paternalistou, který realizací svého programu povznesl Vítkovice prakticky ze dna na nejvyšší příčky středoevropského hutnického průmyslu, byť se tak místy dělo na úkor českého elementu. Jakýkoli radikálně národnostní či etnický podtext v jeho přístupu nenajdeme. S přihlédnutím k faktu, že tato jazyková politika byla integrální součástí celého projektu transformace podniku v moderní železárenskou společnost, která byla schopna konkurovat i západním koncernům a zajišťovala široké spektrum sociálních zařízení a institucí, slavila své úspěchy a získala světový ohlas, je nutné tento pohled revidovat v jeho prospěch a nenahlížet na jeho osobu černobílými měřítky, které jej na jedné straně adorují, na druhé pranýřují.

Zcela jiné kvality ve vztahu k české národnosti představuje Fridrich Schuster, generální ředitel Vítkovického těžířstva v letech 1901 až 1915.⁸⁷ Jemu patří výrok v úvodu první kapitoly,⁸⁸ který jeho osobu staví do poněkud vyhraněnějšího světla národnostní otázky ve Vítkovicích. Můžeme se domnívat, že se zřejmě jednalo o reakci na české národní hnutí, které do Vítkovic v porovnání s většinou měst českých zemí přicházelo s mírným zpožděním,⁸⁹ ale o to zřetelněji se pak hlásilo ke slovu. Do tohoto komplikovaného vztahu vstupovalo také čerstvě se formující dělnické hnutí, které svůj základní identifikační princip, tedy rozpor mezi kapitálem a pracovní silou, ztotožnilo s antagonistickým vztahem německo - českým, čímž tak do sebe vzájemně vpletlo dva nesourodé principy, které budou nabývat na intenzitě, a prakticky až do konce druhé světové války ve Vítkovicích nedojde k jejich úplnému ideovému oddělení.

Toto propojení dvou principů je logické, uvědomíme-li si, na jakém základě byla postavena obecní samospráva Vítkovic. Obec a závod zde tvořily jeden organismus. Podnikatelská vrstva Vítkovic si utvořila prakticky politický monopol – v obecní radě vždy

⁸⁷ *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*. Sv. 3. Vyd. 1. Opava: Optys, 1995, s. 103.

⁸⁸ „Das Witkowitz Eisenwerk lasse ich nicht vertschechern.“

⁸⁹ KLADIWA, Pavel. Velkopodnikatelstvo a obecní samospráva v průmyslových městech. In: *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (2006), s. 238.

zasedali vítkovičtí úředníci či technici, kteří byli loajální podniku.⁹⁰ Všechny uvedené aspekty nalézají své zhmotnění v článku Duchu času, který vyšel při příležitosti povýšení Vítkovic na město v roce 1908: *„Není ještě městem obec s 550 domy, nemusí být městem obec, v níž bydlí 25 000 lidí, i když má náměstí, radnici a podobné nezbytnosti pro města. Vítkovicím schází nejdůležitější podmínka pro „město“ nevyhnutelná: autonomie obecní. Neboť Vítkovice nejsou ničím jiným nežli velikou kolonií Rothschildovou. Ve Vítkovicích vládne zvuče závodů a není volná úvaha měšťanů. Co řekne generální ředitel Schuster a jeho adlatus Landauer, je ve Vítkovicích svatým, i kdyby 99 procent občanů bylo opačného názoru. Obecní výbor je pouhou filiálkou centrální závodní kanceláře, „obecní“ policie je pouhým doplňkem závodních portýrů. Ani dělníci, ani obchodníci a ani živnostníci nemají proč se těšit z povýšení 100 komínových Vítkovic na město. Ty zůstanou vzdor svému titulu pro dělníky peklem, mordovnou pro autonomii spoutanou nevolnicí závodních machrů. Ve Vítkovicích není nic obecního. Školy, humanitní ústavy, všechno je závodní. Tak nevypadá město, je to jen pouhá kolonie závodní.“*⁹¹

Ačkoliv je tento článek psán z pozic nepřátelských tomuto systému fungování obecní samosprávy, slouží jako doklad, jak bylo vzájemné propojení závodu a města těsné, byť byla autorem zvolena značně konfrontační forma. Popisovaný stav je důsledkem volební geometrie a mechanismu, který vylučoval z podílů na politické správě většinu vítkovického obyvatelstva, které nedosáhlo dostatečného daňového cenzu, aby mohlo vybírat své zástupce do obecní samosprávy či být samo voleno. Zásadním deficitem jak pro politické, tak i národnostní postavení českého elementu ve Vítkovicích byla absence střední měšťanské vrstvy, která by tvořila protipól velkopodnikatelstva a vyvažovala jej.⁹² Pro utváření českého kulturního vědomí hrála střední měšťanská vrstva klíčovou roli, byla v podstatě nositelem českého kulturního a politického vědomí a její nepřítomnost ve Vítkovicích měla pro české národní hnutí fatální důsledky, které vykrystalizují po první světové válce, tedy v momentě, kdy dojde k radikální změně politické konstelace. Navzdory absenci hlavního nositele národnostní myšlenky nelze tvrdit, že české národní hnutí bylo zcela bezzubé. Právě naopak – zatímco v éře Kupelwiesera o sobě nedávalo příliš vědět, za ředitele Schustera nabývalo na síle. Češi byli velice aktivní ve spolkové

⁹⁰ KLADIWA, Pavel. Velkopodnikatelstvo a obecní samospráva v průmyslových městech. In: *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (2006), s. 236 – 237.

⁹¹ Vítkovice povýšeno na město. Duch času. 23.12. 1908, X, č. 103, s. 3.

⁹² KLADIWA, Pavel. Velkopodnikatelstvo a obecní samospráva v průmyslových městech. In: *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (2006), s. 234-235.

činnosti – svědčí o tom nárůst ryze českých spolků a stavba Českého národního domu v roce 1897.

Na toto ryze české národnostní uvědomování reagoval Fridrich Schuster svým pověstným výrokem, že Vítkovické železářny nenechá počestit. V intencích těchto slov také podnikal patřičné kroky, jak zamezit pronikání českého národního hnutí do závodů. Jedním z nich byl revers, který měli mistři či úředníci při svém nástupu podepisovat. V podnikovém archivu Vítkovických železáren se jeden z nich zachoval. Týkal se osoby Johanna von Merkla, ředitele vítkovické mostárny a kotlářny, a několika dalších výše postavených zaměstnanců Vítkovic, z jejichž podpisů lze rozluštit mimo Merkla ještě jedno jméno, které v komparaci s jinými dokumenty z let pozdějších bude budit značné rozpaky a na něhož zaměříme svou pozornost v následujících kapitolách. Johann von Merkl a další svým podpisem přislíbili, že budou „*nyní i v časech budoucích používati bezpodmínečně jazyka německého, neboť německý jazyk je komunikačním a obchodním jazykem tohoto podniku*“ a zároveň se zavázali, že „*při politických či závodních volbách budou se řídití přáním představeného direktoria ve smyslu posílení jazyka německého, přinejmenším však jednat tak, aby přímo či nepřímou nepodporovali slovanskou opozici*“⁹³

Představu, že závod zaujímal nevraživý postoj proti českému národnímu hnutí, což mělo mít neblahý důsledek i pro české školství, které „*ve Vítkovicích oproti německému značně zaostávalo*“⁹⁴, je však nutné alespoň částečně revidovat. Vítkovické závody totiž měly podíl i na založení a financování některých českých škol. Takto závody vystavěly budovu české národní školy Františka Josefa v roce 1897, kde byla jako vyučovací jazyk zvolena čeština.⁹⁵

Německo-české vztahy v obci a závodu nebyly vždy postaveny na vzájemném antagonismu. Navzdory silně konfrontačně laděným výrokům aktérů německo-českého soupeření o dominanci ve Vítkovicích se setkáváme i se snahami o dosažení určitého smířčího řešení a kompromisu. V tomto směru stojí za zmínku iniciativa Jana Paučka a Ladislava Laciny, z jejichž jednání, které v roce 1912 s ředitelstvím převážně formou korespondence probíhalo, vysvítá záměr narovnat vztahy mezi Němci a Čechy ve

⁹³ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 383

⁹⁴ JIŘÍK, Karel: Vítkovice – nejvíce germanizovaná obec v Předlitavsku?. In: Ostrava : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Ostrava : Tilia 21 (2003), s. 180.

⁹⁵ AMO, Kronika Měšťanské školy chlapecké ve Vítkovicích, inv. č. 1, sign. 170

Vítkovicích: „... *aby poměr mezi nimi (Čechy – pozn. autora) a zdejšími závody jakož i příslušníky druhé národnosti německé byl navzájem dobrý.*“⁹⁶ Je však nezbytné připojit informaci, že tato iniciativa vychází z okruhu Národní jednoty v Olomouci, jejímž cílem bylo šířit myšlenky národního hnutí v příhraničních oblastech. Nejedná se o aktivitu, která by měla původ ve vítkovické obci, ačkoliv se opírá o podporu Čechů ve zdejším městě. Ředitelství se vůči této iniciativě nestavělo *apriori* odmítavě, nicméně z probíhající korespondence je rozpoznatelné, že jejich postoj byl podezřívavý. Ředitel Schuster chtěl předně vědět, „*ve jménu koho jednají, neboť máme zkušenost, že se uzavře smlouva s jedněmi, ale druhí (měl na mysli další část českého obyvatelstva-pozn. autora) vzájemné závazky nedodržují.*“⁹⁷ Ačkoliv tato iniciativa vyzněla do prázdna, byla ukazatelem, že hrany vzájemných rozporů se otupují a že se vztahy mohou do budoucna zlepšovat. Aby však mohlo být skutečně mezi oběma stranami dosaženo kompromisu, byl zapotřebí čas, který se však ukázal jako nedostatkové zboží. Tenká, velice těžko sprádaná nit česko-německého vyjednávání a hledání modu vivendi byla náhle přetržena válkou, která mezi oba národy zasela nedůvěru. Monarchie začala vnímat české hnutí jako protistátní, čeští úředníci byli nahrazováni německými, což posilovalo postavení německého jazyka.⁹⁸

3.4 Labutí píseň germanizace. Německo-české vztahy v éře budování státu ve Vítkovicích

Analyzujeme-li dokumenty, týkající se Vítkovic ve dvacátých letech s přesahem do let třicátých, všimneme si, že zatímco sociální témata se neustále proměňují a přizpůsobují politicko-ideologické konstelaci závislé na stavu hospodářství a politickém či personálním složení vlád, národnostní téma představuje jistou konstantu, která se jako tenká červená nit táhne téměř všemi oblastmi, které utvářely obraz společnosti dvacátých let. Problematika germanizace se neustále vynořuje u různých sociálních vrstev a zájmových skupin využívajících národnostních rozporů pro konkrétní cíle. Toto klíčové téma sehrává roli dynamického faktoru, který díky svému předchozímu vývoji a jeho nejisté perspektivě

⁹⁶ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 388

⁹⁷ Ibidem

⁹⁸ PETRÁŠ, René. *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009, s. 163.

ukrývá potenciál aktivizovat značnou část veřejnosti. Vítkovice nejsou v tomto ohledu na území Československé republiky ničím ojedinělým. Od chvíle zrodu státu se téma vzájemných poměrů stane nedílnou součástí polemik. Zatímco německá strana v této době akcentovala „*osmisetleté osazení země Němci a jejich vysokou hospodářskou, politickou i kulturní úroveň*“⁹⁹ s cílem odtrhnout jimi osídlená území od Československa, Češi kontrovali tvrzením, že Němci byli do Čech zváni českými panovníky a že zemské hranice už tisíc let tvoří neměnný celek a že Němci „*přišli původně jako emigranti a kolonisté, proto nemůžeme obětovati naše značné menšiny české v takzvaném německém území.*“¹⁰⁰

K terminologickému vymezení je zapotřebí doplnit, že v souvislosti s dvacátými lety již nemůžeme operovat s pojmem *germanizace*, přestože tak činí jednotlivé prameny. Tohoto pojmu, který již pro dvacátá léta neodpovídal skutečnosti, se drží v některých případech i odborná literatura.¹⁰¹ Pakliže bychom hledali adekvátní pojem plně vystihující toto období vymezené lety 1918 až 1929 v návaznosti na národnostní situaci Vítkovic, mohli bychom využít termínu *degermanizace*. Doplníme, že bez jakýchkoli hodnotících měřítek. Právě tento pojem implikuje bezprostřední stav a směr, kterým se bude společnost ve Vítkovicích ubírat – německý vliv bude na ústupu a demograficky bude slábnout, což ukazují statistiky sčítání lidu provedené ve Vítkovicích v letech 1919 a 1921. Zopakujme, že v únoru 1919 bylo ve Vítkovicích 7 879 obyvatel německé národnosti.¹⁰² O dva roky později jejich počet klesl téměř o jeden tisíc, a to na 6 940.¹⁰³ Avšak podobně jako Češi kritizovali dosavadní sčítání v monarchii prováděné na základě obcovací řeči jako zmanipulované, i v případě roku 1921 může být nad finálním počtem Němců vznesena pochybnost. Upozorňují na to i sami Němci.¹⁰⁴ Československo totiž dalo příležitost k sebeurčení rovněž Židům.¹⁰⁵ Ve Vítkovicích se k židovské národnosti přihlásilo 410

⁹⁹ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. 2., opr. vyd. Praha: Libri, 2003, s. 84.

¹⁰⁰ MASARYK, T. *Cesta demokracie: soubor projevů za republiky*. Praha: Čin, 1934. s. 19-20.

¹⁰¹ Srv. PITRONOVÁ, Blanka. Vývoj národnostních poměrů pracovníků v hutnictví železa českých zemí v období 1880-1939. In: *Hospodářské dějiny sv. 5*.

¹⁰² AMO, fond Okresní úřad Moravská Ostrava, kart. 53, inv. č. 417

¹⁰³ Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl II. Morava a Slezsko. Praha 1924. s. 97.

¹⁰⁴ ZAO, fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava – relace ze schůzí (dále jen PŘMO – relace ze schůzí), kart. 1171, inv. č. 2520, sign. 1088

¹⁰⁵ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. 2., opr. vyd. Praha: Libri, 2003, s. 89. Srv. též KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství?: Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství R, 1993, s. 86.

osob, což nebylo zanedbatelné množství.¹⁰⁶ To by také vysvětlovalo, že v roce 1930 dojde k mírné změně – k německé národnosti se přihlásí 7 249 vítkovických obyvatel.¹⁰⁷

Jak již bylo výše popsáno, stejně jako v průběhu první světové války Němci nahlíželi na české národní hnutí jako na protistátní a využívali jej k posílení postavení němčiny a celkově politického vlivu,¹⁰⁸ a tak vítkovickou společnost po skončení války zachvátila vlna výpadů vůči všemu německému. Terčem se stalo německé vedení závodů, které bylo viněno z dlouhodobého záměru vymýtit český jazyk a kulturu nejen v jednotlivých závodech, ale také v obci, která byla se závody úzce propojena. Skutečnost, že poválečný odpor vůči německému vlivu se projevoval i na úrovni obce, musíme mít při hodnocení celé národnostní situace neustále na zřeteli.

Předpokladem zahájení procesu *degermanizace* bylo získání převahy Čechů v obecní samosprávě. Zatímco ve vedení závodů tyto požadované personální změny nenastanou, na vítkovické radnici se po nátlaku české veřejnosti odehrají již v prvních měsících po 28. říjnu. Česká veřejnost neustále útočila na obecní radu, která setrvala doposud v německých rukou, a to velmi intenzivně a ostře: „*Tomuto orgánu dosavadní německé radnice se nelíbí, že bude dosazen vládní komisař, což prý odporuje „duchu demokracie a znamená další omezení obecní autonomie“ ... jakoby dosavadní režim, znásilňující českou většinu a olupující ji o jakoukoli možnost bráti spoluúčast na řízení obce, bylo v intencích demokracie ... snad nanejvýš té německé!*“¹⁰⁹ Očekávaná změna přišla 28. 12. 1918, kdy byly dosavadní obecní rady nahrazeny ve všech ostravských městech správními komisemi.¹¹⁰ Do čela té vítkovické byl zvolen Josef Chalupník, respektovaná osobnost v závodech již v průběhu války, hájící pozice československé sociální demokracie.¹¹¹ Správní komise ve Vítkovicích bude až do vzniku Velké Ostravy tvořit jakousi protiváhu německého vedení podniku. Dojde tak k narušení kontinuity zasahování podniku do vývoje obce. Za symbolické je v tomto ohledu možné považovat dobrovolné odstoupení ředitele Sonnenscheina ze své funkce ve správě města.¹¹² Vedení

¹⁰⁶ Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl II. Morava a Slezsko. Praha 1924. s. 97.

¹⁰⁷ Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl I. Země Česká. Praha 1934. s. 92.

¹⁰⁸ KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Vyd. 4., V nakl. Karolinum 1. Praha: Karolinum, 2013, s. 410.

¹⁰⁹ Farizejství ostravských Němců. Duch času. 6.12. 1918, XX, č. 167, s. 2. Též v Ostravská města dosud v cizích rukou. Duch času. 27.11. 1918, XX, č. 158, s. 1.

¹¹⁰ První den občanské rovnoprávnosti a svobody Čechů. Duch času. 28.12. 1918, XX, č. 188, s. 2.

¹¹¹ AMO, fond ONVO – Vítkovice : Kronika města Ostrava – Vítkovice, inv. č. 2, s. 332.

¹¹² AMO, fond AMV, Úřední knihy – Zápisy ze schůzí obecního výboru, inv. č. 7, s. 600.

Srv. též Z radnice vítkovické. Duch času. 16.5. 1919, XX,I č. 131, s. 2.

podniku však i přes Sonnenscheinovo ostentativní rozhodnutí nerezignovalo úplně, stále usilovalo o udržení alespoň určité míry kontroly či informovanosti nad tím, co správní komise chystá a na co bude potřeba se připravit. Do správní komise se podniku podařilo prosadit své zástupce. Jako příklad může sloužit závodní ředitel Dr. Haerdtl, který *de facto* představoval Sonnenscheinovu prodlouženou ruku, byť již nebyla tak silná a mocná a její vliv byl v porovnání s dřívějšími poměry značně omezený. Definitivní ránu pro jakýkoliv vliv podniku na chod obce bude představovat přesunutí mocenského těžiště z Vítkovic do Moravské Ostravy, z níž se stane správní centrum k ní přidružených okolních moravských obcí. Tento proces byl po dlouhém a komplikovaném vyjednávání a přes odpor některých obcí realizován v roce 1924.¹¹³ Ve Vítkovicích proti tomuto kroku nejhlasitěji protestovaly německé strany (Německá nár. soc. strana, Německá křest. soc. strana, Německá strana národní a další).¹¹⁴ Hlavní důvody těchto protestů byly dva – z hlediska německých stran šlo o další ztrátu vlivu na samosprávu obce. Druhý důvod, s nímž vystupovali vítkovičtí Němci, byl hospodářského a finančního rázu.¹¹⁵ Němečtí členové správní komise Ziegler, Haerdtl, Lorenz a Herlinger namítali, že „*sloučení není přirozeným, protože slučují se obce různého charakteru, jež nemají žádných vzájemných styků hospodářských.*“¹¹⁶ Trpce rovněž nesli, že zatímco se ostatní obce topily v dlužích, Vítkovice se díky finanční podpoře závodů mohly dlouhodobě vykázat vyrovnaným rozpočtem.¹¹⁷ Mohly se rovněž pyšnit skvělou infrastrukturou a kompletně vybudovanou kanalizací, s čímž však ostatní obce do nového svazku nevstupovaly. Jako alternativu navrhovali utvoření Velkých Vítkovic a apelovali na zbylé členy jejich „*vítkovickým patriotismem*“.¹¹⁸ Ačkoliv nakonec němečtí zástupci nedokázali připojení k Moravské Ostravě zabránit, vypluly na povrch dvě důležité skutečnosti - disproporce mezi jednotlivými obcemi, nejmarkantněji viditelné ve srovnání s Vítkovicemi, které poukázaly na to, že podnik představoval pro obec Vítkovice klíčový přínos hospodářského charakteru i co se týká úrovně života a sociální vybavenosti, což si v této vypjaté době dokázal přiznat málokdo. Také se naprosto zřetelně ukázalo, že Němci, kteří svou politickou moc opírali o podnik, v němž byli někteří zaměstnání (Haerdtl, Lorenz, Herlinger, Fiala), ztratili veškerý svůj vliv na směřování obce. Že se jednalo o promyšlený tah Čechů, jak omezit Němce a německé vedení závodu, potvrzuje

¹¹³ PRZYBYLOVÁ, Blažena a Antonín BARCUC. *Ostrava*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 337.

¹¹⁴ AMO, fond ONVO – Vítkovice: Kronika města Ostrava – Vítkovice, inv. č. 2, s. 478

¹¹⁵ AMO, fond AMV, Úřední knihy – Zápisy ze schůzí správní komise, inv. č. 8

¹¹⁶ Ibidem

¹¹⁷ Ibidem

¹¹⁸ Ibidem

proslov Františka Staňka na zasedání správní komise: „*Zřízením průmyslu přitáhli sem cizinci, kteří nás chudý český národ opanovali ... vzpomeneme si na ty německé pány, kteří ničili vše české – Kupelwiesera, Holze, Schustra a nyní Sonnenscheina ... poslední jmenovaný je hladký jak úhoř a chytiti se nedá ... kdo si na to vše vzpomene, musí dobře uvažovati, proč vlastně Velká Ostrava má povstati.*“¹¹⁹

Vrátíme-li se však ještě k prosincovým událostem 1918, první zásadní krok vítězného tažení Čechů k omezení německého vlivu byl učiněn již zde. Správní rada města byla ovládnuta českou stranou, což mělo zásadní důsledky pro další vývoj. Byla to podmínka, na jejímž splnění byly postaveny zásahy do dalších sfér, které měly být vytrženy z německých rukou a v nichž mělo dojít k omezení dosavadního vlivu Němců.

Za zcela stěžejní je v tomto ohledu pokládáno školství, neboť představovalo „*budoucnost kultury, a ve vášni polemik šlo samozřejmě i o samu existenci národa.*“¹²⁰ O důležitosti, které získání rozhodujícího slova ve vzdělávání česká veřejnost prisuzovala, svědčí intenzita, s níž bylo apelováno na omezení vlivu závodů na vítkovické školy. Prakticky ve všech rezolucích, s nimiž česká veřejnost vystupovala, se umisťoval tento požadavek na prvních příčkách. Paradoxem byl fakt, že česká veřejnost požadovala nejen omezení vlivu závodu na školství, ale také aby tyto české, již „nepodnikové“ školy byly Vítkovickým ředitelstvím nadále financovány: „*Výhody, jež závod poskytuje německým školním dětem, tělocvičným, sportovním a jiným německým spolkům reklamujeme právem pro české školy a spolky ... žádáme, aby české děti, které ještě z dob násilné germanizace nalézají se v německých školách, byly předány správám českých škol a zamezilo se tak odnárodňování.*“¹²¹

Pro podnik a Němce ve Vítkovicích představovalo školství citlivé místo. Vztáhneme-li to na širší rámec českých zemí, zásahy v této oblasti posilovaly u Němců vědomí soustavného znevýhodňování, bezpráví a bezmoci.¹²² Je třeba v této souvislosti upozornit, že Vítkovické železárny vynaložily na chod těchto škol mnoho péče a financí. A nyní měly být tyto školy vyňaty z jejich správy a ještě měly být nadále subvencovány závody, přestože už by neměly mít nad nimi rozhodující slovo?¹²³ Nelze se divit, že

¹¹⁹ AMO, fond AMV, Úřední knihy – Zápisy ze schůzí správní komise, inv. č. 8, s. 633

¹²⁰ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. 2., opr. vyd. Praha: Libri, 2003, s. 187.

¹²¹ AMO, fond AMV, kart. 32, inv. č. 492

¹²² KURAL, V. *Konflikt: místo společenství? : Češi a Němci v Československém státě, 1918-1938*. Vyd. 1. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993, s. 142

¹²³ AMO, fond AMV, kart. 32, inv. č. 492

z německé strany za těchto okolností přicházely obstrukce a pokusy o udržení dětí v německých školách, jako v případě vítkovické německé učitelky Volfové, která několikrát odepřela schválit přeřazení dětí do české školy. Stejný případ byl zaznamenán i u dr. Neumaiera, zastávajícího úřad pro ochranu dětí ve Vítkovicích.¹²⁴ Odpověď české strany, zastoupené Duchem času, na takové chování nebyla rozhodně smířlivá: „*Vítkovičtí dělníci rodičové odmítnou rozhodně troufalé útoky posledních německých germanizátorů předstírající možnost německé nadvlády ve Vítkovicích.*“¹²⁵ K odejmutí správy některých škol Vítkovickým železárnám nakonec v prvních letech republiky nedošlo, avšak německé školy se musely potýkat s velkým poklesem počtu žáků v důsledku jejich odchodu do českých škol. Připojme ještě informaci, že všechny školy, které spravovaly Vítkovické železárny, přešly do rukou města Moravské Ostravy až v roce 1925. Mnohé z nich však podnik stále subvencoval až do školního roku 1934/1935.¹²⁶

Pohlédneme-li na postoj druhé strany, pak situaci ve školství reflektuje na schůzi všech německých stran ve vítkovické Turnhalle poslanec Machatschek, který postavil na pranýř české úřady, které zasahují v neprospěch německých škol. Zejména kritizuje velké výdaje na armádu, které snižují finanční podporu škol státem.¹²⁷ Na této schůzi vstoupil další představitel Němců, Josef Scholz, který již hovoří mírněji a upozorňuje, aby „*paušálně neobviňoval se celý český národ.*“¹²⁸ Rezoluce, která byla výsledkem tohoto shromáždění, se pak ohání stejnými argumenty jako ta česká – že je „*znásilňováno právo rodičů určit, jakou školu jejich dítě navštěvuje.*“¹²⁹ Jedná se o stejnou rétoriku, jakou volila strana česká. Vidíme však, že všechny vývody řečníků jsou silně politicky motivovány. Musíme se ptát, jak celou situaci vnímali lidé přímo ze školství. Ředitel 1. obecné německé školy ve Vítkovicích vyjádřil ve školní kronice své zklamání kvůli odchodu 64 žáků v průběhu roku, jejich odchod odůvodnil tak, že se jednalo o „*děti jazykově slabé, které nejméně důvěřovaly německému jazyku.*“¹³⁰ Německé školy ve Vítkovicích si nakonec uchovaly svou existenci, zaznamenaly však výrazný úbytek žáků, kteří postupně přecházeli na školy české. Pro ilustraci uveďme příklad závodní vítkovické školy s nejdelší historií, jejíž tradice sahala až k roku 1844. Tehdy její založení inicioval a financoval první muž z dynastie Rothschildů ve Vítkovicích a zároveň zakladatel rodinné větve ve Vídni -

¹²⁴ Jeden vítkovický germanisátor. Duch času. 13.2. 1919, XXI, č. 144, s. 3.

¹²⁵ Ibidem

¹²⁶ AMO, fond Archiv města Moravská Ostrava – Nová registratura, kart. 450, inv. č. 427, sign. VI/74

¹²⁷ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1171, inv. č. 2520, sign. 1088

¹²⁸ Ibidem

¹²⁹ Ibidem

¹³⁰ AMO, Schul-Chronik der 1. Knaben – Volksschule Witkowitz, inv. č. 1, sign. 167, s. 175

Salomon Mayer Rothschild.¹³¹ Původně se zde vyučovalo česky, ale v 70. letech tuto školu Kupelwieser přeměnil na německou. Počty dětí, zapsaných v jednotlivých letech, byly následující:

Tabulka č. 1

ŠKOLNÍ ROK	Počet žáků při zahájení školního roku	Počet žáků na konci školního roku
1918/1919	254	190
1919/1920	200	202
1920/1921	197	185
1921/1922	173	172
1922/1923	152	151
1923/1924	139	135
1924/1925	112	111
1925/1926	106	-
1926/1927	101	98
1927/1928	112	-

* Je započítán celkový počet z 1-5. třídy, neboť v průběhu let 1919-1921 dojde ke zrušení 6. a 7. třídy, které navštěvovalo malé množství žáků.¹³²

Tabulka vývoje počtu žáků jasně ukazuje, že zájem o německy vedené školy značně upadal. Zejména v prvním roce po vyhlášení samostatného státu dojde k nejvýraznějšímu odlivu dětí. Nejmarkantnější je pak odchylka mezi léty 1918 a 1928, kde rozdíl činí okolo 150 žáků. Dramatický pokles ve školním roce 1918/1919 je způsoben zejména zakládacím boomem ryze českých škol a masivní kampaní českého tisku, který neustále apeloval na české národní cítění a ruku v ruce s ním také útočil na německé školství.¹³³ Za taktický krok lze rovněž považovat rozhodnutí, které učinila v prosinci 1918 Čechy založená školská rada. Bylo přistoupeno k tomu, že smíšená obecná česká škola bude rozdělena na I. a II. školu chlapeckou, I. a II. školu dívčí.¹³⁴ Tímto mohly ryze české školy pojmout více dětí. Pro srovnání, jak na tom byly co do přírůstku žactva české školy, uvádíme údaje z II. obecné školy chlapecké ve Vítkovicích:

¹³¹ Ibidem, s. 358 – Plné znění zakládací listiny

¹³² Data byla převzata z Schul-Chronik der 1. Knaben – Volksschule Witkowitz, inv. č. 1, sign. 167.

¹³³ AMO, fond ONVO – Vítkovice : Kronika města Ostrava – Vítkovice, inv. č. 2, s. 430.

¹³⁴ AMO, Kronika II. obecné školy chlapecké ve Vítkovicích, inv. č. 1, sign. 159.

Tabulka č. 2

ŠKOLNÍ ROK	Počet žáků při zahájení školního roku	Počet žáků na konci školního roku
1919*	305 (z něm. škol 174)	304
1919/1920	346	-
1920/1921	344	335
1921/1922	357	-
1922/1923	287	-
1923/1924	250	-
1924/1925	219	-
1925/1926	186	-
1926/1927	197	-
1927/1928	214	-
1928/1929	231	-

* školní rok na II. chlapecké obecné škole zahájen 22. ledna 1919. Pro kvantitativní relevantnost s tabulkou č.1 zde uvádíme počty žáků pouze prvních 5. tříd.¹³⁵

Pokud si detailněji projdeme tabulky č. 1 a 2, můžeme konstatovat, že při komparaci těchto počtů se minimálně pro oblast školství nedá hovořit o germanizaci, pod níž je možné chápat šíření německého jazyka a kultury a která by byla iniciována či jakkoli prováděna podnikem. Na definitivní úpadek původně hojně navštěvovaných škol německých poukazují celková čísla: doplňme, že zatímco ve školním roce 1917/1918 evidovaly vítkovické německé školy 2 765 žáků, v roce 1935/1936 už jich bylo jen 762.¹³⁶ Z těchto statistik se dá vypožorovat ještě jedna tendence, která naznačuje citelný pokles počtu žáků okolo roku 1924, který se nezmění až do konce dvacátých let, a to u německé i české školy. Částečně to lze vysvětlit vznikem Velké Ostravy a přenesením správního těžiště do Moravské Ostravy, což má za následek i úbytek počtu obyvatel ve Vítkovicích.¹³⁷ Totéž se odráží rovněž v počtu žáků.

Opusťme pro tuto chvíli čísla. Při komparaci závěrů odborné literatury hodnotící národnostní poměry ve vítkovickém školství a to, jak se k nim stavěl vítkovický podnik, se

¹³⁵ AMO, Kronika II. obecné školy chlapecké ve Vítkovicích, inv. č. 1, sign. 159

¹³⁶ PITRONOVÁ, Blanka. Vývoj národnostních poměrů pracovníků v hutnictví železa českých zemí v období 1880-1939. In: *Hospodářské dějiny sv. 5.* s. 139.

¹³⁷ Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl I. Země Česká. Praha 1934. s. 92.

zápisy v jednotlivých školních kronikách, respektive dobových autentických pramenech, liší a získáváme rozporuplný obraz. Zejména ve světle těchto pramenů je vidět, že vítkovické závody již dříve a zejména od roku 1918 podporují školy nezávisle na vyučovacím jazyce (ať se jedná o němčinu nebo češtinu) a na tom, která národnost ve škole dominuje. „*Jelikož ve 2., 3. a 4. třídě zapsán větší počet dětí a třídy naše nejsou na takový počet dětí stavěny, povolilo ředitelství závodů blahovlnně při těchto třídách pobočky, třebaže počet dětí nedosahuje zákonného čísla 80... Vítkovické železářny nečinily založení školy překážek, projevíly svůj souhlas a vykazaly místnosti pro nové školy.*“¹³⁸ Na zprávy podobného charakteru narážíme téměř v každé školní kronice, ať již českého nebo německého původu. Vítkovický podnik vychází školám všemožně vstříc. Přesto se pak můžeme o pár řádek níže ve stejném dokumentu dočíst o „*předchozím mrzačení českých dětí*“ němčinou a „*osvobození z područí německého kapitálu, jenž za práci, kterou poskytoval českým dělníkům, vzal jim duši a jazyk a bral jim i to nejdražší – děti, které poněmčoval a odcizoval rodičům a celému národu českému.*“¹³⁹ Při hodnocení těchto vět a jejich vzájemného rozporu musíme přihlédnout k době a její rétorice, v níž text vznikl – autor kroniku psal v době euforie ze zisku národní samostatnosti. Nicméně faktem zůstává, že přes veškerou podporu, kterou podnik vzdělávacím a jiným institucím poskytoval, ze sebe nesetřásl nálepkou, kterou mu české národní hnutí přisoudilo – nálepkou místa, odkud vycházel veškerý germanizační útlak Čechů. Této představy se Češi ve Vítkovicích nemohli ve vztahu k vzdělávání a podniku po celá dvacátá léta zbavit. Prakticky nikdo z Čechů neocenil, na jaké úrovni toto školství díky přítomnosti a finančním podporám podniku bylo. Například v roce 1920 dosáhl příspěvek vítkovických závodů českým školám 25 000 korun, přičemž zmiňovaná II. obecná škola z této částky získala 3 600 korun.¹⁴⁰ Závody také vypomáhaly v případě vybavování škol a jednotlivých kabinetů pomůckami.¹⁴¹ Tato fakta již česká veřejnost nedokázala reflektovat. Teze, že vítkovické ředitelství vyvíjelo germanizační nátlak na české obyvatelstvo prostřednictvím německých škol ve dvacátých letech, se zřetelem k těmto pramenům neobstojí a tento obraz je potřeba poupravit v jeho prospěch. K jistému zmírnění této protiněmecké vlny ve sféře školství došlo, když se roku 1921 sloučily obě školní rady v jednu společnou a spravedlivě si rozdělily křesla podle národnostního zastoupení v obci (6 Čechů : 4

¹³⁸ AMO, Kronika I.obecné školy dívčí ve Vítkovicích, inv. č. 1, sign. 162

¹³⁹ Ibidem

¹⁴⁰ AMO, Kronika II. obecné školy chlapecké ve Vítkovicích, inv. č. 1, sign. 159, s. 17.

¹⁴¹ Ibidem, s. 22.

Němci).¹⁴² Jak uvádí jedna z českých školních kronik, ukazuje se, že „*spolupráce obou národností jest nejen možná, ale i nutná ve prospěch všech*.“¹⁴³ Na základě těchto pramenů je v tomto směru nutné revidovat obraz vítkovického podniku a školství jako jeho germanizačního nástroje tak, jak je často předkládán odbornou literaturou a jak se vžil do povědomí společnosti.

Zmínili jsme některé protiněmecké výpady v prvních letech republiky ve sféře školství. Do této kategorie můžeme také zařadit případ, který se odehrál v důsledku převahy Čechů ve správní komisi a poválečné hysterie za odstraňování všeho, co bylo v jakékoliv podobě spojováno s němečtím a s vedením podniku. Zůstaneme-li ve sféře vzdělávání a péče o děti, kterým česká veřejnost přirozeně přikládala velký význam, stala se v těchto intencích terčem místní kongregace sester sv. Karla Boromejského. Sestry ve vítkovickém sirotčinci již přes dvacet let zajišťovaly péči o děti, které v důsledku smrtelných nehod v závodech ztratily své rodiče. Počet sirotků nepředstavoval zřejmě zanedbatelné množství už vzhledem k tomu, jakou pozornost této záležitosti správní komise věnovala. Poslední údaj o početním stavu sirotků pochází z roku 1915 a udává celkem 150 dětí.¹⁴⁴ Správní komise v září 1920 sice přiznává, že tento případ spadá do vnitřních záležitostí podniku, „*poněvadž se však jedná o děti dělníků, nemůže být způsob výchovy v sirotčinci lhostejný širší dělnické veřejnosti*.“¹⁴⁵ Jeptišky prý jsou „*zaryté Němkyně*“ a nutí české děti mluvit německy. Zpráva, určená pro ředitelství, dodává, že není třeba „*dlouho dokazovati, jak je výchova klášterní jednostranná a naprosto nevhodná pro příští občany republiky ... ředitelství mělo by změnit svůj dosavadní postup... jsme přece v českém kraji a v českém státě!*“¹⁴⁶ Za atakem na tento ústav a jeho vedení sestrami sv. Karla Boromejského se mohly ukrývat tři důvody, přičemž můžeme odhadnout, že se zřejmě jednalo o kombinaci všech tří. Na tuto kongregaci ona *dělnická veřejnost* nahlížela jako na německého exponenta závodů v obci, který chtěl svou existencí a fungováním vykořenit český jazyk a kulturu u nebohých sirotků. Optikou správní komise se tedy jednalo o útok jak na německý element, tak na vedení závodu, které tento sirotčinec spravovalo a dotovalo. Do toho vstupuje další prvek, který souvisí s politickým složením správní komise, kde byli zastoupeni i krajně levicoví sociální demokraté, kteří vedli ideologický boj nejen proti kapitálu a němečtí, ale také proti církvi, proto tomuto postoji

¹⁴² AMO, fond AMV, Úřední knihy – Zápisy ze schůzí správní komise, inv. č. 8, s. 669.

¹⁴³ AMO, Kronika II. obecné školy chlapecké ve Vítkovicích, inv. č. 1, sign. 159, s. 38, 53.

¹⁴⁴ Wohlfahrtseinrichtungen des Eisenwerkes Witkowitz (Ergänzungsband). 1915. s. 39.

¹⁴⁵ AMO, fond AMV, kart. 38, inv. č. 505

¹⁴⁶ Ibidem

komise ke kongregaci sester můžeme přiřknout i radikálně antiklerikální náboj. Ze všech tří hledisek se milosrdné sestry staly vhodným terčem, ačkoliv objektivně nečinily nic špatného. Pokud bychom to měli zapojit do širšího měřítka, šlo nepochybně o jednu ze zkoušek, kam až vedení závodu nechá správní komisi zajít. Připojme k celé této situaci ještě jednu událost, která by mohla být relevantní pro pochopení ostré a podrážděné rétoriky korespondence a výzev adresovaných podniku vítkovickou správní komisí, od níž celá tato akce vzešla. Třináct dní před veřejným útokem na boromejky padla druhá Tusarova vláda, což bylo způsobeno vnitřní polarizací nejsilnější vládní strany - československé sociální demokracie, od níž se odštěpilo levé křídlo této strany.¹⁴⁷ Právě 25. září zahajovala odštěpenecká strana svůj první sjezd. K 28. září pak datujeme ostrý útok na boromejky.¹⁴⁸ Mohlo tedy jít o jakýsi politicky motivovaný krok, kterým by se krajně levicová strana snažila získat přízeň a strhnout na sebe pozornost přihlášením se k programu antiklerikalismu, degermanizace a socialismu (antikapitalismu) útokem na sestry boromejky, které symbolizovaly všechny nenáviděné entity – německví, církev, kapitalismus. Dokladem, že se jedná o iniciativu silně levicově orientovaných členů, je zachovaná zpráva v zápisu schůze správní komise, kde je možné se dočíst o snaze Josefa Chalupníka, věrného pravému křídlu sociální demokracie, tyto ataky mírnit,¹⁴⁹ zatímco naopak např. Štorkán, příslušník levého křídla sociální demokracie, znám svou inklinací k hodnotám, které levicové křídlo v těchto dnech přijalo za své – tedy silně vypjatým antiklerikalismem se projevoval radikálně.¹⁵⁰ Ať již za tímto útokem stálo celé české osazenstvo správní komise, či jen její krajně levicová část, a ať je k tomuto činu vedly jakékoliv motivy, byla to nepochybně špatně zvolená metoda, neboť se žádného většího ohlasu než pár hysterických článků v Duchu času nedočkala. Poněkud nepříznivě pro tehdejší vítkovickou správní komisi vyznívá i to, že místní boromejky zodpovídaly nejen za péči o sirotky, ale staraly se rovněž o nemocné v závodní nemocnici.¹⁵¹

V případě vítkovických škol či kauzy boromejek jsme mohli pozorovat, že jazyková otázka byla ožehavým tématem, které se silně dotýkalo celé poválečné společnosti a svým trváním zasahovalo hluboko do dvacátých let. Zasadíme-li jazykovou problematiku do širšího rámce, je třeba konstatovat, že byl tento vývoj dán multinárodnostním složením československého státu. Přes tuto skutečnost byl však tento stát vyhlášen jako

¹⁴⁷ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Praha: Libri, 2003, s. 138-139.

¹⁴⁸ AMO, fond AMV, kart. 38, inv. č. 505

¹⁴⁹ AMO, fond AMV, Úřední knihy – Zápisy ze schůzí správní komise, inv. č. 8, s. 585.

¹⁵⁰ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1175, inv. č. 3482, sign. 2653

¹⁵¹ AMO, fond ONVO – Vítkovice : Kronika města Ostrava – Vítkovice, inv. č. 2, s. 429.

národní, což do jisté míry komplikovalo soužití Čechů s menšinami, zejména pak s tou nejpočetnější – s Němci. Právě jazyková otázka v sobě ukrývala potenciál vzájemné vztahy mezi oběma národy buďto zkomplikovat, nebo vyřešit ke spokojenosti obou. Svůj ohlas nalezlo toto téma také ve Vítkovicích a nejmarkantněji se to ukáže, stejně jako téměř každá otázka národnostního charakteru, na ose česká veřejnost – české dělnictvo – vítkovický podnik. Věnujme se však nejprve širšímu rámci a obecným východiskům, kterými byly právní normy a úpravy této otázky. Tento postup nám dá objektivní měřítko, jak vyhodnotit oprávněnost požadavků české strany na vítkovický podnik s ohledem na používání jazyka.

Jazyková otázka se stala předmětem diskuze již v průběhu jednání pařížské mírové konference, která se zabývala mimo jiné i postavením menšin v souvislosti s uznáním hranic některých států (Československo, Polsko). V tomto jednání bylo vzhledem k početnému zastoupení německé minority na českém území velmi zainteresováno i Československo, u něhož bylo díky přízně Francie a síle argumentů akceptováno téměř vše, co požadovalo, přesto ne vždy šlo vše hladce, během jednání mělo i velice vlivné a silné protivníky, například Archibalda Coolidge, poradce Woodrowa Wilsona. Závazky, které Československo učinilo a které se vztahovaly na menšiny, byly skutečně ambiciózní. Benešovo Memorandum č. III. představovalo Československo jako Švýcarsko střední Evropy. Jeden z bodů tohoto memoranda se dotýkal i jazykové otázky: „*Oficiálním jazykem bude čeština ... avšak prakticky musí být německý jazyk druhým jazykem země.*“¹⁵² Podpisem Saint-Germainské smlouvy se tento dokument měl stát východiskem pro budoucí jazykový zákon, který byl v Československu vydán zároveň s Ústavou v únoru 1920.¹⁵³ Avšak očekávání, která do něj německá menšina vkládala, se nenaplnila. Výsledkem bylo, že „*jazyková práva národnostních menšin nebylo možno uplatnit na celém území ČSR.*“¹⁵⁴ Pokud budeme tuto zákonnou normu vztahovat na vítkovický podnik jako právnickou osobu, pak se vítkovického závodu dotýkal čl. 128 odst. 3 Ústavy (1920), který umožňoval „*užívatí jakéhokoli jazyka ve stycích soukromých a obchodních, ve věcech týkajících se náboženství, v tisku a jakýchkoli publikacích nebo ve veřejných*

¹⁵² PETRÁŠ, René. *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009, s. 30-31.

¹⁵³ TAUCHEN, Jaromír. K některým otázkám právní úpravy jazykového práva v ČSR z německého pohledu. In: *Dny práva - 2008 – Days of Law*. Brno, Masarykova Univerzita 2008. s. 525

¹⁵⁴ Ibidem, s. 526.

*shromážděních lidu.*¹⁵⁵ Tato formulace vyznívá značně svobodně, problematický byl až odst. 4, podle něhož mohl státní aparát v zájmu bezpečnosti státu a veřejného pořádku do jazykových práv zasáhnout. Další z hlediska německé menšiny problematickou právní úpravou, dotýkající se používání jazyka, byla vládní jazyková nařízení z roku 1926, která přes odpor německé veřejnosti i německých poslanců prosadila Švehlova vláda.¹⁵⁶ Tento jazykový zákon již operoval ve vztahu k používání jazyka menšin s pojmem veřejného zájmu, na základě něhož mohl příslušný úřad nařídit úpravu ve prospěch státního jazyka tam, kde korporace oznamují něco veřejnými vyhláškami nebo označují nápisy k veřejnému užívání.¹⁵⁷

Pro vítkovický podnik ve vztahu k české veřejnosti mají tato právní ustanovení velký význam, neboť se již od vyhlášení republiky a především poté, co se situace během roku 1919 do značné míry stabilizovala, ocitají pod palbou české veřejnosti nejprve za svůj vnější, později i vnitřní německý charakter. V prvních letech republiky se stížnosti veřejnosti orientovaly zejména na ty nejviditelnější znaky němectví, jakými byly nápisy, vývěsky apod. Příznačný je spor správní komise města Zábřeh, na jejímž katastru se část podniku rozprostírala, s vedením železáren v otázce místní závodní dráhy, která procházela jejím katastrem. Předseda správní komise zaslal podniku následující: *„Přes to, že už více než půl roku uplynulo od vyhlášení Česko-slovenské republiky, přece je používáno vývěsků, návěstí a uličních označení firem nebo podniků pouze německy nebo německo-česky ... poněvadž označení taková mají informovati místní obecnstvo, které jest v naší obci národnosti české, poukazujeme na toto zvláště se zřetelem na německo-české vývěsky výstražné vaší malodráhy, aby změna byla učiněna.*“¹⁵⁸ Výpad obce Zábřehu nad Odrou je dán jednak vzájemnými napjatými vztahy už z dob před válkou, ale za okolností nové politické konstelace je to motivováno zejména národnostní odlišností podniku a obce.¹⁵⁹ V otázce, nakolik byl tento požadavek Zábřehu oprávněn, je třeba hledat jeho zákonné zakotvení. V roce 1919 podnik vůbec nemusel vzhledem k absenci právní normy jakkoli zasahovat. A pokud tyto nápisy byly v jazyce českém i německém, tak tento stav nebyl v rozporu se zákonem ani po jazykových nařízeních z roku 1926. Na okraj je třeba dodat,

¹⁵⁵ Ústavní listina Československé republiky. Dostupné z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html

¹⁵⁶ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Praha: Libri, 2003, s. 382-386.

¹⁵⁷ TAUCHEN, Jaromír. K některým otázkám právní úpravy jazykového práva v ČSR z německého pohledu. In: *Dny práva - 2008 – Days of Law*. Brno, Masarykova Univerzita 2008. s. 528.

¹⁵⁸ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 383

¹⁵⁹ Duch času. 25.2. 1919, XXI, č. 53, s. 3.

že Zábřeh nad Odrou, obec sousedící s Vítkovicemi, využívala prakticky každé příležitosti k národnostním výpadům vůči podniku, což dokládá i vzájemná korespondence.¹⁶⁰

Příklad Zábřehu ukazuje, že české veřejnosti šlo zejména v prvních poválečných letech o to, odstranit vše, co jim asociovalo minulý režim, který v jejich představách znamenal jho a útlak. Největším symbolem, u něhož nebyla státním převratem narušena kontinuita z dob minulého režimu (na rozdíl od státní správy), byly Vítkovické železárny a především jejich vedení. První útoky směřovaly na první viditelné znaky německví a „starorakušáctví“ – ty se nacházely hlavně v městském veřejném prostoru. Vítkovická správní komise už v prvních měsících svého úřadování rozhodla o výměně německého značení ulic za české. Zároveň s tím česká část přehlasovala německou, která dodatečně navrhovala, aby byly nápisy vedeny česko-německy vzhledem k národnostně smíšenému charakteru obce.¹⁶¹ Zajímavé je, že sice došlo ke změně jazykové, ale nikoli k změně významové – názvy symbolizující starý režim ještě nějaký čas zůstaly. Dva roky se tak lidé promenádovali po ulici Fridricha Schustera (podle Čechů největšího germanizátora), Radeckého ulici či nakupovali na Pavlově náměstí (Paul Kupelwieser).

Německý ráz obce se tak postupně prostřednictvím zásahů Čechů vytrácel. V jeden okamžik však narazili na problematické místo, které je pro nás v dnešní době již zcela samozřejmé, ale pro současníky Sonnescheina a Chalupníka do té doby nepřiliš uvědomované a reflektované.¹⁶² Začali si plně uvědomovat, nakolik byly vítkovické závody s městem srostlé. A to nejen institucemi, které závod subvencoval (výše popsané případy školství a sirotčince), ale i veřejným prostorem. Zde již ruka státní moci, reprezentovaná správní komisí, tolik zasahovat nemohla, i když se o to pokoušela, jak ukazuje případ obce Zábřeh. Postupem času však i samotný podnik od vnějšího ryze německého značení opouští. Ve vnitřní podobě podniku si však stále bude německý element udržovat své místo až do třicátých let. Srovnajme německo-český charakter výstražných plakátů – viz příloha č. 2.

Podobných příležitostí jako obec Zábřeh a Vítkovice se chápal i český tisk, ze všech jmenujme Ducha času reprezentující české dělnictvo. V průběhu let 1921 až 1923 však došlo ke štěpení doposud relativně jednotného proudu českého dělnictva. V roce 1921 na

¹⁶⁰ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 397

¹⁶¹ AMO, fond AMV, Úřední knihy – Zápisy ze schůzí správní komise, inv. č. 8

¹⁶² Plně si to Češi začali uvědomovat, až když získali správu města plně do svých rukou – tento fakt je možné vypořadovat na zápisech ze schůzí správní komise v letech 1919-1924. Srv. AMO, fond AMV, Úřední knihy – Zápisy ze schůzí správní komise, inv. č. 7, inv. č. 8, inv. č. 9

celostátní úrovni vykrystalizovala ještě radikálnější levice, než s jakou jsme setkali u ČSDSD-L, vznikla strana komunistická. Ve Vítkovicích narazíme díky této politické konstelaci na dva odborové bloky, které zastupovaly dělnictvo v závodních výborech.¹⁶³ Byl to na jedné straně Svaz kovodělníků, který byl tím starším z obou, na druhé straně Rudé odbory, které se později začlenily do Mezinárodního všeodborového svazu. Obě strany, zastoupené ve Vítkovicích, proti sobě vedly poměrně ostrý konkurenční boj. Nejmarkantněji se to ukazovalo vždy před volbami do závodních výborů, kde každá ze stran chtěla utrhnout co nejvíce míst.¹⁶⁴ Celá tato situace měla svůj bezprostřední dopad i na národnostní poměry. To můžeme odpozorovat i z relací schůzí, které sestavovalo policejní ředitelství v Moravské Ostravě. Od roku 1922, kdy je tento konkurenční zápas mezi levicovými uskupeními už plně znatelný v proslovech řečníků, se proměňují témata schůzí a největší ohlas získávají otázky drahoty, úrovně mezd a nezaměstnanosti. Vzhledem k předchozím útokům českého dělnictva na německví v závodě i obci je překvapující, že ti samí lidé, kteří se oháněli hrozbou germanizace, zvou na svá shromáždění německé představitele, případně nechávají své proslovy překládat do německého jazyka.¹⁶⁵ Rovněž veřejně deklarují nutnost „Česko-německé koalice“.¹⁶⁶ Nejvíce to můžeme pozorovat na komunistických představitelích, kteří tak činí v duchu internacionalismu. Pozadu ale v tomto trendu nezůstává ani Svaz kovodělníků, v němž dominantní postavení zaujímal sociální demokracie. Za zmínku stojí volební plakáty do závodních výborů, z jedné strany natištěny česky, z druhé německy. Dokonce i jména jsou „poněmčena“, pro zajímavost uveďme pár příkladů: č. 20 Pachlopník Vítězslav, soustružník, strojírna – Pachlopnik Siegfried, Dreher, Maschinenfabrik; č. 23 Šebestová Anežka, dělnice, šamotka – Šebestova Agnes, Arbeiterin, Chamottenfabrik; č. 40 Kovařík Jan, strojník, vysoké pece – Kovařík Johann, Maschinist, Hochöfen.¹⁶⁷

Je překvapující, že německý element přítomný v různých podobách v samotných závodech českým dělníkům překáží, ale využívání německého znění plakátů (s dobrovolně poněmčenými jmény!) s cílem získat hlasy německých voličů do závodního výboru už problém nepředstavuje. Tyto poznatky jsou pro pochopení dlouhodobých národnostních třenic, hojně vyvolávaných i českým dělnictvem a jeho zástupci, klíčové. Jaké závěry můžeme v tomto ohledu učinit? Nehledejme za tím pokrytectví, ale záminku, jak zesílit

¹⁶³ KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Praha: Libri, 2003, s. 83.

¹⁶⁴ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1185, inv. č. 5685, sign. 3129

¹⁶⁵ Ibidem

¹⁶⁶ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1186, inv. č. 6006, sign. 4699

¹⁶⁷ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1185, inv. č. 5703, sign. 3156

útok na „kapitál“. Byť to nebylo přímo vysloveno, dá se implicitně odvodit, že za většinou útoků na německví se ukrýval výpad na hospodářskou a finanční elitu, na „kapitalisty“. Zcela zřejmé je to už v jedné z prvních rezolucí českého dělnictva a veřejnosti v roce 1919 proti germanizaci, kde její autoři operují s pojmem „sociální spravedlnost“ právě ve vztahu k německví.¹⁶⁸ Německý původ vedení i majitelů podniku byl pak vítanou záminkou, jak apelovat na širší českou veřejnost a jak získat pozornost, protože, jak již jsme několikrát avizovali, národnostní téma bylo mocným prostředkem, jak aktivizovat většinu společnosti a využít její podpory proti vedení závodů. V souvislosti s útoky na hospodářské elity vyvstává otázka, zda to mělo čistě principiální charakter, nebo zda se v nich odrážely i praktické politické cíle. V první rovině praktických cílů stojí idea, která byla silně prosazována levicově orientovanými stranami a nebyla ani striktně odmítána stranami pravicovými – idea socializace. „... *Považujeme požadavek vyvlastnění dolů za conditio sine qua non! – to nejsou výroky snů, to jsou věty z řeči poslanců nejkapitalističtější strany ... Mně se zdá jako mnohým, že lidstvo spěje opravdu k socialisaci, praví i dr. Kramář*“¹⁶⁹ Problematika germanizace sloužila jako nástroj vyvíjení hospodářského a politického tlaku zespoda, vycházela přímo od dělnictva. Nacionálně laděné útoky měly hlubší sociální a hospodářský podtext, který využíval nacionální odlišnosti majitelů a vedení Vítkovických železáren od nejsilnější složky české společnosti, tedy od dělnictva, které tvořilo 36,6% ze všech „v povolání činných“, což ukazuje na vysoký stupeň proletarizace československé společnosti.¹⁷⁰

Na této rovině, tedy rovině českého dělnictva ve Vítkovicích, od roku 1923 ztrácí národnostní téma na významu a na síle, i když se sporadicky na zmíněné ose české dělnictvo - podnik ještě objeví. Na jednu stranu jsme tuto tendenci vysvětlili tím, že německý vliv a vnější znaky německého charakteru Vítkovic ustupují do pozadí, na druhou stranu došlo k oslabení jednotného proudu dělnictva, které utvořilo několik bloků.¹⁷¹ Ty se od sebe čím dál tím více ideově a politicky vzdalovaly. První uskupení tvořili dělníci, kteří se hlásili k tradiční sociální demokracii, druhý pak spojoval příklon k radikální levici (od roku 1921 KSČ). Nesmíme opomíjet, že zde bylo přítomno rovněž katolické dělnictvo (zastřešující organizace - Všeodborové hnutí křesťanského dělnictva),¹⁷² již od roku 1919

¹⁶⁸ AMO, fond AMV, karton č. 32, i. č. 498-500, sign. B

¹⁶⁹ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu IV.*. Vyd. 3. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 1501.

¹⁷⁰ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Praha: Libri, 2003, s. 301.

¹⁷¹ KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství?: Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství R, 1993, s. 44.

¹⁷² ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1166, inv. č. 1116

také tzv. modráčkovci (odštěpená skupina pravicově orientovaných dělníků od soc. dem. v čele s Františkem Modráčkem)¹⁷³ a dělníci, hlásící se k Československé straně socialistické,¹⁷⁴ ačkoliv ani jedna z těchto skupin svým počtem nepředstavovala tak vlivný proud jako dva svrchu uvedené. Antagonismus a preference protichůdných prostředků k dosažení cílů těchto dělnických uskupení tak zastínila do značné míry jejich předchozí jednotně antagonistický vztah k německu, který nacházel odezvu u širších mas dělnictva. Nutnost spolupracovat s Němci na poli vnitropodnikové politiky z jejich rétoriky vytěsnila národnostní vyhraněnost, což se ukázalo jako nezbytnost, když v říjnu roku 1924 během voleb do závodního výboru získala jednotná německá kandidátka deset mandátů z dvanácti. Dva mandáty pro české zástupce byly výsledkem názorové rozrůzněnosti českého dělnického hnutí.¹⁷⁵

Česko-německá polarita však zcela nevymizí, změní se pouze zájmové skupiny, které budou téma germanizovaných vítkovických závodů přivádět k životu. V tomto případě to však nebude mít tolik lokální význam, neboť se národnostními poměry ve Vítkovicích začnou blíže zabírat politické elity a státní orgány. Uvedme, že se jedná o kancelář prezidenta republiky, ministerstvo vnitra, ministerstvo sociální péče, ministerstvo pošt a telegrafů, ministerstvo průmyslu a obchodu a prezidium moravské zemské správy. Došlo také na interpelace v parlamentu. Příznačné je, že příslušné nejvyšší úřady, na něž bylo českým dělnictvem apelováno, aby do této problematiky zasáhly v jejich prospěch již v prvním roce Československé republiky, svou pozornost zaměří na Vítkovice až nyní, když se hlavní vlna protiněmeckého vystupování přezně. Jejich zájem bude kulminovat mezi lety 1922 - 1928 a v nárazových vlnách se bude vracet až do třicátých let. První náznaky k vážnějším diskuzím v nejvyšších politických kruzích můžeme vypožorovat již v roce 1921.

Bude nezbytné tento proces zasadit do širších souvislostí politických a hospodářských. Z tohoto hlediska je nutné aplikovat makroanalytický přístup, který odhalí skryté cíle jednotlivých zájmových skupin. Přesun tématu germanizace jako předmětu diskuze do vyšších politických kruhů a to, že už pro lokální úroveň Vítkovic ztratí do jisté míry na atraktivitě, je charakteristické pro období let 1922 – 1929. Zjišťujeme, že výpady na zdánlivý postup „germánství“ v podniku či případně na jeho udržování nebyly pouze

¹⁷³ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1177, inv. č. 2105

¹⁷⁴ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1169, inv. č. 489

¹⁷⁵ Ein beachtenswerter Wahlsieg. Bohemia. 24.10. 1924, č. 251.

součástí dělnické strategie, byly rovněž prostředkem vyvíjení tlaku již zmíněných konkurenčních zájmových skupin. Některé body, kterých jsme se doposud dotýkali a jež jsme analyzovali, se stanou zájmovým průsečíkem jak jedné, tak i druhé skupiny, přestože obě měly jiný sociální původ, pocházely z opačné strany politického spektra a sledovaly jiné cíle.

3.5 Německo-české vztahy ve Vítkovicích v kontextu „vysoké politiky“

*„Dokud si Praha nechá líbiti „sypaní písku do očí“ loajálními projevy ředitele Sonnenscheina? Kdy konečně se vzchopí, aby zařala žílu hydře germanisace, která se na Vítkovicku roztahuje stále drzeji?!“*¹⁷⁶

Národní demokracie otiskla v závěru roku 1924 ostrý článek, který obviňoval vedení podniku a Sonnenscheina z germanizace a také vládu, že tuto *drzost* vůbec trpí. Článek svým vyzněním nepředstavuje nic převratného, tutěž rétorikou jsme mohli sledovat u levicového a pravicového tisku svázaného lokálně s Vítkovicemi. Ačkoliv tedy nepřináší originální a nové informace, je tento text signifikantní pro přesun zájmu o národnostní poměry z Vítkovic na celostátní úroveň a zároveň paradoxní ve světle faktů, uvědomíme-li si, že Národní demokracie byla tiskovým orgánem stejnojmenné politické strany, jejíž čelní představitel Adolf Stránský zasedal v dozorčí radě Vítkovických železáren.¹⁷⁷ Tento rozpor je vysvětlitelný vnitrostranickou roztržkou, kde na jedné straně stály nacionálně orientovaní Kramář a Sís, na druhé straně pragmatici Stránský, Novák, Preiss.

Můžeme konstatovat, že rok 1924 představuje kulminační bod v zájmu o národnostní záležitosti Vítkovic na celostátní úrovni. Nelze však paušálně říci, že by byl Vítkovický podnik a jeho národnostní i hospodářské poměry československým politickým elitám před tímto letopočtem lhostejný. Československé úřady se zaměřily na Vítkovice a snažily se zde intervenovat již dávno předtím. Tyto intervence se však neodehrávaly zcela otevřeně a převažovala snaha, aby se tak dělo co nejméně nápadně pro veřejnost.¹⁷⁸ Prvotní strategický krok, který vrcholné československé státní orgány učinily, aby jednak uklidnily

¹⁷⁶ Vítkovický Sonnenschein germanisuje! Národní demokracie. 4.2. 1924, č. 29, s. 3.

¹⁷⁷ Sinekury ano, odpovědnost ne! Večerní České Slovo. 5.2. 1924, č. 33.

¹⁷⁸ AKPČR, fond KPR – T Vítkovické železářny, kart. 125, sign. 1125/23

vítkovickou veřejnost a místní dělnictvo, jednak získaly kontrolu nad tím, co se v národnostním ohledu ve Vítkovickém těžířstvu děje, bylo dosazení Čecha ing. Trnovského, původně zaměstnaného na ministerstvu veřejných prací, na místo jednoho z ředitelů podniku.¹⁷⁹

Dalším, pro československé hospodářství mnohem závažnějším důvodem, proč byl do Vítkovic Trnovský dosazen, byla osoba Huga Stinnese, německého hutního a báňského magnáta a dravce,¹⁸⁰ který začal kroužit nebezpečně blízko československého strategického průmyslu,¹⁸¹ zejména pak v roce 1921 okolo Vítkovic. Sám Trnovský explicitně v korespondenci potvrzuje, že jedním z účelů jeho přítomnosti ve Vítkovicích jsou Stinnesovy podnikatelské zájmy, a to ve chvíli, kdy si stěžuje na malou podporu úřadů, které jej zde vyslaly. Za okolností, kdy se nelze na jejich podporu spolehnout, prý „nemůže nyní zasahovati do jednání se Stinnesem.“¹⁸² Stinnesovy podnikatelské aktivity v Československu jsou v historické odborné literatuře české provenience poměrně málo známy a prakticky nejsou popsány, proto bude nezbytné vzít v potaz informace ze zahraničních zdrojů, které se o jeho záměru expandovat do Československa zmiňují. Zcela průkazným je v tomto ohledu odborný příspěvek Stinnesova současníka, Fritze Königa, který o jeho vlivu v ČSR uvádí, že se jednalo o tvrdý konkurenční boj mezi koncerny Hugo-Stinnes-G. m. b. H. a Schneider-Creusot, přičemž průsečík zájmu těchto průmyslových gigantů tvořily právě Vítkovice.¹⁸³ O nervozitě, kterou Stinnesovy úmysly vyvolávaly, vypovídá interpelace poslanců čs. sociální demokracie Jana Koudelky a Ferdinanda Bendy z 26. 7. 1921 : „*Stinnes kupuje i některé časopisy v Československu, jmenovitě v pánvi Ostravské, kde trust Stinnesův zařal již svoje pařáty do četných podniků a jam uhelných a kde usiluje i o Vítkovice. Takovýmto způsobem korumpuje a falšuje Stinnes koupeným tiskem veřejné mínění ... Dlouhé a mocné ruce Stinnesova trustu*

¹⁷⁹ AKPČR, fond KPR – T, Trnovský Jan, ing. sekční šéf – otázka pensionování, kart. 57, sign. 823/21

¹⁸⁰ Hugo Stinnes se stal jednou z nejvlivnějších osobností Výmarské republiky jak v politice, tak i v hospodářství státu. Jako jeden z prvních pochopil stěžejní význam vlivu médií na veřejné mínění. Během několika let se stal vlastníkem 60 periodik. To však představuje pouze nepatrný zlomek spektra jeho podnikatelských aktivit. Byl majitelem mnoha bank, dolů a hutí v Porýní a Porůří. Byl hlavní postavou pro obnovu poválečné německé ekonomiky, také úspěšně čelil snahám o socializaci, například i tím, že zavedl osmihodinovou pracovní dobu. Srv. FELDMANN, Gerald. *Hugo Stinnes : Biographie eines Industriellen, 1870-1924*. vyd. München: Beck, 1997.

¹⁸¹ AKPČR, fond KPR – T, Kapitalismus (Stinnes, německý velkopřůmyslník), kart. 51, sign. 561/21

¹⁸² AKPČR, fond KPR – T, Trnovský Jan, ing. sekční šéf – otázka pensionování, kart. 57, sign. 823/21

¹⁸³ *Deutsche Unternehmungen im Ausland*. Die Arbeit : Zeitschrift für Gewerkschaftspolitik und Wirtschaftskunde 2 (1925), H. 2, s. 105.

*pronikly již i do naší republiky.*¹⁸⁴ Dokumenty Archivu kanceláře prezidenta republiky, které referují o záměrech Stinnese expandovat přes Československo dále na východ, jsou ukazatelem toho, že se nejedná o uměle vyvolanou paniku.¹⁸⁵

Na uvedených pramenech je možné vysledovat klíčovou motivaci některých úřadů a v obecné rovině československé zahraniční politiky, proč tolik záleželo na obsazení vlivných míst českými lidmi. Tato motivace plynula z obav, že by své silné zastoupení v Československu získal nepřátelský zahraniční německý kapitál. Už samotní čeští Němci na území státu byli mnohdy vnímání jako „pátá kolona“ německého dravého a agresivního hospodářství. Pokud by byla rozhodující a významná místa obsazena Čechy, měl by veškeré tyto záležitosti československý stát pod kontrolou. Všechny tyto snahy pramení do značné míry z nepřátelských politických pozic vůči Němcům, kterých se Československo nezbavilo ani v dobách, kdy obě strany přistoupily na spolupráci, přestože se Masaryk s Benešem dlouhodobě neúspěšně pokoušeli o zahraniční politiku, která by byla „deutschfreundlich“.¹⁸⁶ Takto laděné postoje lze nepochybně také připsat programu československé politiky, který vstoupil do povědomí jako „nacionalizace hospodářství“.¹⁸⁷ Do hry vstupoval také faktor zahraničněpolitické orientace Československa, který byl formován jednostranným spojenectvím s Francií. Toto spojenectví skýtalo množství výhod politických, zároveň však s sebou přinášelo i omezení, například v hospodářství. V hospodářství státu měla tato francouzsko-česká aliance svazující charakter, neboť francouzský průmysl prostřednictvím politického tlaku trval na co nejbližších vzájemných vazbách a měl zájem, aby vůči Německu nabyla tato tendence zcela opačného významu, což však vzhledem k provázanosti československé a německé ekonomiky nebylo úplně možné.¹⁸⁸ Německo představovalo pro Československo trh, kde docházelo k nejvyššímu odbytu jeho výrobků. Export do Německa se vyšplhal až k 34,4 %.¹⁸⁹ Vidíme, že pokud by se tak uskutečnilo do důsledků, mělo by to zásadní dopad nejen na hospodářský, ale i na politický vývoj Československa. Tato konstelace pak připravila podmínky pro vzájemné

¹⁸⁴ Interpelace o činnosti Hugo Stinnesa v Československé republice. Národní shromáždění republiky Československé 1920-1925. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t2750_00.htm#_h

¹⁸⁵ AKPČR, fond KPR – T, Kapitalismus (Stinnes, německý velkopřemyslník), kart. 51, sign. 561/21

¹⁸⁶ KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství?: Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství R, 1993, s. 52.

¹⁸⁷ BOYER, Christoph. Organizace průmyslu a národnost. Konflikt a spolupráce mezi Čechy a Němci v průmyslových svazech první republiky. In: *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918 – 1945*. Praha: Karolinum, 1999. s. 196.

¹⁸⁸ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. 2., opr. vyd. Praha: Libri, 2003, s. 237-238.

¹⁸⁹ ALEXANDER, Manfred. *Der deutsch-tschechoslowakische Schiedsvertrag von 1925 im Rahmen der Locarno-Verträge*. München: R. Oldenbourg, 1970. s. 136.

střetávání německého a francouzského kapitálu na poli hospodářství Československa. Vztáhneme-li tyto závěry k praktické rovině, pak je pro tuto situaci příznačné, že koncern Stinnes nepředstavoval hrozbu pro československý stát, nýbrž pro hospodářské zájmy hlavního československého spojence – pro Francii, v hutním průmyslu reprezentovanou podnikem Schneider.

Vrátíme-li se ještě k osobě Trnavského a k jeho roli ve Vítkovicích, musíme doplnit, že informace o jeho poslání a smyslu jeho přítomnosti nakonec na veřejnost prosákly. Nesplnilo však očekávání, jež do něj byla vkládána. Česká veřejnost i úřady si od něj slibovaly energické zásahy ve prospěch Čechů, které měly zcela proměnit charakter podniku, tedy z německého na český. Nejlépe jeho výsledky shrnuje kritika, která se na něj po dvou letech jeho působení ve Vítkovicích snášela: „*A ten, kterého sem vláda dala jako záštitu a ochránce českých lidí, dnešní ředitel a prokurista inž. Trnavský, chlácholí a říká, že nemůže víc dělat. A všichni jste spokojeni?!¹⁹⁰* Rovněž zpráva, která přišla na ministerstvo vnitra z prezidia moravské zemské správy, si nebere servítky a hodnotí Trnavského působení na německý živel jako neúspěšné: „*Český ředitel Trnavský jest povaha úplně pasivní, bez vlivu v závodech ... Ve snaze uplatniti v závodech český živel, nenašli v řediteli Trnavském nikdy podpory a po nabytých zkušenostech jí ani již u něho nehledají.¹⁹¹* V tomto bodě se znovu setkáváme s nepochopením principu fungování velkého podniku, u něhož by personální restrukturalizace, jejíž první vlašťkou mělo představovat dosazení Trnavského, přivedla celý podnik do hospodářské a existenční záhuby. Sonnenschein na nejvyšších místech deklaroval, že takováto změna je možná, ale aby došlo ke kompletní výměně, bude zapotřebí třiceti let.¹⁹² Dokonce i československý ministr průmyslu, obchodu a živností – Ladislav Novák – se stavěl k zásahům do struktury podniku odmítavě, a to s o hledem na finanční zisky, které stát díky podniku získával: „*... ohromná berní poplatnost těchto závodů nedovoluje nějak výkonnost jejich obmezovati.¹⁹³*“

Povšimněme si na postupu československých úřadů jedné věci. Pokud bychom se přidrželi pramenů, jako jsou tisk a dokumenty státního aparátu a z nich rekonstruovaného obrazu, získali bychom dojem, že na nejvyšších pozicích ve Vítkovických železárnách seděli pouze Němci, kteří čekali na oslabení Československa, aby mohli okamžitě vrazit tomuto mladému státu dýku do zad. Nic ovšem není vzdálenější pravdě. Sice by bylo

¹⁹⁰ Vzpomínka. Bezručův Kraj. 10.10. 1924, č. 41, s. 1.

¹⁹¹ NÁČR, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 146, inv. č. 225

¹⁹² AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny, kart. 125, sign. 671/26

¹⁹³ Ibidem

velice komplikované dohledávat ke každé osobě ředitele jednotlivých závodů informace o jeho (ne)loajalitě, nicméně přesto se nám zachovaly jisté záznamy, které stojí v opozici k tvrzení, že Vítkovice byl podnik silně germanizovaný a nepřátelský k státu. Jako první důkaz, který odporuje tezi plně germanizovaného závodu, uvedme postavu Ing. Eduarda Šebela, který byl jmenován ředitelem vítkovických kamenouhelných dolů (VKD) již v roce 1919 a který svými aktivitami povznesl na vyšší úroveň nejen svou důlní sekci ve Vítkovicích, ale také výrazně přispěl k rozvoji české kultury na Ostravsku.¹⁹⁴ Druhou osobností, u níž nemohlo být pochyb o vlasteneckém smýšlení, byl ing. Jan Smutek, ředitel mostárny.¹⁹⁵ Ing. Smutek se pro změnu zapsal do dějin jako jeden z nejlepších českých konstruktérů mostů v historii. K jeho „dílům“ mimo jiné patří most „Kaiser-Franz-Joseph-Brücke“ přes Dunaj ve Vídni či nádražní hala ve Lvově. Dalšími Čechy na vysokých postech byli Ing. Karel Belšan a Ing. Wojtěchowský.¹⁹⁶ Těmito čtyřmi osobami výčet Čechů v závodě však nekončí, nalezneme jich na vysoce postavených postech mnohem více. Interní statistiky podniku uvádějí jmenovitě 38 českých vysokých úředníků.¹⁹⁷

Přirozeně vyvstává otázka, jak této štvavé kampani čelil podnik. Adolf Sonnenschein, generální ředitel a tudíž nejvyšší reprezentant podniku, jako zkušený manažer instinktivně vycítil, že neefektivnější bude obrátit se na nejdůležitější segment tohoto komplikovaného soukolí a intervenoval u nejvyšší politické síly, tedy u prezidenta republiky. Sonnenschein se stal u Masaryka poměrně častým a dokonce vítaným hostem.¹⁹⁸ Zvláště když se prezident Masaryk tu a tam potřeboval poradit v otázce hospodářství a hutního průmyslu, neboť přes jeho všestranný rozhled typickým národohospodářem a ekonomem rozhodně nebyl.¹⁹⁹ Strategická v tomto směru byla také velká podniková finanční a materiální podpora Masarykovy ligy proti tuberkulóze a vybudování zařízení pro léčbu proti této zhoubné a ve své době velice rozšířené nemoci přímo ve Vítkovicích, což i koncepčně zapadalo do politiky podniku v péči o zaměstnance.²⁰⁰ Vstupní příspěvek podniku do MLPT Sonnenschein určil na 1,5 mil. K a zároveň přislíbil vybudování sanatoria.²⁰¹ Jak

¹⁹⁴ *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*. Vyd. 1. Opava: Optys, 1995, s. 140-141

¹⁹⁵ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 402

¹⁹⁶ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 395

¹⁹⁷ Ibidem

¹⁹⁸ AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny (gen. řed. Sonnenschein), kart. 184, inv. č. 1243

¹⁹⁹ JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. T. G. Masaryk, hospodářství a hospodářská politika. In: T. G. Masaryk, *idea demokracie a současného evropanství*. Praha: Filosofia, 2001. s. 425-426.

²⁰⁰ Na tuberkulózu umíralo ve dvacátých letech průměrně mezi 34 000 – 36 000 lidmi ročně. Srv. KUBÍN, Milan. Začátky a konce Masarykovy ligy proti tuberkulóze I. In: *Kazuistiky v alergologii, pneumologii a ORL*. Praha: Hygienická stanice hl. města Prahy, 2013. s. 32

²⁰¹ AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny (gen. řed. Sonnenschein), kart. 184, inv. č. 1243

rovněž vyplývá z dochovaných pramenů, Sonnenschein se nezabýval na setkáních s Masarykem pouze národnostními poměry, konzultoval s ním i mzdové záležitosti dělnictva.²⁰² A pokud se nemohl dostavit přímo Sonnenschein, byl ve styku s Přemyslem Šámalem, šéfem kanceláře prezidenta, dr. Ferdinand Kačírek, ředitel obchodního oddělení Vítkovic v Praze. Jeho úkolem bylo „hasit“ neočekávané události. Tato úloha mu připadla i vzhledem k tomu, že byl neustále přítomen v hlavním městě.

I když tato taktika ve většině případů splnila svůj účel a Vítkovice svou personální politiku obhájily, byť musely samozřejmě činit ústupky a v přístupu k uchazečům dávat přednost českým lidem, přesto vedení podcenilo několik oblastí, v nichž měly protiněmecké nálady své kořeny. Předně u českého dělnictva přímo ve Vítkovicích, jejichž zájem o národnostní poměry vlivem diferenciací dělnického hnutí sice upadal, ale nikdy zcela nevymizel. Zatímco dříve podnik čelil socialistické a nacionální propagandě časopisem *Arbeiterfreund/Přítel dělníka*, který vycházel v české i německé mutaci, ve dvacátých letech na svou lokální propagaci ve Vítkovicích rezignoval. V tomto kontextu uveďme, že si Vítkovice ve třicátých letech nechaly vypracovat nezávislý odborný posudek k jejich sociální politice a jedna z výtek byla vedena na absenci podnikového tisku, který by „*tvořil protiváhu jednostranně zaměřeného (dělnického – pozn. autora) tisku.*“²⁰³ Jedinou aktivitu vyvíjel nám již známý dr. Haerdtl, který zavedl ve své kanceláři výstřížkovou činnost a v případě úplných nesmyslů v periodikách zasílal žádost k nápravě dezinformace. Někdy jej na to upozorňoval sám Sonnenschein.²⁰⁴ Vskutku chabá starost o svůj mediální obraz na této úrovni. Druhou rovinu útoků, na niž podnik neuměl reagovat, představovaly politické strany a jejich tiskové orgány a úřady zastávané jednotlivými představiteli těchto stran. Pokud se mezi těmito lidmi nenašla osobnost, která by dokázala nahlížet na problematiku vítkovických národnostních poměrů *sine ira et studio*, a přiznejme si, že to byl v době vyloženě nepřátelských česko-německých vztahů nelehký úkol, pak se spustila lavina prověřování, nakolik je vítkovický průmyslový kolos germanizován. Jednou z nemnoha vysoce postavených osob, které nahlížely na poměry Vítkovic objektivně a braly zřetel jak na podnik samotný, tak i jeho význam pro stát, byl například Ladislav Novák, zastávající v letech 1921 - 1925 úřad ministra průmyslu, obchodu a živností.²⁰⁵ Ing. Novák byl však v tomto ohledu pouze světlou výjimkou. Jak

²⁰² AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny (gen. řed. Sonnenschein), kart. 184, inv. č. 1243

²⁰³ SCHWENGER, Rudolf. Die Arbeits- und Sozialpolitik des Eisenwerkes Witkowitz. Manuskript. s. 90.

²⁰⁴ PAVŽ, fond VHHT, kart. 106, inv. č. 548

²⁰⁵ AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny, kart. 125, sign. 671/26

ukazují prezidiální spisy ministerstva vnitra, většina osob, které vyjádřily svůj názor na problematiku národnostního zastoupení ve Vítkovickém těžířstvu, byla tendenční a podléhala protiněmeckým náladám.

První větší kauzu prověrek spustilo memorandum, které do kanceláře prezidenta republiky přinesl v politických kruzích neznámý Antonín Lederer, který o sobě tvrdil, že *„byl přijat před rokem nebo dvěma do Vítkovických železáren ... že byl přijat, neboť se domnívali, že je Žid ... že měl možnost nahlédnouti do způsobů vedení závodů, které nesporně poškozují naši republiku jak finančně, tak národnostně, i státně ohrožujíc svým vedením bezpečnost státu.“*²⁰⁶ Jednalo se o syna známého básníka a spisovatele Eduarda Lederera (znám i pod pseudonymem Leda), který působil na ministerstvu školství.²⁰⁷ Jako závažná se jeho aktivita jevila ve světle záměru předat svou zprávu lidem okolo premiéra Švehly a jiných poslanců, na něž měl vazby. Jeho memorandum neslo název *„Směrnice pro vybudování české prvovýroby“* a operuje zde s vágními pojmy, které v podstatě odpovídají rétorice levicových uskupení (Svaz kovodělníků, československá sociální demokracie, národní socialisté, ...). Memorandum se týká průmyslu kamenouhelného a železářského, které jsou podle něj v rukou lidí, jejichž orientace je protičeská. Dále uvádí údajnou neochotu vítkovického podniku přijímat Čechy. Lederer navrhuje čtyři možnosti, jak výše uvedené řešit: převedením závodů do českých rukou, socializací, zestátněním či přeměnou na všeužitečný podnik. Veškerá argumentace se opírá o dualismus zájmů francouzského a německého kapitálu, přičemž zásahem do vítkovického koncernu jedním z výše uvedených možností by se vše vyřešilo ve prospěch hlavního spojence – kapitálu francouzského. Ledererovo memorandum má jeden zásadní nedostatek. Postrádá jakékoliv důkazy a opírá se o obecné premisy. Přes tato fakta však oživilo zájem o vítkovický kolos v nejvyšších politických kruzích. Jediné dochované zamítnutí jeho závěrů pochází od Ladislava Nováka, ministra průmyslu a obchodu, který na vyzvání ministerstva vnitra předložil analýzu, jejímž výsledkem bylo odmítnutí návrhů, s nimiž Lederer přišel: *„Způsob, jakým memorandum jest psáno, svědčí o tom, že není vůbec ani možno jej bráti vážně a že se jedná o pisatele, který následkem naprosto úzkého hospodářského rozhledu byl by ochoten pro nejasná hesla hazardovati národním jménem.“*²⁰⁸ Pro podnik mělo toto memorandum velice špatné načasování, po dvou krizových letech (1921 a 1922), které

²⁰⁶ AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny, kart. 125, sign. 671/26

²⁰⁷ Světový rodokmen Geni.com. Dostupné z: <http://www.geni.com/people/Antonin-Lederer/6000000018077625374>

²⁰⁸ AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny, kart. 125, sign. 671/26

postihly báňský a hutní průmysl nejsilněji ze všech odvětví, měl nakročeno znovu k příznivému vývoji až v roce 1923, který označujeme jako tzv. „rúrskou konjunkturu“.²⁰⁹ V druhé polovině roku 1921 byl podnik vlivem zhoršující se hospodářské situace nucen propustit 1 500 dělníků. O závažnosti této situace svědčí i povolání 50 četníků přímo do Vítkovic, vedení závodů se při tak vysokém počtu lidí, kteří přišli o práci, přirozeně obávalo nepokojů.²¹⁰ Během rúrské konjunktury bylo přijato zase 5 431 uchazečů a po jejím opadnutí znovu 1 745 z nich přišlo o práci.²¹¹

Tyto projevy nedůvěry a podezřívání z nekalých národnostních machinací ve Vítkovicích byly pouhou předebranou k tomu, co mělo teprve přijít. Tentokrát už se však tato vlna nedotkla jen Vítkovic, nýbrž celé řady podniků, u nichž všeobecně panovalo podezření, že podporují Němce na úkor Čechů a svou nespolehlivostí by mohly představovat *hrozbu pro bezpečnost státu v případě válečného konfliktu*. Spouštěčem těchto obav Československého státu a jeho politických elit byly mezinárodní události zkraje roku 1923. Německo, které se doposud ekonomicky nevzpamatovalo z války a které bylo postiženo hospodářskou krizí více než ostatní státy, nedokázalo unést těžké břemeno reparací. Francie zpozorovala, že Německo má v reparačních částkách nedoplatky a přistoupilo k radikálnímu řešení – obsazení průmyslových oblastí v Porýní a Porúří francouzským a belgickým vojskem.²¹² Německá vláda vyhlásila pasivní odpor, což uvrhlo zemi do ještě větší deprese. Odpor byl ukončen až v září, kdy do čela země nastoupila Stresemannova vláda. Tento definitivní rozkol mezi Francií a Německem měl dopad i na Československo. Francie se snažila dostat z izolace, neboť USA a Velká Británie jejich kroky striktně odmítly, proto se obrátila na Československo, které by v případě válečného konfliktu mohlo vázat německé vojenské síly na východních hranicích. Na to však nehodlala přistoupit československá diplomacie. Nakonec však z této překerní situace vybruslila a spojenecká smlouva s Francií byla uzavřena, avšak bez vojenských závazků.²¹³ Zlomový bod pro vnější československo-německé vztahy, které se vzápětí odrazily i do česko-německých vnitřních vztahů, představovala locarnská jednání v roce 1925. Pro země sousedící s Německem na jeho západních hranicích, zejména pro Francii a Belgii, představovala diplomatický úspěch, neboť německý ministr zahraničí, Gustav Stresemann,

²⁰⁹ MATĚJČEK, Jiří a Josef VYTISKA. *Vítkovice. Železářny a strojířny Klementa Gottwalda*. Praha : Práce, 1978. s. 126.

²¹⁰ NAČR, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 146, inv. č. 225

²¹¹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 395

²¹² MÜLLER, Helmut. *Dějiny Německa*. Praha: Lidové noviny, 2004. s. 244.

²¹³ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Praha: Libri, 2003, s. 238.

navrhl smlouvu, která měla tuto hraniční čáru garantovat. Pro německé východní sousedy už tato jednání tolik radostná nebyla, neboť nakonec záruky hranic pro tyto země Německem dány nebyly.²¹⁴ To v praktické rovině otevíralo do budoucna možnost jejich revize, což pro Československo samozřejmě neutvářelo příznivou pozici. Mezinárodní konstelace tohoto charakteru měla značný vliv i na postoj Čechoslováků k jejich početné menšině.

Právě do doby těchto převratných událostí spadá druhá, silnější vlna útoků, která zasáhla většinu podniků, které byly optikou československých elit strategickými pro bezpečnost státu a kde měl většinové zastoupení německý živel. Začneme však u Vítkovického těžířstva, které bylo kapitálově nejsilnější, po výrobní stránce nejproduktivnější a přirozeně tak na sebe poutalo největší pozornost.²¹⁵ Jedná se o typický příklad politicko-hospodářsky motivované snahy o vyvolání rozruchu až aféry okolo vítkovického údajného poněmčování. V roce 1921 až 1923 probíhala první série útoků na německý charakter vítkovického podniku na celostátní úrovni. Do nich zapadá Ledererova iniciativa, která však neměla velký potenciál vzhledem k demagogickému obsahu jeho memoranda.

Druhou postavou, která ve své zprávě referuje o národnostních poměrech ve Vítkovicích, je Vladimír Kráčmar. Dokument pocházející z pera policejního ředitele v Plzni vykazoval ambici zasvěceně reflektovat národnostní vítkovické poměry v delším časovém horizontu. Nutno podotknout, že Kráčmar tak neučinil na vyzvání Ministerstva vnitra či jiného úřadu, nýbrž na základě „*dobré vůle sjednati ve věcech tak důležitých* (měl na mysli germanizaci Vítkovic-pozn. autora) *potřebnou nápravu*“²¹⁶, což má pro následnou kritiku svůj nemalý význam a může nám mnohé prozradit. Jeho pojednání je datováno k říjnu 1924, nicméně vychází z dlouhodobého sledování dané problematiky, jak uvádí sám JUDr. Kráčmar. Než se však dostaneme k závažným obviněním, vzneseným vůči těžířstvu, ukažme si na citaci jedné z dalších Kráčmarových zpráv, do jakého ideového rámce můžeme jeho počínání zařadit a jaké zabarvení má jeho motivace hodnotit národnostních poměry Vítkovic: „*Mělo by být vštípeno českému úřednictvu, aby každý jednotlivec nabyt přesvědčení, že posilováním příslušníků německého kmene škodí se státním zájmům a děje-li se tak soustavně a v míře přespřílišné, že otrásá se tím i jistota a*

²¹⁴ KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství?: Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství R, 1993, s. 80-81.

²¹⁵ TEICHOVÁ, Alice. *Mezinárodní kapitál a Československo 1918-1938*. Praha: Karolinum, 1994. s. 60

²¹⁶ NAČR, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 146, sign. 225

*bezpečnost státu.*²¹⁷ Kráčmar zde nepokrytě spojuje sémiotickou kategorii německé národnosti s kategoriemi zrady a ohrožení státu. Formulace tohoto charakteru odráží česko-německé vztahy 80. a 90. let 19. století, v nichž se jako určující a identifikační prvek pro obě etnika etabloval tzv. hospodářský nacionalismus, který Češi vyjadřovali heslem „svůj k svému“.²¹⁸ Národní soupeření v tehdejším habsburském soustátí a zejména v českých zemích nalezlo své zhmotnění v hospodářství. Elity českého národa tehdy nabyly vědomí, že jejich vliv a dosah jejich úsilí je bezprostředně svázán s jejich hospodářskou silou.²¹⁹ Hospodářský nacionalismus byl postaven na silně vyhraněném antagonismu obou národů, které měly získat převahu a dominanci v ekonomickém sektoru. Ve 20. letech, kdy došlo změně politické konstelace, během níž roli nespokojených se státními a mocenskými poměry zaujali místo Čechů Němci, se hospodářský nacionalismus transformuje do programu „nacionalizace hospodářství“.²²⁰ Jeho hlavním tvůrcem a protagonistou byl Jaroslav Preiss, který však na rozdíl od radikálního Kráčmáře přistupoval k těmto záležitostem pragmaticky. Proto usiloval o převzetí kontroly státu nad vítkovickým železářským obrem formou výkupu kuksů od Rothschildů prostřednictvím Živnostenské banky.²²¹ Z pozice radikála pak Kráčmar ve své zprávě podrobí Jaroslava Preisse a další pragmatiky, kteří nechtějí přistupovat k Němcům a zacházet s jejich kapitálem vysloveně rázně, ostré kritice. Na Šimonkovi, Englišovi, Fajfrlíkovi a Stránském nenechává nit suchou. Mnohdy byl tak ostrý ve svých tvrzeních, že prezidium MV určité pasáže pro další opisy vyškrtávaly s komentářem: Toto nemá stát v úředním dokumentu. Kráčmar si zdánlivě ve své zprávě neosobuje právo na návrh řešení: „*jak by tato náprava státi se měla, nutno ponechati těm, kteří na nápravu tu vliv mají.*“²²² Nicméně přesto zde nacházíme implicitně vyjádřené stanovisko. Je skryto v popisu praktik, jak proti Čechům zasahoval rakouský stát a jak by mohlo nyní postupovat Československo proti Němcům: „*vrchních a výkonných ředitelů, správců výrobních rezortů a předních úředníků byly obsazována výhradně Němci.*“²²³ Tomu nahrává i tím, že v textu operuje s možností zákonného ustanovení, které by určilo povinné procento Čechů ve vedení podniků.

²¹⁷ NAČR, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 146, sign. 225

²¹⁸ JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. T. G. Masaryk, hospodářství a hospodářská politika. In: T. G. Masaryk, *idea demokracie a současného evropanství*. Praha: Filosofia, 2001. s. 413

²¹⁹ JANČÍK, Drahomír. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011, s. 32.

²²⁰ JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. T. G. Masaryk, hospodářství a hospodářská politika. In: T. G. Masaryk, *idea demokracie a současného evropanství*. Praha: Filosofia, 2001. s. 418

²²¹ TEICHOVÁ, Alice. *Mezinárodní kapitál a Československo 1918–1938*. Praha: Karolinum, 1994. s. 60

²²² NAČR, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 146, sign. 225

²²³ Ibidem

Kráčmar podřizoval koncepci hospodářského nacionalismu celé vyznění textu, což je možné ilustrovat na těchto větách: „*Převážná většina akcií těchto podniků je v rukou státu našemu nepřátelských cizinců a značné čisté zisky plynou do ciziny ... závody zápasí s dělníky o mzdy a ve své nenasytnosti vykořisťují českou zemi i lid...tyto podniky byly východiskem veškeré germanizace, vždyť z tučných svých zisků mohly udržovati zbytečné školy německé...*“²²⁴ Je vcelku paradoxní, že svým obsahem stojí Kráčmarova zpráva zcela v opozici k tomu, jaké informace se nám zachovaly bezprostředně z Vítkovic. Například v otázkách mzdy se Kráčmarou poskytnutá informace neshoduje s historickým výzkumem, který na základě široce pojaté komparace dat přisuzuje vítkovickému dělníkovi nejvyšší výdělek za směnu v rámci celého Československa, a to 37,44 K, zatímco průměr na Moravě činil 26,50 K a v Čechách 28,30 K.²²⁵ Celkově o německém jednání a způsobu zacházení s českým elementem poskytuje alarmující zprávy. Zvláště obraz, jaký překládá o válečných letech: „*Germanizace Vítkovických závodů zfanatisovala národnostně závodní zřízenectvo tak, že se mluvilo o Vítkovicích, že jsou prušáctější než samo Prusko. Po čas války odtud vycházely všechny štvance vůči Čechům. Vítkovičtí úředníci podepisovali memorandum vládě za pověšení Dra Kramáře a z Vítkovických závodů hlášáno bylo, že po válce všechny české školy musí býti zavřeny.*“²²⁶ Obraz, který je možné si o Vítkovicích na základě Kráčmarovy zprávy sestavit, je pro český element v závodech i obci skutečně děsivý. Stejně jako je apelováno na zásah státu proti Vítkovicím kvůli českým lidem, tak je akcentována nespolehlivost místních, převážně německých vyšších úředníků a ředitelů, z níž plyne ohrožení bezpečnosti státu. Tato zpráva má však jeden velký nedostatek. Svou neobjektivitou Kráčmar způsobil, že je jím předložený obraz značně pokřivený a málo z něj koresponduje s realitou. Absence statistik či důkazného materiálu vypovídá, že vychází z všeobecně rozšířených představ a mýtů v nacionálních kruzích a mnohé informace zcela překrucuje a staví je do odlišného světla. Příkladem můžou být *zbytečné školy německé*, které ve skutečnosti nebyly nástrojem, jak vykořenit v obyvatelích jakýkoli náznak češství, jak Kráčmar naznačuje. Podnik Vítkovice tyto školy zřizoval a velkoryse financoval jako rezervoár kvalifikovaných sil, kterých byl žalostný nedostatek. Je možné namítnout, proč tyto školy nebyly vedeny v jazyce českém. Odpověď je zcela logická, nicméně dlouhou dobu neuvědomovaná nebo záměrně potlačovaná – majitelé byli Němci a v multietnickém prostředí střední Evropy byly Vítkovice budovány jako nadnárodní

²²⁴ NAČR, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 146, sign. 225

²²⁵ *Dějiny hutnictví železa v Československu 2: Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války*. Praha: Academia, 1986, s. 284.

²²⁶ NAČR, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 146, sign. 225

podnik, který měl ambici překračovat hranice regionu a státu. Navíc v těžkém průmyslu, zejména pak v hutnictví, byla v středoevropském prostoru hlavním komunikačním jazykem němčina, na což již však bylo v této práci upozorňováno.

Jako pozoruhodná se v celé kauze jeví následující skutečnost. Vladimír Kráčmar byl před první světovou válkou zaměstnancem Vítkovic. Přestože nebylo možné dohledat seznam zaměstnanců z této doby, na základě něhož by bylo možné si to ověřit, můžeme tak soudit na základě komparace dvou dokumentů – výše zmíněného reverzu,²²⁷ v němž svým podpisem vítkovičtí úředníci stvrzovali loajalitu a podporu německému jazyku v závodech, a Kráčmarovy analýzy pro prezidium MV. Oba dokumenty mají jedno společné – podpis stejné osoby – Vladimíra Kráčmary.²²⁸ Dle srovnání podpisu na obou dokumentech můžeme s jistotou konstatovat, že Kráčmar byl u Vítkovického těžířstva zaměstnán. Zarážející je obsahová a významová stránka obou dokumentů signovaných Kráčmarou, neboť oba stojí v zřejmé opozici.

Na tomto místě je nutné objasnit, co za celou kauzou, kterou silně přiživil i Vladimír Kráčmar se svými analýzami, stálo. Kráčmarovy útoky na Vítkovice jsou vysvětlitelné ze dvou pozic. Buďto se jednalo o pohnutku vzorného československého občana, vyvolanou pocitem morální občanské povinnosti upozornit na nepřístojné zacházení s českými zaměstnanci, jejíž vyznění se neslo v anachronickém duchu hospodářského nacionalismu a jeho premis. Druhým vysvětlením by bylo, že autor podřídil svou iniciativu politicko-hospodářským cílům. Na rozseknutí toho, která z tezí je správná, se vzhledem k absenci dalších důkazů velice těžko hledá jednoznačná odpověď, proto si musíme vystačit s tím, co se nám nabízí. Relevantním údajem je pro nás informace, že zastával funkci policejního ředitele v Plzni, kde přirozeně byl i politicky exponován. Navíc dvacátá léta se nesla ve zbrojařském a hutním průmyslu v duchu soupeření dvou velkých gigantů – plzeňské Škodovky a Vítkovického těžířstva. Navíc tyto podniky byly ztělesněním širších nadnárodních vazeb evropského kapitálu v Československu, který byl charakterizován vzájemným antagonismem. Škodovy závody byly ovládány francouzským Schneider-Creusot.²²⁹ Na druhé straně byly Vítkovice zapojeny spíše do hutního a zbrojařského svazku německého, do něhož patřil například Didierwerke A.G., koncern Krupp – Essen a zmiňovaný koncern Stinnes. Tato vzájemná konkurence však neměla nadnárodní charakter

²²⁷ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 383

²²⁸ Srovnání obou podpisů viz příloha č. 1.

²²⁹ KARLICKÝ, V. a kol.: *Svět okřídleného šípů. Koncern Škoda Plzeň 1918-1945*. Plzeň : Paseka 1999. s. 31.

jen ve 20. letech, Vítkovice představovaly pro Plzeň silného konkurenta už v závěru 90. let. Vzájemné spory se pak odehrávaly jak na rovině boje o zakázky, tak i v rámci přetahování zapracovaných a vysoce kvalifikovaných zaměstnanců, kteří byli velice ceněni vzhledem ke své odbornosti a rovněž od konkurenčního podniku získanému know-how. Ještě v roce 1928 si Vítkovice stěžují, že jim Škodovka přetáhla Ing. Karla Skibera, Josefa Pávka, Rodolfa Robka, Jana Karafiátu, Josefa Šmíru a Felixe Havla, všechny zapracované a kvalifikované.²³⁰ Sonnenschein ještě v roce 1929 v korespondenci Ladislavu Novákovi uvádí, že musel zvýšit plat u dvou schopných a zapracovaných techniků, které chtěly angažovat Škodovy závody.²³¹ Vidíme tedy, že tento konkurenční vztah obou podniků se přelil i do éry První republiky. Právě vzájemná konkurence Plzně a Vítkovic a snaha Plzně omezit zakázky, které Vítkovice od státu získávaly, skrze politický aparát a nejvyšší politické kruhy u Kráčmary mohly sehrát velkou roli. Pro tehdejší dobu byl pojem „lobbying“ něčím zcela neznámým, nikoli však jeho praktiky. Od vzniku liberálního trhu a s rozvojem kapitalismu zcela přirozeným způsobem vznikaly vazby mezi mocenskými strukturami a podnikateli. To platí rovněž i pro období První republiky. Příznačné je také to, že Kráčmar zdůrazňuje, aby se germanizovaným podnikům, především Vítkovicím, nezařadávaly státní zakázky. Jeho zpráva tak mohla motivována snahou pošpinit pověst Vítkovic v očích zadavatele, tedy státu. Posledním důkazem, který hovoří pro verzi hospodářsky a politicky ovlivněného Kráčmary, jsou smlouvy o vzájemné spolupráci obou podniků z 30. let, tedy z doby velké hospodářské recese, která oba průmyslové koncerny donutila zasednout k jednacímu stolu a hledat kompromisy namísto soupeření a rivality.²³² A právě v této době už žádné interní zprávy zpochybňující loajalitu vítkovického podniku státu, s jakými jsme se mohli setkat u Kráčmara nebo Lederera, nenalezneme. A to v době, kdy byla mezinárodní politická situace ve vztahu k Německu mnohem napjatější než v letech dvacátých.

Poslední hledisko, na základě něhož by bylo možné říci, že se ve dvacátých letech udržovalo v podniku německví, byli samotní zaměstnanci, konkrétně vyvstal problém u zaměstnanecké vrstvy vyšších úředníků, mistrů a ve vedení podniku. Právě jejich národnost se měla stát posledním prubířským kamenem, který nastavila česká společnost jako kritérium. Z předchozích statí víme, že podnik nemohl provést personální restrukturalizaci okamžitě, aniž by se nevystavil riziku. Generální ředitel Sonnenschein

²³⁰ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 395

²³¹ Ibidem

²³² PAVŽ, fond VHHT, kart. 1546, inv. č. 6415, kart. 1205, inv. č. 4806; kart 1206, inv. č. 4819

žádal třicet let, na což však dělníci neslyšeli a nechtěli podobné názory vůbec akceptovat.²³³ Těmto požadavkům „zdola“ dokázalo vedení poměrně dobře čelit, protože dělníci byli většinou ochotni stávkovat jen za předpokladu, že hrozilo propouštění či snižování platů a mezd.²³⁴ Personální politika podniku jim také příliš nekonvenovala, ale dokázali se s ní v průběhu času smířit. Zvlášť když podnik ustupoval v ostatních národnostních otázkách. Jejich kritiku tak podnik ustál. Tato rezistence však neobstála při tlaku „shora“, přestože u některých osob, jako například u ministra průmyslu a obchodu Ladislava Nováka, nalézala pochopení: „*Velkou závadou jest, že zdatné české síly inženýrské dávají přednost zaměstnání v Praze a v Plzni, po krátkém čase z Vítkovic odcházejí ... celkově již ale počet Němců klesl, i ve sboru ředitelském docílili jsme již značných pokroků... mám za to, že nedobude Vítkovic násilím, nýbrž pozvolným vývojem.*“²³⁵ Nicméně těchto jedinců bylo ve vysoké politice velice málo a Vítkovice musely stále ustupovat od svého německého vnitřního charakteru. Na vyšších místech se rozhodovalo o přidělování zakázek či získávání půjček, což pro podnik byly otázky existenční, především v krizových letech 1921-1923 a mezikrizi roku 1926.²³⁶ Ve 30. letech pak musely Vítkovice čelit kritice největšího zadavatele zakázek, kterým bylo ministerstvo obrany, u něhož podle interních podnikových dokumentů panovala obava, že by tento stav mohl být pro bezpečnost státu nebezpečný.²³⁷ Proto, jak ukazuje tabulka, docházelo k postupnému ústupu zaměstnanců německé národnosti. Pro české vrcholné politické kruhy tento postup nebyl dost rychlý.²³⁸ Překážku pro české uchazeče o zaměstnání nepředstavovala toliko kvalifikace, jako to, že podnik neustále trval na znalosti německého jazyka, protože němčina jako vnitřní úřední jazyk ve Vítkovicích zůstávala. Český jazyk však nebyl upozaděn, po uchazečích se vyžadovala znalost obou dvou jazyků a z obou musel uchazeč složit zkoušky. Další potíž, kterou Vítkovice hlásí, jsou přehnané platové požadavky českých uchazečů.²³⁹

Nakonec to dospělo až tak daleko, že vedení podniku přislíbilo při každé větší personální změně podávat hlášení o propouštění i přijímání, přičemž musela být uvedena jména a zejména národnost. Tyto zprávy byly každoročně od roku 1932 zasílány

²³³ AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny, kart. 125, sign. 671/26

²³⁴ AMO, fond AMV, kart. 98, inv. č. 579

²³⁵ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 388

²³⁶ *Dějiny hutnictví železa v Československu 2: Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války.* Praha: Academia, 1986. s. 126.

²³⁷ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 395

²³⁸ NAČR, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 146, sign. 225

²³⁹ AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny, kart. 125, sign. 671/26

ministrovi obchodu a průmyslu²⁴⁰ Jaroslavu Preissovi, jakožto řediteli Živnostenské banky, a dalším úřadům a osobám.²⁴¹ Stát tak měl podnik z tohoto hlediska pod kontrolou.

Tabulka č. 3 - **Úředníci a mistři** ²⁴²

	Češi		Němci	
	Počet	%	Počet	%
1919	97	10	824	87
1922	201	12	1298	80
1923	210	12	1737	82
1925	554	24	1733	72
1926	701	27	1894	72
1928	918	32	1932	66
1929	999	32	2006	66

Tabulka č. 4 – **Dělnictvo** ²⁴³

	Češi		Němci	
	Počet	%	Počet	%
1919	11 491	50	7 090	31
1922	-	-	-	-
1923	-	-	-	-
1925	12 168	74	2 262	14
1926	13 525	76	2 341	13
1928	15 207	79	2 718	14
1929	-	-	-	-

²⁴⁰ Ministerstvo obchodu a průmyslu vzápětí uvedené bilanční preposílalo dalším ministerstvům.

²⁴¹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 395

²⁴² Data byla převzata z dokumentů AKPČR (fond KPR – T, Vítkovické železářny, kart. 125, sign. 671/26) a PAVŽ.

²⁴³ Data byla převzata z dokumentů AKPČR (fond KPR – T, Vítkovické železářny, kart. 125, sign. 671/26) a PAVŽ.

V tabulkách jsou důkazy, že bezprostředně po ukončení války byla disproporce mezi českým a německým úřednictvem skutečně velká, nicméně v dalších letech docházelo k razantnímu snižování německých zaměstnaneckých sil v řadách dělnictva i úřednictva a mistrů, kdežto český živel početně sílil. O ústupu německého jazyka do pozadí v samotném podniku svědčí i to, že již v druhé polovině dvacátých let narážíme na německy psané dokumenty a korespondenci podniku nejen ve vnějším, ale také ve vnitřním styku čím dál tím méně.

Zásadní změnu pak bude představovat nástup Oskara Federera na místo generálního ředitele podniku v roce 1932.²⁴⁴ Svou roli sehraje nepochybně i to, že zatímco Adolf Sonnenschein ovládal češtinu s obtížemi, Oskar Federer pocházející z Jičína hovořil česky plynule bez jakýchkoliv problémů. Toto přeorientování podniku na češtinu ve vztahu k úřednímu jazyku až v roce 1932 nelze interpretovat jako dosavadní Sonnenscheinovu neochotu přijmout český jazyk, případně i českou kulturu. Vždyť podnik podporoval jak české, tak i německé školy i spolky. Je potřeba této skutečnosti porozumět jako dlouhému procesu, v jehož rámci se transformoval i celý podnik, který potřeboval delší čas k tomu, aby se vymanil ze starého řádu, na něhož byl dlouhá léta zvyklý a na kterém byl v podstatě původně postaven. Zopakujme zde ještě jednou, že zejména v hutním průmyslu, kde němčina dlouhou dobu dominovala jako klíčový jazyk, byl tento proces velice nesnadný. Změnu jazyka jako kulturního aspektu a hodnoty nelze srovnávat s nahrazením starého stroje strojem modernějším. Aby k této klíčové změně došlo, bylo zapotřebí generační výměny, která svou produktivní část života, kdy byla ještě otevřena a schopna se přizpůsobit radikálním změnám, strávila v podmínkách nového státu, který mnohdy ctil diametrálně odlišné hodnoty než předchozí státní uspořádání. Poslední krok transformace, který představoval smytí nálepky germanizovaného podniku, tak přišel s onou generační výměnou Sonnenschein – Federer, tedy dvou generálních ředitelů, kteří pro podnik představovali zcela jiné kvality. Zatímco Sonnenschein byl mužem, který sdílel jako mnoho členů rodiny Rothschildů a vysokých státníků zálibu v lovu (za dnešních podmínek by chodil hrát golf) a měl skvělý technologický přehled o procesech v závodech, Oskar Federer byl velkým milovníkem a sběratelem umění a dokázal se s nesmírnou lehkostí pohybovat ve světě mezinárodního obchodu. Sonnenschein byl ve svém řízení podniku více konzervativní, Federer byl již otevřen i radikálnějších změnám.

²⁴⁴ *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*. Sv. 3 (15). Vyd. 1. Opava: Optys, 1995, s. 53.

4. Bytová politika Vítkovických železáren ve 20. letech

4.1 Bytová otázka v režii Vítkovických železáren

V rámci sociálních problémů, které kontinuálně prostupovaly celými dvacátými lety a které se vzhledem k přirozené potřebě člověka existenčních jistot staly hybatelem pro společenské klima napříč všemi sociálními vrstvami, své nepopiratelné místo zaujímá bytová otázka. Dotýkala se zejména průmyslových center, které nedokázaly v této záležitosti zcela uspokojit potřebu lidí, kteří zde v hojném počtu migrovali za prací. Ani Vítkovice, které, jak si ukážeme, měly svůj bytový program na vysoké úrovni už z předválečné éry, nedokázaly pokrýt potřebu všech svých zaměstnanců. Otázky, které se zde přirozeně otevírají, mohou být formulovány takto: *Jaká byla bytová péče vítkovického podniku a jak tento podnik reagoval na komplikovanou bytovou situaci, která postihla celé Československo? Jak na tom byly Vítkovice v porovnání s okolními městy, respektive obcemi?*

Vedle systému vzdělávání, zdravotní péče, zdravotního a sociálního pojištění tvořila otázka bydlení a bytové péče klíčovou složku podnikové sociální politiky. Abychom jí porozuměli, je třeba podniknout exkurz před první léta československého státu a nahlédnout do historie bytové péče ve Vítkovicích. Právě zde se ukrývají předpoklady pro pochopení námi vymezeného období (1918-1929). Před první světovou válkou jsou v otázce bytové péče rozpoznatelné dvě roviny, kterými podnik při velkorysé výstavbě sledoval různorodé cíle, které byly determinovány určitými faktory typickými pro dané období. Nepopiratelné první místo na pomyslném žebříčku cílů podniku zaujímalo zabezpečení důstojného bydlení zaměstnanců pro vlastní hospodářský užitek a rozvoj podniku. Kdybychom však měli nahlížet na tuto problematiku pouze z této jedné stránky věci, nebylo by možné uchopit bytovou otázku v její celistvosti.

Jak již bylo zmíněno na několika místech této práce, druhá polovina devatenáctého století byla silně poznamenána nadměrnou fluktuací zaměstnanců, což pro podnik přirozeně nepředstavovalo příznivý trend. Neustále se opakující koloběh dlouhého zapracovávání a vyškolování nových zaměstnanců, který v složitém hutnickém průmyslovém odvětví vyžadoval více času než v kterémkoli jiném oboru, představoval

překážku pro stabilizaci podniku, které mohlo být docíleno pouze upevněním vnitřní zaměstnanecké struktury a zavedením stabilních zaměstnaneckých kádřů.²⁴⁵ První rovina, která měla zabránit těmto negativním jevům charakteristickým pro všechny velké průmyslové podniky 19. století, řešila přímou vazbu zaměstnance na podnik. Tato vazba měla být zesílena za předpokladu vytvoření adekvátního materiálního zázemí, které by vyvolávalo pocit sounáležitosti dělníka s daným místem. Jeden z prvních, kdo si byl vědom těchto korelací, byl Robert Owen, ve Vítkovicích pak již jmenovaný Paul Kupelwieser. Vhodným materiálním zázemím je zde míněno místo k bydlení – dům či byt. Levné a kvalitní ubytování zajišťované podnikem se stalo pro lidi velice lákavým. Dalším mocným pojítkem zaměstnance a podniku je zaměstnancovo finanční spolupodílení se na výstavbě domu, který pak po uplynutí určité lhůty přechází do jeho majetku.²⁴⁶

Druhá rovina je více založena na psychologii zaměstnance a předpokládá splnění výše uvedených bodů, tedy podnikem poskytnuté příležitosti k bydlení a zaměstnancovu ochotu vstoupit do tohoto svazku. Psychologický rozměr je bezprostředně provázán s urbanistickým řešením výstavby. Ideálním modelem jsou v tomto případě právě Vítkovice. Jednotný vzhled staveb, tedy červené neomítnuté (režné) zdivo, se stal pro Vítkovice charakteristickým znakem a vytvářel dojem sounáležitosti k závodu i napříč všemi sociálními vrstvami obyvatel a zaměstnanců. S podobnou snahou o docílení těchto hodnot, které měly být integrujícím prvkem vítkovické společnosti, jsme se setkali u německého jazyka, jež však ve víru národnostních sporů působil spíše diverzně než integračně. V urbanistickém řešení Vítkovic se prostřednictvím specifického architektonického tvarosloví naplnění tohoto programu podařilo. K architektonické stránce těchto staveb je nutné ještě doplnit, že režné zdivo bylo vybráno nejen na základě ideových důvodů (integrita podniku), existovaly zde i pragmatické pohnutky technického ražení. Režné zdivo mělo výborné termoregulační vlastnosti, bylo vysoce odolné proti povětrnostním vlivům a silnému mrazu a nevyžadovalo tolik údržby.

Vedle hlavního ideového tvůrce této koncepce Paula Kupelwiesera jmenujme druhou osobnost, která doposud stála v jeho stínu – architekta a závodního kresliče Heinricha Heindla, kterého si Kupelwieser vysoce cenil. Ve svých vzpomínkách neopomněl smeknout před jeho tvůrčím přístupem při architektonickém řešení

²⁴⁵ *Dějiny hutnictví železa v Československu 2: Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války.* Praha: Academia, 1986. s. 285.

²⁴⁶ Příkladem zde může být Štítová kolonie. Viz níže.

projektovaných domů a kolonií.²⁴⁷ Za dalšími mnoha stavbami, realizovanými ve Vítkovicích i mimo ně, můžeme najít další významné „Kupelwieserovy muže“, k nimž nepochybně patřil vítkovický stavitel a moravskoostravský starosta Hans Ulrich a vídeňský architekt August Kirstein.²⁴⁸

V prvním plánu se ještě před příchodem Paula Kupelwiesera započalo s výstavbou kasáren, jejichž cílovou skupinou bylo venkovské obyvatelstvo, které přicházelo do Vítkovic za zaměstnáním pouze v průběhu pracovního týdne a bylo nuceno po práci absolvovat dlouhou cestu domů. Na kasárna navazovala výstavba dělnických a úřednických domů.²⁴⁹ Kupelwieser zahájil svůj projekt přebudování Vítkovic podle ambiciózního sociálního programu bezprostředně po svém nástupu. Prvním stavbou tzv. „Nových Vítkovic“ byla kolonie *Westend*, která ukázala urbanistický směr, kterým hodlá Kupelwieser Vítkovice dále vést.²⁵⁰ Touto kolonií, okolo níž vyrostla dnešní městská zástavba s náměstím, radnicí a kostelem, byl zahájen ambiciózní počín, na jehož konci stálo moderní průmyslové město, které bylo označováno za „nejdynamičtější rozvíjející se obec Předlitavska.“²⁵¹

Po kolonii *Westend* do konce 19. století následovaly další, jmenovitě to byly *Anglická úřednická kolonie*, „*U*“ *kolonie* (půdorys domů připomínal písmeno U), „*I*“ *kolonie*, *Verdunská kolonie*, *kolonie Kairo*, *Hulvácká kolonie*.²⁵² Pozoruhodnou byla rovněž výstavba *Štítové kolonie* z roku 1885,²⁵³ jejíž stavební koncepce počítala i se zahradou, na níž by mohli obyvatelé chovat drobné zvířectvo či pěstovat plodiny a přilepšit si tak k svému platu v továrně. Pro Vítkovice je rovněž specifickým jevem blízká provázanost města a podniku, která má ve vztahu k bytové otázce dominantní kvalitativní rys. Stavební činnost soukromých subjektů či výstavba realizovaná obcí zcela ustupuje do pozadí, signifikantní je přitom fakt, že obec neměla svůj regulérní stavební úřad. Alternoval jej stavební úřad vítkovického podniku, který stál za drtivou většinou staveb

²⁴⁷ KUPELWIESER, P. : *Aus den Erinnerungen eines alten Österreichers*. Wien 1918. s. 111-112.

²⁴⁸ STRAKOŠ, Martin. *Průvodce architekturou Ostravy*. Ostrava : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště, 2009. s. 337.

²⁴⁹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7946a. Srv. *Wohlfahrtseinrichtungen des Eisenwerkes Witkowitz*. 1908. s. 14.

²⁵⁰ JIŘÍK, Karel. Hutnické úřednické a dělnické kolonie a kasárny v Ostravě. In: *Ostrava: : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Tilia, 2001, s. 310.

²⁵¹ JIŘÍK, Karel. Vítkovice – nejvíce germanizovaná obec v Předlitavsku?. In: *Ostrava: : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava : Tilia 21 (2003), s. 162.

²⁵² JIŘÍK, Karel. Hutnické úřednické a dělnické kolonie a kasárny v Ostravě. In: *Ostrava: : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Tilia, 2001, s. 310-312.

²⁵³ STRAKOŠ, Martin. *Průvodce architekturou Ostravy*. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště, 2009. s. 338.

v obci. Zajímavé je přitom i srovnání procentuálního podílů bytů, které vlastnili soukromníci a které vlastnily závody v městech Vítkovice a Moravská Ostrava. Můžeme tak učinit díky podrobným statistikám sčítání obyvatel všech měst Ostravska z roku 1919.²⁵⁴ Zatímco v Moravské Ostravě byly podniky vlastníkem pouze 22% domů, ve Vítkovicích to bylo 50%.²⁵⁵ Ačkoliv toto procentuální vyjádření vlastnictví bytů v poměru soukromníci versus podnik není směrodatným pro to, kolik domů podnik vystavěl, je to ukazatelem dominantního postavení Vítkovických železáren v obci. Musíme počítat s tím, že některé domy či byty postavené podnikem přešly v průběhu času do rukou soukromých vlastníků.

Vraťme se však ještě na přelom století. Velkoryse pojatá výstavba bytů a domů neustala ani poté, co Vítkovice vstoupily do nového století. Kupelwieserovo působení, přestože již nebyl v této době generálním ředitelem a zabýval se rekultivací ostrova Brioni v Jaderském moři, neslo své plody. Mimo jiné se to odrazilo v povýšení Vítkovic na město v roce 1908.²⁵⁶ V novém století se však i přes předchozí stavební boom projevil nedostatek bytů vzhledem k velkému nárůstu počtu zaměstnanců. Nejpočetnější vrstvu tvořilo dělnictvo, proto se Vítkovické těžířstvo přednostně zaměřilo na dělnické domy a kolonie.²⁵⁷ Srovnáme-li dosavadní ubytování úřednictva a dělníků, pak v rámci této bilance vychází lépe úředníci. Úřednické byty byly lépe vybaveny a měly od dvou do devíti místností (1-3 pokoje, kabinet, koupelna, pokoj pro služku, předpokoj, kuchyň), přidělovaly se na základě postavení v rámci závodů.²⁵⁸ Rozlišovalo se nižší úřednictvo, středně technický personál a vyšší úředníci. Toto vnitřní členění vrstvy úřednictva bylo rovněž relevantní pro udělování bytů. Dělníci obvykle disponovali jednopokojovými byty se společným příslušenstvím.²⁵⁹ To bylo značně problematické, neboť dělníci měli početnější rodiny a přesto se museli spokojit s menšími a méně vybavenými prostory než úřednictvo, které nevykazovalo takovou natalitu. Tuto situaci v předválečných letech podnik řešil další rozsáhlou výstavbou. Vesměs se jednalo o rozšíření dosavadních kolonií. Takto byla rozšířena *Josefínská kolonie*, kde podnik dostavěl 36 domů k původním 34 (v

²⁵⁴ Realizaci sčítání obyvatel roku 1919 představuje Ostravsko specifikum oproti ostatním městům, kde proběhlo až 1921. Pro Ostravsko tak díky tomuto kroku máme k dispozici data z obou let.

²⁵⁵ AMO, fond Okresní úřad Moravská Ostrava, kart. 53, inv. č. 417

²⁵⁶ Vítkovice povýšeno na město. *Duch času*. 23.12. 1908, X, č. 103, s. 3.

²⁵⁷ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7946a

²⁵⁸ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7939

²⁵⁹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7946a

rozmezí let 1907-1911).²⁶⁰ V porovnání s doposud uváděnou převážnou většinou kolonií měla Josefská kolonie i částečně rurální charakter. V každém domě byly 4 byty, k nimž náležela zahrada s chlévem pro chov slepic a vepřů.²⁶¹

K dalšímu rozšíření došlo i v kolonii *Hulváky*, kde k stávajícím 10 domům těžířstvo nechalo dostavět dalších 10, tentokrát dvouposchodových domů, čímž se navýšila kapacita pro dalších 180 rodin.²⁶² Každá rodina měla k dispozici byt sestávající z pokoje, kuchyně a spižírny. Celková výměra bytu činila 42,3 m². Podle situačního plánu můžeme určit, že u obou kolonií bylo dosaženo dostatečné občanské vybavenosti. V Hulvácké kolonii se nacházela pekárna, tržnice i základní škola. Uvedli jsme dvě nejrozsáhlejší dostavby, zároveň s nimi proběhlo i několik menších, které byly realizovány na různých místech. Poslední dělnické domy, dokončené těsně před válkou, bychom našli na ulici Sirotky (č. p. 39, 41, 41a, 43, 43a, 45, 45a, 74) poblíž Josefské kolonie. Bylo zde postaveno 8 dvouposchodových domů. V každém bytě se nalézal pokoj, kuchyně a kabinet.²⁶³ Tato výstavba mohla poskytnout přístřešek 129 rodinám. Na základě profesního původu a postavení osazenstva se těmto domům začalo přezdívat „důvěrnické“, neboť zde byli povětšinou ubytováni důvěrníci Vítkovických železáren.²⁶⁴

Vzhledem k tomu, že válka zasáhne výrazně i do bytové otázky a tudíž bude tvořit přelomové období, shrňme dosavadní poznatky do mešní statistiky, abychom zjistili, jaká byla výchozí pozice vítkovického podniku pro dvacátá léta. Zvolme pro ilustraci dva letopočty: 1908 a 1914. V roce 1908 podnik disponoval celkem 176 domy a 1 373 byty. V kasárnách bylo k dispozici 5 578 lůžek.²⁶⁵ Při uváděném počtu zaměstnanců, tj. 13 700, mohly železářny ubytovat přibližně 50% svých pracovních sil. Do roku 1914 se počet navýšil o 80 domů a 722 bytů (konečný stav před válkou: 256 domů a 2 095 bytů). I v kasárnách byla lůžka rozšířena na počet 6 648. Při početním stavu zaměstnanců (18 303) mohlo v roce 1914 Vítkovické těžířstvo ubytovat 48% zaměstnanců.²⁶⁶ Do celkové bilance jsme však započítali i dělnické kasárna, které nemohly obývat rodiny zaměstnanců,

²⁶⁰ Josefská kolonie se dostavovala ještě v letech 1921-1922. Svou rozlohou a počtem ubytovaných se stala největší hutnickou dělnickou kolonií na Ostravsku. Srv. JEMELKA, Martin. *Ostravské dělnické kolonie I*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2011. s. 471.

²⁶¹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7946a

²⁶² Ibidem

²⁶³ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7943, Seznam obytných domů a závodních bytů

²⁶⁴ AMO, Obvodní národní výbor Ostrava – Vítkovice: *Kronika města Ostrava – Vítkovice*, inv. č. 2, s. 443

²⁶⁵ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7946a. Srv. PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7943, Seznam obytných domů a závodních bytů

²⁶⁶ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7946a

nehledě na to, že na základě své mužské sestavy bez přísných pravidel byly známy jako semenišťe nešvarů – alkoholismus atd. (slušné dívky se kasárnám vyhýbaly obloukem). Bez započítání kasáren by tedy procentuální podíl možnosti ubytovat zaměstnance vypadal takto: v roce 1908 10%, v roce 1914 pak 11%.

Vítkovické těžířstvo reagovalo na rostoucí počet zaměstnanectva výstavbou bytů – každý rok jich bylo postaveno několik. Výjimku tvoří pouze roky 1901-1902, kdy se Vítkovice dostaly do krize, a bytová výstavba v těchto dvou letech stagnovala.²⁶⁷ Uzavřeme tuto kapitolu předválečného období zhodnocením urbanistického vývoje Vítkovic: „*Výstavba v Ostravě-Vítkovicích, probíhající zejména v 80 a 90. letech, nabyla z hlediska středoevropských poměrů grandiózního měřítka ... na racionální urbanistické osnově bylo užito standardizace, spojené s promyšlenou technologií ... většina staveb byla závodních, od obytných domů, přes nákupní středisko, školy, tržnici, jatky, nemocnici, sirotčinec, hotel a ředitelství.*“²⁶⁸ Vše, co doposud bylo řečeno, vytváří premisy, na jejichž bázi Vítkovice vytvářely síť obydlí, infrastruktury a institucí kulturní a sociální vybavenosti, která se stane výchozím bodem pro poválečná léta a bude zasahovat hluboko do let třicátých.

4.2 Bytová krize

První poválečná léta se nesou ve znamení mnoha sociálních krizí: krize zásobovací, keřasení (lichva s potravinami), neúměrné zvyšování cen základních potravin,²⁶⁹ krize nezaměstnanosti v důsledku neuspořádaných hospodářských poměrů,²⁷⁰ pandemie španělské chřipky²⁷¹ a další. Většina z nich byla po relativně krátké době překonána.²⁷² Jak se však ukázalo, jediná z nich nebyla řešitelná v krátkém časovém horizontu. „*Z nejhorších zel poválečných jest jistě nouze o byty, na odstranění jejím závisí zlepšení zdravotních i*

²⁶⁷ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7943, Seznam obytných domů a závodních bytů

²⁶⁸ ZATLOUKAL, Pavel. *Historismus: Architektura 2. Poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Krajské vlastivědné muzeum v Olomouci, 1986. s. 53.

²⁶⁹ V kontrastu k tomu stojí dostatek luxusního zboží, které si však nikdo nechce kupovat. Srv. Vážné slovo k drahotným poměrům. *Duch času*. 15.1. 1919, XXI, č. 15, s. 1-2.

²⁷⁰ Schůze důvěrníků Vítkovických železáren. *Duch času*. 16. 8. 1919, XXI, č. 222, s. 2.

²⁷¹ Čechy byly touto pandemií pně zasaženy v říjnu 1918, vlna onemocnění se pak přelila na Moravu a v průběhu roku 1919 ustala. Srv. KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*, s. 51.

²⁷² AMO, Obvodní národní výbor Ostrava – Vítkovice: *Kronika města Ostrava – Vítkovice*, inv. č. 2, s. 443-444.

*morálních poměrů a klid obyvatelstva.*²⁷³ V dobovém tisku je nazývána jako *bytová nouze, bytová tíseň, bytová krize* či *bytová kalamita*. Ať již nacházíme jakákoli jména pro tento stav, podstata zůstala stejná, na trhu s byty poptávka výrazně překročila nabídku. Jednou z mnoha příčin nedostatku bytů bylo utlumení stavební činnosti během války. Prakticky veškeré podnikání bylo vážně ohroženo, většina států svými úvěry způsobila znehodnocení měny. K ochromení stavební činnosti přispěla také absence dělnických a technických sil potřebných k výstavbě a výrobě stavebního materiálu.²⁷⁴ Vítkovické těžířstvo, jehož veškerá pozornost byla zaměřena na válečnou výrobu, také nevyvíjelo žádnou stavební aktivitu. V průběhu války podnik nepostavil ani jednu stavbu určenou k bydlení.²⁷⁵

Válečným vázaným hospodářstvím byla bytová problematika odsunuta na vedlejší kolej. Představovala však časovanou bombu, která explodovala v nejméně příhodnou chvíli, tedy v době, kdy celá Evropa procházela velkou sociální krizí s různými průvodními jevy. Dalším deficitem, který se značně nepříznivě promítl do stavební (ne)činnosti v obci, byl fakt, že obec Vítkovice neměla svůj stavební úřad. Jeho roli zastávalo do značné míry stavební a bytové oddělení vítkovického podniku. Až teprve s nástupem správní komise v prosinci 1918 byl utvořen regulérní a samostatný obecní stavební odbor, který až v dubnu 1919 vypisoval konkurz na městského stavitele.²⁷⁶ Ten se poté snažil reagovat na nedostatek bytů zástavbou volných parcel ve městě. Jednalo se však veskrze o nouzové stavby, které nebyly tak kvalitní jako ty podnikové.²⁷⁷ Tato nekoncepčnost je pak přímo čitelná z jednání správní komise, která objednávala dřevostavby s vědomím, že jejich životnost je značně omezená a že kvalita musí ustoupit na úkor láce.²⁷⁸ Na její obranu budiž řečeno, že disponovala omezenými prostředky a nemohla si dovolit to, co těžířstvo, které je však také dotčeno poválečnou krizí a až do roku 1921 nebude vyvíjet žádnou větší stavební aktivitu.

Nedostatek bytů byl skutečně palčivým problémem, který se dotýkal vysokého počtu obyvatel. Nutno říci, že v nedaleké Moravské Ostravě nebyl tento jev něčím novým, s čím bychom se předtím nesetkali, náznaky bytové krize se zde projevovaly již před

²⁷³ Duch času. 6.2. 1921, XXIII, č. 35.

²⁷⁴ 10 let činnosti Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva ve Vítkovicích 1921-1931. Moravská Ostrava: Lidová knihtiskárna, 1931. s. 9

²⁷⁵ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7943, Seznam obytných domů a závodních bytů

²⁷⁶ Duch času. 30.4. 1919, XXI, č. 116.

²⁷⁷ AMO, fond AMV, Úřední knihy – Zápisy ze schůzí správní komise, inv. č. 9, s. 212.

²⁷⁸ AMO, fond AMV, Úřední knihy – Zápisy ze schůzí správní komise, inv. č. 8, s. 645. Srv. Duch času. 9.7. 1920 XXII, č. 183, s. 5.

válkou.²⁷⁹ Souviselo to zejména s procesem urbanizace, způsobeným koncentrací průmyslu na Ostravsku a také napojením regionu na Severní dráhu Ferdinandovu, respektive na jednu z nejdůležitějších dopravních tepen monarchie, která zajišťovala rozmach měst a s ním i velký příliv obyvatel, pro který města neměla kapacitu a nedokázala na tento jev vhodně reagovat. V průběhu války se tato situace rovněž neřešila a po jejím ukončení nabývala na intenzitě vlivem několika dalších faktorů. První léta se odehrávala ve znamení velkého přílivu cizinců, oficiální městské úřady ve svých dokumentech uvádějí, že to byli převážně cizinci z Vídně a Haliče.²⁸⁰ Také evidují velké množství osob z tzv. plebiscitního území (Těšínsko). Značný přírůstek obyvatel byl rovněž zapříčiněn útekem lidí z venkova do měst, respektive Vítkovic a Moravské Ostravy.²⁸¹ Tyto jmenované skupiny svým „útekem“ vytvářely na Ostravsku výrazný přetlak obyvatel, které města Vítkovice a Moravská Ostrava kvůli omezené kapacitě nemohly pojmout. Ukazatelem těchto tendencí jsou následující čtyři tabulky.²⁸²

²⁷⁹ Bytová mizérie v Mor. Ostravě. Duch času. 19.1. 1919, XXI, č. 11, s. 1.

²⁸⁰ AMO, fond Archiv města Moravská Ostrava – Nová registratura, kart. 673, inv. č. 590, sign. XI.

²⁸¹ URBÁNEK, Jindřich. Jak jest chráněno zdraví pracujících na Ostravsku. In: *Technická práce na Sotravsku 1926-1936*. Moravská Ostrava: Spolek Československých inženýrů odboru v Moravské Ostravě, 1936. s. 652-653.

²⁸² Údaje převzaty a zpracovány na základě: AMO, fond Okresní úřad Moravská Ostrava, kart. 53, inv. č. 417; Gemeindeflexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder (Mähren). Wien 1906; Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl II. Morava a Slezsko. Praha 1924; Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl I. Země Česká. Praha 1934.

Tabulka č. 6 – Počet obyvatel²⁸³

	1900	1910	1919	1921	1931
Vítkovice	19 123	25 214	26 875	27 358	25 280
Zábřeh nad Odrou	7 653	9 809	-	10 234	14 046
Moravská Ostrava	30 116	36 754	38 665	41 775	45 885

Tabulka č. 7 – Počet domů a bytů

	1900		1910		1919		1921		1931	
	D.	B.	D.	B.	D.	B.	D.	B.	D.	B.
Vítkovice	511	-	-	-	704	4 650	713	4 699	817	-
Zábřeh	371	-	-	-	604	3 600	618	2 215	1 006	-
Moravská Ostrava	1 185	-	-	-	1 493	9 387	1 471	8 276	1 823	-

Tabulka č. 8 – Počet obyvatel na 1 dům a 1 byt

	1900		1910		1919		1921		1931	
	D.	B.	D.	B.	D.	B.	D.	B.	D.	B.
Vítkovice	37	-	-	-	38	6	38	6	31	-
Zábřeh	21	-	-	-	-	-	17	5	14	-
Moravská Ostrava	25	-	-	-	26	4	28	5	25	-

Tabulka č. 9 – Hustota obyvatelstva na 1 ha

	1900	1910	1919	1921	1931
Vítkovice	44	60	63	63	58
Zábřeh nad Odrou	8	10	-	10	14
Moravská Ostrava	39	47	49	54	59

²⁸³ Údaje převzaty z: Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder (Mähren). Wien 1906. s. 124; AMO, fond AMV, Sčítání obyvatelstva 1910 - přehled, kar. 590, inv. č. 108; Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl II. Morava a Slezsko. Praha 1924. s. 97.

Tyto údaje, uvedené v jednotlivých tabulkách, dotvářejí dobový obraz Vítkovic v komparaci s okolními dvěma obcemi, Moravskou Ostravou a Zábřehem nad Odrou, které procházely do jisté míry shodným vývojem, a to ve vztahu k jednotlivým faktorům, které je ovlivňovaly. Kromě zmiňované Severní dráhy Ferdinandovy měly značný vliv při jejich formování průmyslové závody. Ve Vítkovicích zastávalo dominantní postavení Vítkovické těžírstvo, které rovněž zasahovalo jak svým vlivem, tak i katastrálně do obce Zábřeh. V Zábřehu nad Odrou sehrála svou nezastupitelnou roli i chemička Julius Rütgers, která se proslavila výrobou dehtu a benzolu.²⁸⁴ Moravská Ostrava byla využívána jako rezervoár pracovních sil více průmyslovými podniky (Severní dráha Ferdinandova, Larisch-Mönnichovy doly, Báňská a Hutní společnost, společnost Elbertzhagen a Glassner, atd.)²⁸⁵

Pokud vycházíme ze základních údajů, které nalezneme v tabulce č. 6, můžeme s jistotou říci, že během několika málo let dojde k dynamickému růstu počtu obyvatel ve všech třech městech. Neustále stoupající počet obyvatel v obcích na Ostravsku bude v roce 1918 a 1919 argumentem pro vznik Velké Ostravy. Podíváme-li se detailněji na Vítkovice, přibude zde v rámci dvaceti let (1900-1921) přes 7 000 obyvatel, o něco markantnější je pak srovnání s rokem 1843, tedy se stavem několik let po založení Vítkovických železáren: ve Vítkovicích bylo tehdy evidováno 328 obyvatel a 24 domů. V roce 1921 populační vývoj Vítkovic kulminuje a může se tak vykázat počtem 27 358 obyvatel a 713 domů s 4 699 byty.²⁸⁶ Tím se také přirozeně zvyšovala hustota obyvatel na 1 ha, kde dokonce Vítkovice se svými 63 obyvateli překonaly Moravskou Ostravu, kde jich bylo v roce 1919, tedy v nejhorším momentu bytové krize, pouze 49.

Jednotlivá čísla ukazují, že Vítkovice se potýkaly s velkým přetlakem obyvatel a byly dokonce i v porovnání s Moravskou Ostravou přelidněnější. Při sestavování populačního obrazu musíme mít rovněž na zřeteli, že na nevelké ploše Vítkovic (435 ha) se rozprostíraly jednotlivé závody, s čímž se ostatní dvě obce potýkat nemusely. Z tohoto hlediska jsou vysvětlitelné dvě tendence, které se staly v poválečné bytové výstavbě pro

²⁸⁴ ZÁŘICKÝ, Aleš. Julius Rütgers, Fritz von Friedländer-Fuld a Caesar Wollheim aneb tři krátké životopisy říšskoněmeckých podnikatelů působících v ostravsko-karvinském revíru. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám* / Ostrava : Ostravská univerzita č. 12, (2005,) s. 291-296.

²⁸⁵ PRZYBYLOVÁ, Blažena a Antonín BARCUC. *Ostrava*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 365-378.

Vítkovice typickými. Původní jednopatrové domy vystřídá vyšší městská zástavba.²⁸⁷ Charakteristické je také to, že Vítkovické těžířstvo bude svou výstavbou expandovat do okolních obcí, zejména do Hrabůvky (Jubilejní kolonie) a Zábřehu nad Odrou (18 dělnických a 1 úřednický dům).²⁸⁸

Dvacátá léta představují pro obec Vítkovice a také podnik kulminační bod. Prakticky smrtelnou ránu zasadí tomuto trendu sloučení obcí na západním břehu Ostravice pod Velkou Ostravu se správním centrem v Moravské Ostravě, do níž se přesunou veškeré správní orgány a pravomoci, kterými mohly Vítkovice dříve samostatně disponovat. Pověstným se v této souvislosti stalo povzdechnutí Josefa Chalupníka, posledního starosty Vítkovic, který když viděl, že se těžiště veškerého dění přesouvá do Moravské Ostravy, údajně měl říci, že by nejraději do Vítkovic přestěhoval celou novou radnici,²⁸⁹ divadlo a jiné budovy z Moravské Ostravy.

V souvislosti s bytovou krizí také narážíme na vzájemnou provázanost poválečných sociálních problémů, neboť lidé přišedší z venkova, z Haliče či z jiných oblastí byli přirozeně nuceni hledat byty, avšak neměli představu o jejich ceně. Tato situace podporovala lichvu s byty. Různí spekulanti využili jejich neznalosti místních poměrů a nechali si platit za byty vysoké sumy, někdy až 300 korun měsíčně.²⁹⁰ Státní orgány byly v tomto ohledu zpočátku paralyzovány a nevěděly, jak mají postupovat, což otvíralo prostor i pro radikální řešení. V této vypjaté situaci někteří exponenti politických stran důrazně žádali „*okamžité vyhoštění polských příslušníků – židů, pocházejících z Haliče.*“²⁹¹ Tyto požadavky nacházely odezvu napříč celým politickým spektrem, a to jak u sociální demokracie, tak i státoprávní Kramářovy strany, které si za standardních podmínek byly svým programem velice vzdáleny. Zde však našly společnou řeč a ta místy vyznívala i antisemitsky. Ve svých odhadech kalkulovali s počtem 200 cizinců (haličských Židů).²⁹² Jejich vyhoštěním měla být podle jejich představ bytová krize zažehnána, což bylo

²⁸⁷ JIŘÍK, Karel. Hutnické úřednické a dělnické kolonie a kasárny v Ostravě. In: *Ostrava: : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Tilia, 2001, s. 316.

²⁸⁸ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7943, Seznam obytných domů a závodních bytů - Zábřeh.

²⁸⁹ Stavba Nové radnice v Moravské Ostravě a její monumentální vzhled měly symbolizovat povýšení města Ostravy na správní centrum celého regionu. Tato ideová stránka však měla i svůj pragmatický důvod. Stará radnice svou kapacitou nedostačovala, proto se v roce 1924 přistoupilo k zahájení stavby této nové centrální správní budovy.

²⁹⁰ Standardní výše nájmu se tehdy pohybovala mezi 40 až 150 korun. Záleželo, zda se jednalo o starou zástavbu či novostavbu a také od počtu pronajatých pokojů. Srv. Na odpomoc bytové krize. *Duch času*. 22.1. 1919, XXI, č. 22, s. 1.

²⁹¹ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1166, inv. č. 1050

²⁹² *Ibidem*

paradoxní ve světle počtu žádostí o přidělení bytu, kterých přišlo bytové komisi v Moravské Ostravě jenom v rozmezí sedmi měsíců (1. 3. - 25. 10. 1919) přes 900.²⁹³ Tento radikalismus však nenajde z dlouhodobého hlediska své místo a vytratí se, zmíněné politické strany se uchýlí ke konstruktivním návrhům na řešení bytové krize. Tento posun můžeme například sledovat u relací z veřejných schůzí většiny politických stran od roku 1920.²⁹⁴

Můžeme si rovněž klást otázku, jak se celá bytová krize promítala do každodenního života jedinců. Pro ilustraci uveďme, jaké peripetie s hledáním vhodného místa k bydlení zažíval jeden z občanů Moravské Ostravy: *„Bytovou komisí byla mi udělena pro čtyřčlennou rodinu malinká komnatka v Marxově ulici. Při příchodu do bytu zjistil jsem, že je již obýván dvěma rodinami, které prohlásily, že tento byt ani pro ně nedostačuje, je tedy vyloučeno, aby zde ještě třetí rodina bydlela. Vzápětí přišel majitel, který kategoricky prohlásil, že byt mi nepronajme. Před tím najal jsem si světnici s bratrovou rodinou u jistého H., který mi po šest neděl sliboval, že jednu světnici uprázdní. Když jsem přišel do bytu, nalezl jsem zde šest podezřelých individuí. Uvedení se na mě obořili, co v bytě chci. Odpověděl jsem, že jsem zaplatil nájem. Řekli mi, že H. již takto pronajal byt dalším 30 lidem. Všichni platí po 60 K a H. prý se má dobře. Když jsem pohrozil, že učiním udání na policii, dva chlapi vzali veliké kufry a utíkali z bytu ... A tak jsem bez bytu nejen já, ale i bratr, jeho žena i děti.“*²⁹⁵ Taktéž se uvádí případ dělníka, který nenašel žádné ubytování ve Vítkovicích ani Moravské Ostravě a rozhodl se přespávat na prkně za plynovou pecí.²⁹⁶ Největší beznaděj lidé pocítovali před zimními měsíci, zvláště když jim bylo ještě roku 1920 bytovou komisí oznamováno, že reálný odhad pro obdržení bytu jsou dva roky. Ani ti, kteří již bydleli, na tom nebyli o moc lépe. Byty byly často v dezolátním stavu a hygienické podmínky byly nevyhovující: *„Byty jsou ponejvíce mokré, podlahy zteřelé, houba v bytech roste, což zavdává vážnou příčinu k ohrožení zdraví.“*²⁹⁷

V ostatních městech byla situace podobná, což vyplývá z korespondence ostravské bytové komise, která při hledání řešení komunikovala s ostatními velkými městy. Dochovaly se zprávy z Plzně, Mladé Boleslavi, Pardubic. Dokonce i ze zahraničí – o krizi

²⁹³ AMO, fond Archiv města Moravská Ostrava – Nová registratura, kart. 574, inv. č. 591, Seznam byt hledajících.

²⁹⁴ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1177, inv. č. 100/25

²⁹⁵ Skandální poměry bytové. Duch času. 5.8. 1920, XXII, č. 210, s. 3.

²⁹⁶ Hrozný případ „bydlení“ dělníka za pecí v železárnách. Duch času. 6.9. 1920, XXII, č. 242, s. 2.

²⁹⁷ Bytový úřad v Mor. Ostravě. Duch času. 11.7. 1920, XXII, č. 185, s. 3.

referuje Lipsko, Vídeň i Hamburk.²⁹⁸ Vlády, které po státním převratu nastoupily, nechtěly nečinně přihlížet a věnovaly těmto záležitostem zvýšenou pozornost. Nejprve řešily tento problém regulativními kroky. Ještě v prosinci 1918 vešlo v platnost nařízení vlády o ochraně nájemníků.²⁹⁹ Národní shromáždění bylo touto otázkou značně polarizováno. Sociální demokracie, jež byla hlavní silou, která tlačila, aby bylo toto nařízení vydáno, si uvědomovala problematičnost tohoto kroku (například Lev Winter), a to zejména ve vztahu k majitelům bytů, které takováto nařízení poškozovala. Avšak k podobným krokům je podle nich samotných opravňoval princip, že zájem jedince musel ustoupit zájmu skupiny: „*Porušení soukromých práv způsobuje dotčeným pouze jisté nepříjemnosti a nepohodlí, jež není v žádném poměru ke strádání a utrpení velkých mas lidových.*“³⁰⁰ Druhá strana to hodnotila opačnou optikou: „*Volnost jednání zůstala pouze nájemníkovi, majitel domu však dispozičního práva takřka úplně byl zbaven, poněvadž nemůže ani výši činže určovati.*“³⁰¹ Tyto první kroky vlády měly předejít zejména bytové lichvě, která, jak víme z početných zpráv z Ostravy, byla velice frekventovaná, a to i přes toto vládní nařízení.

Vlády však šly mnohem dále. Zkraje roku 1919 nabyly bytové komise značných práv zákonem o možnosti zabavení bytů, které nebyly používány nebo byly používány k jiným účelům, než ke kterým by měly sloužit.³⁰² V Moravské Ostravě však měl tento zákon zpočátku zoufalý účinek – bytová komise v lednu 1919 napočítala takových bytů jen deset.³⁰³ Vzhledem k tomu, že se nedostavil výsledek, jaký byl v celé československé republice očekáván, zákon o zabírání bytů byl ještě v říjnu 1919 zpřísněn (15. 11. 1919 Sb. 592).³⁰⁴ Po první neúspěšné vlně se po zákonné úpravě, která dávala bytovému úřadu větší pravomoci, stalo zabírání bytů skutečně masivním jevem.³⁰⁵ Veškeré tehdejší zákony týkající se bytové krize byly velmi přísně nastaveny, zejména vůči vlastníkům bytových prostor. Zákon například stanovil, že pokud se uprázdnil byt, musí být tato změna nahlášena do tří dnů příslušné bytové komisi. Pokud se zjistilo, že je někdo zaměstnán v jiném městě,

²⁹⁸ AMO, fond Archiv města Moravská Ostrava – Nová registratura, kart. 673, inv. č. 590, sign. XI.

²⁹⁹ Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Rok 1918. Praha: Státní tiskárna, 1918. S. 67-71.

³⁰⁰ Ministr Winter k nezaměstnanosti a bytové nouzi. Národní shromáždění republiky Československé 1918-1920. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/005schuz/s005004.htm>

³⁰¹ FOŘT, Ludvík. Rozprava o poválečné otázce bytové u nás a v cizině. Praha: Česká národohospodářská společnost, 1925. s. 4

³⁰² Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Rok 1919. Praha: Státní tiskárna, 1918-1923. s. 37-40

³⁰³ Bytová mizérie v Mor. Ostravě. Duch času. 19.1. 1919, XXI, č. 11, s. 1.

³⁰⁴ Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Rok 1919. Praha: Státní tiskárna, 1918-1923. s. 843-850. Srv. Zákon o zabírání bytu obcemi, říjen 1919. Národní shromáždění republiky Československé 1918-1920. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1738_01.htm

³⁰⁵ AMO, fond Archiv města Moravská Ostrava – Nová registratura, kart. 673, inv. č. 590, sign. XI

byli tito lidé nebo přímo tamní bytový úřad vyzýváni, aby byli ubytováni ve městě, kde daný jedinec vykonával své zaměstnání.³⁰⁶ Majitelé podle nové úpravy zákona z října byli také nuceni hlásit bytovému úřadu jméno nájemce i výši nájemného, pokud tak majitel neučinil, hrozila mu pokuta ve výši až 5000 K. Navíc byla ochrana nájemců dále zpřísněna v roce 1923. O vystěhování mohl rozhodnout pouze příslušný okresní soud, a to za skutečně výjimečných podmínek.³⁰⁷

První i druhý zákon reagující na bytovou kalamitu, tedy zákon o ochraně nájemců a zákon o zabavování bytů, které byly zpočátku přínosné pro mnoho lidí, se staly vzápětí zásadní překážkou pro další řešení bytové nouze. Státem regulovaná výše nájemného podkopávala snahu o podporu stavební činnosti. Do výstavby bytů nikoho nic nepobízelo, zvláště při drahotě stavebních materiálů. Pokud si ukážeme, jaký důsledek měl tento zákon na vítkovický podnik a jeho bytovou politiku, pak i zde měl tento zákon značně problematický rozměr.

Celá krizová situace se bezprostředně týkala i bytové péče a politiky podniku. Vítkovické těžírstvo ve svém domovním řádu deklarovalo, že „*právo na užívání služebního bytu jest integrální částí služební smlouvy*“ a že „*zrušením služebního poměru zaniká ipso iure také právo na používání služebního bytu*.“³⁰⁸ Pro vítkovický podnik bylo už od počátků výstavby většiny domů pro své zaměstnance standartní praxí, že pokud zaměstnanec obýval podnikový byt a rozvázal zaměstnanecký poměr, vzdával se zároveň svého bytu, pokud jej neměl v soukromém vlastnictví. Tato praxe již však od vydání zákona na ochranu nájemníků a jeho neustálého prodlužování nebyla možná. Zákon na ochranu nájemce vylučoval možnost někoho z bytu vyhostit. A přestože počet zaměstnanců až do roku 1923 markantně klesal (viz tabulka č. 5), nemohly Vítkovice uspokojit požadavky na bydlení čím dál tím většimu počtu svých zaměstnanců, což dokazují i bilanční zprávy z let 1919 - 1929.³⁰⁹ Podnik sice zřídil během roku 1919-1920 73 bytů pro úředníky a 8 domů se 79 byty pro dělníky, ale sám to vyhodnotil jako veskrze nedostačující k pokrytí žádostí všech nově přijatých zaměstnanců.³¹⁰ Například v roce 1923 evidují 200 úředníků žádajících o byt.³¹¹ Vzhledem k neustálému prodlužování

³⁰⁶ AMO, fond Archiv města Moravská Ostrava – Nová registratura, kart. 673, inv. č. 590, sign. XI.

³⁰⁷ Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Rok 1923. Praha: Státní tiskárna, 1918-1923. s. 365-374

³⁰⁸ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7932, Ubytovací a domovní řády.

³⁰⁹ PAVŽ, fond VHHT, Bilanzberichte - kart. 35, inv. č. 198; kart. 35, inv. č. 200; kart. 35, inv. č. 201; kart. 35, inv. č. 203; kart. 35, inv. č. 206.

³¹⁰ PAVŽ, fond VHHT, Bilanzbericht für das Geschäftsjahr 1920, kart. 35, inv. č. 200

³¹¹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 434, inv. č. 2031, MOK: stavby, pozemky, kupní smlouvy

zákona na ochranu nájemců se ve Vítkovicích stále ještě v roce 1929 nacházelo 300 bytů, které si podnik nárokoval, ale podle legislativy je nemohl získat zpět.

Tabulka č. 10 – statistický vývoj počtu zaměstnanců ³¹²

Rok	Počet
1908	13 663
1910	16 825
1919	20 091 [*]
1920	19 708
1921	18 665
1922	13 561
1923	13 765
1924	15 974
1925	17 396
1926	17 519
1927	17 922
1928	19 190
1929	20 317

^{*}z toho 2 340 válečných zajatců

Za této pro zaměstnance nepříznivé situace se podnik snažil najít východisko, kterým by snížil počet žadatelů, jimž zpočátku nemohl vyhovět. Částečné snížení počtu žadatelů přineslo pronajímání bytů od soukromých vlastníků samotným těžářstvím. V roce 1924 bylo takových bytů 67 pro úředníky a 2 pro dělníky, z nichž se většina nacházela v Moravské Ostravě. V roce 1925 v důsledku přijetí vysokého počtu zaměstnanců a stálého stoupání konjunktury musel podnik pro zaměstnance pronajmout 164 úřednických bytů a 73 dělnických bytů.³¹³ Tento pronájem od soukromníků každým rokem neustále stoupal. Nejvyššího čísla dosáhl v roce 1928, podnik si tehdy pronajal pro své úředníky 293 bytů a pro dělníky 350.³¹⁴

V následující kapitole se budeme věnovat stavební činnosti, kterou po překonání hospodářských komplikací spojených s odbytovými potížemi a přeorientováním se na

³¹² Údaje převzaty z PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7943, Seznam obytných domů a závodních bytů. Dále z Bilanzberichte - kart. 35, inv. č. 198; kart. 35, inv. č. 200; kart. 35, inv. č. 201; kart. 35, inv. č. 203; kart. 35, inv. č. 206;

³¹³ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7946, Zprávy - ubytovací poměry

³¹⁴ Ibidem

mírový režim po válce podnik zahájil. Přestože v tomto směru bylo vyvinuto značné úsilí o zmírnění problémů s bydlením, podnik při vyhodnocení bytové situace let 1922 až 1925 konstatuje, že „i přes velkoryse zaměřenou bytovou péči, která se například nyní ukazuje na výstavbě domů na Sokolské třídě a na Chodské ulici, překračuje počet žadatelů-úředníků kapacitní možnosti ubytování třikrát, přičemž toto číslo je u žadatelů z řad dělníků několikanásobně vyšší.“³¹⁵ Problematické bylo rovněž, že se v této době nemohl podnik spolehnout ani na soukromou stavební činnost, která po čtyřletém vypršení platnosti zákona o podpoře stavebního ruchu znovu stagnovala, a vyhlídky na zlepšení nebyly příliš optimistické. Veškeré zprávy z 20. let jsou, co se týká bytové problematiky, podobně alarmující jako svrchu uvedené.

Ještě zkraje dvacátých let neměli zákonodárci ani národohospodáři a celkově všichni přední činitelé státu zcela jasno, jak vyléčit tuto bytovou *chorobu*. Sotva se zdálo, že republika překoná válečný hospodářský rozvrat, celá zoufalá situace okolo nedostatku bytů nabyla ještě větších rozměrů v letech 1921 až 1923, kdy Československo postihla hospodářská recese.³¹⁶ Jak velká byla, svědčí i naše zmínka o tom, že vítkovický podnik během dvou krizových let propustil několik tisíc zaměstnanců (viz tabulka č. 5). V této době se začala měnit i strategie přístupu k bytové krizi. Stát si začal uvědomovat, že regulativní kroky k řešení nevedou (přesto zůstaly v platnosti po celá dvacátá léta) a pokoušel se iniciovat výstavbu domů subvencemi. Avšak v letech recese to nemělo téměř žádný viditelný výsledek. Soukromí stavitelé byli značně omezeni ve své činnosti jednak neustálým zdražováním materiálu, jednak jeho nedostatkem (cihly, cement, dřevo a další stavební materiál), také neúměrné zvýšení dovozních tarifů bylo paralyzující pro tento životně důležitý průmyslový segment.³¹⁷ Zahájit výstavbu si mohly dovolit jen velké společnosti, u nichž by deficit v rozpočtu nezpůsobil z dlouhodobého hlediska závažné hospodářské problémy. Ukázkovým příkladem je právě Vítkovické těžířstvo, kterému se finanční podpora plynoucí ze zákona o stavebním ruchu z 23. 2. 1923 č. 35 Sb. podařilo zužitkovat ve prospěch bydlení svých zaměstnanců.³¹⁸ Výlohy na stavbu sedmi domů

³¹⁵ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7946, Zprávy - ubytovací poměry

³¹⁶ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Praha: Libri, 2003, s. 227.

³¹⁷ Poslanec Dubický – zpráva sociálně-politického výboru o osnově zákona, kterým se povoluje podpora stavebního ruchu. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116001.htm>. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116001.htm>; Srv. 10 let činnosti Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva ve Vítkovicích 1921-1931. Moravská Ostrava: Lidová knihtiskárna, 1931. s. 9

³¹⁸ Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Rok 1923. Praha: Státní tiskárna, 1918-1923. s. 169-178

v Moravské Ostravě se vyšplhaly k 5 mil. K. Stát vítkovickým závodům za stavbu poskytl příspěvky ve výši 23,4% po dobu 25 let.³¹⁹

Po první vlně paniky okolo nedostatku bytů získává bytová krize nový rys, došlo zde ke kvalitativní proměně této závažné problematiky. Zpočátku společnost stále tematizuje nedostatek bytových prostor. Tato linie veřejné debaty bude konstantně přítomna, bude se měnit jen její intenzita, která bude mít s nástupem konjunktury v československém hospodářství a zdařilým nastartováním stavební činnosti od roku 1924 klesavou tendenci. Doposud drtivě převažoval kvantitativní charakter bytové krize. V tisku či úředních dokumentech byly uváděny statistiky počtu bytů ve vztahu k vzrůstajícímu počtu obyvatelstva ve městech. Postupem doby, především od roku 1925, úřady i tisk orientují svou pozornost na hygienické a zdravotní podmínky bydlení. S nárůstem počtu bytů ustupuje kvantitativní charakter do pozadí před kvalitativním. Tuto transformaci je možné připsat na vrub i vytvoření Velké Ostravy, která zřídila Ústřední zdravotní městský úřad, který se kvalitou ubytování a jeho dopadem na nájemce zabýval. Velký podíl na tom měla i Masarykova liga proti tuberkulóze, jejíž činnost ve Vítkovicích i na celém Ostravsku významně podporoval vítkovický podnik. Od roku 1925 pak narážíme na různá šetření ohledně hygienických podmínek bytů a domů, jako příklad uveďme zprávu z Duchu času: „... bylo by potřeba postavit aspoň 1 800 až 2 000 bytů, aby všichni měli kde bydlet. Kromě toho veliké procento všech bytů je zdravotně závadných, vlhkých, mokrých, bez slunce, bez větrání, příliš malých, atd. ...“³²⁰ Ústřední zdravotní městský úřad vedle své vlastní činnosti často také intervenoval na základě stížností obyvatel, kteří nebyli spokojeni s podmínkami bydlení: „Ja žadam zdravotní komis, prohlídku na nečistotu domácích zvířat, je tam velky smrat ... on si chova 2 vepře, dvě kozy a kanal před dveřmi také nečisti.“³²¹ Jednotlivé stížnosti představovaly podnět pro komisionální prohlídku domů, které měly za úkol vyhodnotit podmínky bydlení a přispět k nápravě.

³¹⁹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 434, inv. č. 2031, MOK: stavby, pozemky, kupní smlouvy

³²⁰ Bytová krize v Mor. Ostravě a tuberkulóza. Duch času. 16.6. 1925, XXVII, č. 139, s. 3.

³²¹ AMO. Sbírka stavebních spisů: Ostrava – moravská katastrální území, k. ú. Moravská Ostrava č.p. 427, kart. 75, inv. č. 292.

Podívejme se nyní, jak se vyvíjela stavební činnost těžířstva:

Tabulka č. 11^{* 322}

Rok	Domy	Byty	Ubytování zaměstnanci		Kasárna	
			Dělníci	Úředníci	Místa	Obsazeno
1918	256	2095	1609	426	-	-
1921	424	2361	1840	521	6337	4997
1922	433	2431	1883	548	5826	3636
1923	432 ^{**}	2444	1893	551	5847	5669
1924	453	2504	1919	585	5847	5674
1925	457	2553	1963	590	6188	5992
1926	458	2596	1971	625	6188	5968
1927	470	2849	1990	859	6188	6021
1928	530	2982	2054	928	6188	6021
1929	578	3368	2427	941	-	-

* Statistika nezahrnuje podnikem pronajaté domy a byty.

** Jeden dům prošel kvůli nedostatečným hygienickým a zdravotním podmínkám demolicí.

4.3 Řešení bytové krize a podniková bytová péče ve 20. letech

„Zaměstnavatel ví nejlépe, jaký význam má pro zaměstnance otázka bydlení. V svém bytě by měl po těžkém dni, mnoha hluku, spoustě prachu a vedru, po tuhé závodní disciplíně užívat klid a mír, volnost a pořádek, čistotu a domácí pohodu v kruhu svých nejbližších.“³²³

Tyto věty můžeme číst v jedné z dobových publikací, jež vydával podnik pod názvem Wohlfahrtseinrichtungen a jež sloužila účelům sebepropagace. Přirozeně zde byly vyzdvíženy kladné stránky a o těch negativních bylo takticky pomlčeno. To však nic nemění na faktu, že je možné citovanou stat' bez nadsázky označit za podnikovou devízu v otázce péče o zaměstnance. Nejde o věty přehnané, bytová péče před válkou, ale i po

³²² PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7943, Seznam obytných domů a závodních bytů

³²³ Wohlfahrtseinrichtungen des Eisenwerkes Witkowitz. 1908. s. 13.

jejím ukončení ukazuje, že se nejedná o vyprázdňená slova bez obsahu a že si byl podnik skutečně vědom významu bydlení pro své zaměstnance. Proto věnoval této otázce zvláštní pozornost, přestože její řešení nebylo vždy možné s ohledem na hospodářské či jiné potíže, s nimiž se musel potýkat.³²⁴ Vědomí důležitosti, která byla bydlení přikládána, mělo i svůj pragmatický cíl. Při analýze bytové péče nelze přehlédnout, že podnik byl vysokou mírou zainteresován v této problematice nejen altruistickými, nýbrž i strategicko-politickými pohnutkami. Bytová péče představovala formu vlivu, kterou podnik mohl vykonávat nad svými zaměstnanci. Málom který zaměstnanec byl při výhodných podmínkách, které mu podnik poskytoval, ochoten vzepřít se vedení závodů a vystavit se tak riziku, že přijde o střechu nad hlavou. A zejména o tak levný a kvalitní byt v době, kdy na celém Ostravsku řádila *bytová kalamita*.

Pokud bychom měli charakterizovat bytovou péči a stavební činnost Vítkovického těžířstva nejprve v obecné rovině, pak bychom neměli opomenout uvést některá podstatná fakta, která plynula z předchozího vývoje. Při nahlédnutí do seznamu těžířstvem postavených budov, kde nalezneme údaje i o počtu poschodí, můžeme konstatovat, že vizuální ráz města začínají už částečně před, ale zejména ve 20. letech ve Vítkovicích utvářet dvou a vícepatrové budovy.³²⁵ Poválečná éra se tak vyznačuje vyšší zástavbou. Nahlédneme-li do tabulky č. 8 a 9, je zcela zřejmým důvodem vysoká hustota obyvatel ve městě. Na jeden dům připadá 38 obyvatel, což je o deset více než v Moravské Ostravě, o níž je z dobových dokumentů zřetelné, že se jí bytová kalamita dotýkala více než kterékoliv jiné obce pozdější Velké Ostravy. Taktéž v počtu obyvatel na jeden hektar Vítkovice zcela předčily Moravskou Ostravu (viz tabulka č. 9). Nesmíme do této bilance zapomenout přičíst, že z 435 ha, na nichž se Vítkovice rozprostíraly, zabíraly značnou část samotné průmyslové tovární provozy. K zmírnění dojmu této přelidněnosti dodáváme, že velká část obyvatel byla jakožto zaměstnanci podniku koncentrována v kasárnách, kde jejich průměrný počet ve 20. letech činil 5 497.

Důsledkem vysoké hustoty zalidnění a velkého množství obsazených parcel je také expanze stavební činnosti do okolních obcí. Započteme-li pouze výstavbu v rozmezí let 1918 – 1929, pak bylo mimo samotné Vítkovice realizováno rovných 100 staveb, z toho 68 domů v Hrabůvce, 23 domů v Zábřehu a 9 domů v Moravské Ostravě. Do bytového fondu

³²⁴ *Dějiny hutnictví železa v Československu 2: Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války*. Praha: Academia, 1986, s. 284.

³²⁵ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7943, Seznam obytných domů a závodních bytů

patřilo také 26 domů v Rožnově pod Radhoštěm, které byly určeny pro penzisty.³²⁶ Pokud bychom to rozpočítali na jednotlivé byty, došli bychom k číslu 1 273. Vítkovické železářny jsou tak právem označovány jako největší stavební meziválečný podnikatel v ostravském regionu.³²⁷ Co se týká rozšíření stavebních aktivit za hranice katastru obce, jeví se jako přirozené vzhledem k tomu, že obce Hrabůvka a Zábřeh se s přelidněním nepotýkaly a nabízely poměrně rozsáhlý prostor k zástavbě. Například v Zábřehu připadlo na 1 ha pouze 10 obyvatel. Rovněž dosud neosídlená Hrabůvka skýtala velký prostor a měla výhodnou polohu, rozprostírala se poměrně blízko závodů. Rozšiřování bytového fondu ve dvacátých letech se odehrávalo nejen jako součást kontinuální linie bytové péče o zaměstnanectvo, svůj význam v tomto procesu měly již zmíněné legislativní podmínky, které se ukázaly zpočátku jako překážka, neboť množství bytů bylo v držení lidí, kteří optikou podniku neměli na tyto byty právo (penzisté, vdovy či propuštění), avšak další legislativní kroky (zákon o stavebním ruchu) představovaly vítanou finanční pomoc.³²⁸

Největší rozšíření bytového fondu nastalo v letech 1926 – 1929. Přírůstek činil jenom za toto období 121 domů a 815 bytových jednotek, což lze připsat na vrub dvěma okolnostem. Stavební činnost kopírovala stoupající hospodářskou křivku a celý průmysl zažíval éru prosperity, výjimku nepředstavovaly ani Vítkovické železářny. Právě roky 1926 – 1929 můžeme považovat za období, kdy Vítkovické těžířstvo dosáhlo svého kulminačního bodu, a to po mnoha stránkách. Jednak po stránce výroby a odbytu výrobků, což se také promítalo v sociálním zabezpečení jeho zaměstnanců. V roce 1928 dosáhly platy svého vrcholu, vítkovický dělník za osmihodinovou směnu průměrně vydělával 37,44 K, což bylo o 10 K více, než za stejnou práci obdržel dělník na Moravě či v Čechách³²⁹ a jednak po stránce počtu zaměstnanců. Tak vysokého počtu již podnik nikdy ve své demokratické éře nedosáhl, a to ani ve 30. letech, kdy byla míra zaměstnanosti poznamenána velkou hospodářskou krizí.

Pro 20. léta v rámci bytové péče podniku je veskrze typický vysoký počet žádostí o byt, který neustále stoupal. Uváděli jsme, že každoročně počet žadatelů neúměrně převyšoval počet bytů, které mohl podnik svému zaměstnanectvu dát k dispozici. V roce 1929 ubytovací oddělení hlásilo, že *„zejména mezi dělnictvem stále trvá bouřlivá poptávka*

³²⁶ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7943, Seznam obytných domů a závodních bytů

³²⁷ PRZYBYLOVÁ, Blažena a Antonín BARCUC. *Ostrava*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 406.

³²⁸ PAVŽ, fond VHHT, kart. 434, inv. č. 2031, MOK: stavby, pozemky, kupní smlouvy

³²⁹ MATĚJČEK, Jiří a Josef VYTISKA. *Vítkovice. Železářny a strojířny Klementa Gottwalda*. Praha : Práce, 1978. s. 137.

*a boj o byty.*³³⁰ Významnou roli při tak vysoké míře žadatelů ve dvacátých letech přirozeně hrál obecný nedostatek bytů. Velké množství zaměstnanců však toužilo po závodním bytě také z jiných důvodů. Vedle vybavenosti bytu to byla především výše nájemného, které bylo v závodních bytech o dost nižší než v bytech soukromníků.³³¹ Pro obě strany byla tato praxe výhodná – byt pro zaměstnance představoval svým způsobem bonus, který mu podnik udělil, a za to k němu zaujímal loajální postoj. Podnik z nájemného mohl provádět investice do oprav a údržby těchto domů a zároveň si udržel stabilní a kvalifikované zaměstnanectvo.

Problematika nájmu v podnikových bytech jako předmět výzkumu působí badateli značné potíže. Nikoli v otázce zjištění jeho výše, nýbrž ve stanovení klíče, na základě něhož byly tyto peněžní částky za bydlení stanovovány. Stejně jako se setkáváme se značně komplikovaným a nepřehledným systémem určování mezd vítkovických zaměstnanců,³³² je i nájemné značně diferencované a závislé na mnoha faktorech. Pro lepší přehled zde uvádíme tabulku, která mapuje, v jaké výši se nájem pohyboval v rozmezí let 1919-1929. Tabulka je rozčleněna podle jednotlivých kolonií a uspořádána sestupně podle toho, kolik zaměstnanec za byt měsíčně zaplatil. Do tabulky jsou zahrnuti jak úředníci, tak dělníci. Prostřední sloupec udává základní nájem za nejrozšířenější formu bytu, tedy pokoj, kuchyň, spíž (ve výjimečných případech i kabinet) :

³³⁰ PAVŽ, fond VHHT, Bilanzbericht 1929, kart. 38, inv. č. 213, s. 213

³³¹ MATĚJČEK, Jiří a Josef VYTISKA. *Vítkovice. Železářny a strojířny Klementa Gottwalda*. Praha : Práce, 1978. s. 140.

³³² Ibidem

Tabulka č. 12 - **Nájem**³³³

Místo ubytování	Měsíční nájem	Ostatní/komentář
Tzv. Štěnicová kolonie – Ruská ul.	11 K 60 h	dělnická kolonie
kolonie Kairo	12 K	dělnická kolonie; od 2. patra se za stejné byty platilo 14 korun
kolonie Westend	13 K	dělnická kolonie; nalezneme zde ubytovány i nižší úředníky
„I“ Haus kolonie	13 K	dělníci i úředníci
„U“ Haus kolonie	13 K	přední dělníci, mistři a nižší úředníci; za dvoupokojový byt se platilo 16 korun
Dělnická kolonie – Ruská ul.	14 K	bez specifického názvu; jednalo se o domy s č. p. 379, 380, 381, 382; dvoupokojový byt stál 19 korun
Sírotčí kolonie	14 K	dělnická kolonie
Josefínská kolonie	16 K	dělnická kolonie
Štítová kolonie	18 K	dělníci i nižší úředníci
Kolonie „u Schönthala“	25 K	úřednická kolonie; platilo se pouze v mansardových bytech, 10 korun za nábytek, 15 korun nájem
Důvěrnická kolonie – ul. Sírotčí	35 K	dělnická kolonie; tyto domy byly pronajímány převážně důvěrníkům závodů
Jubilejní kolonie	45 K	dělnická kolonie; v roce 1927 přistavěny nové domy – v nich se platil nájem ve výši 70 korun
Úř. domy Chodská	70 K	Domy pro nižší a střední úředníky; u dvou- a třípokojových bytů se nájem vyšplhal až k 150 korunám

³³³ Údaje převzaty z: PAVŽ, fond VHHT, Ubytovací rejstřík obce Vítkovice, kart. 2352, inv. č. 7920, inv. č. 7924

První problém, na nějž při sestavování statistiky narazíme, představují některé údaje, které zcela vybočují ze standardního nájmu, placeného většinou osazenstvem v domě či bloku. Jedná se pouze o specifické případy, které se někdy i diametrálně rozcházejí s tím, co platila většina v domě. Přitom se výše nájmu u těchto specifických případů vztahovala na stejný byt co do počtu pokojů i na totéž patro. Je teoreticky možné, že se nacházely tyto ojediněle vyskytující se případy v jiném zaměstnaneckém poměru než ostatní.

Z tabulky vyplývá, že nejnižší částky platili dělníci. Avšak i v rámci jejich sociální třídy nacházíme rozdíly, zejména pokud srovnáme tzv. Štěnicovou kolonii, která sestávala ze 4 domů a stála na dnešní ulici Ruské, či kolonii Kairo na straně jedné s Jubilejní kolonií či kolonií důvěrnickou na straně druhé. Rozhodně se nejednalo o žádný propastný rozdíl, dělník si za něj mohl ve své době pořídit přibližně 1 kg hovězího masa.³³⁴ Nerovnosti mezi nájmy v jednotlivých dělnických koloniích jsou vysvětlitelné na základě rozdílných hygienických a jiných podmínek, které byly pro danou kolonii a její okolí typické. Název, který se vžil pro uzavřený blok 4 domů na Ruské ulici (Štěnicová kolonie), je v tomto ohledu výmluvným. Stejně jako v případě Štěnicové kolonie, u níž se nepříliš ideální hygienické podmínky promítly do nájmu, nejinak tomu bylo i v případě kolonie Kairo, která přímo sousedila s šamotárnou. Tato blízkost závodního provozu se odrazila do stavu ovzduší v okolí, které se vyznačovalo znečištěním a zejména vysokou prašností, což vysvětluje druhý nejnižší nájem v rámci závodních poměrů. Protipól z hlediska ceny tvoří důvěrnická kolonie na Sirotčí a zvláště Jubilejní kolonie v Hrabůvce, které byly nejnovější a představovaly nejexkluzivnější bydlení nejen svým vysokým standardem, ale i díky tomu, že v bezprostředním okolí nebyl žádný tovární provoz, který by byl rušivým a znečišťujícím elementem. Proto si mohlo ubytovací oddělení vítkovických závodů dovolit nasadit nadstandartní ceny, které na počtu zájemců o Jubilejní kolonii zdaleka nic nezměnily. Roku 1929 se dokonce uvažuje o zvýšení nájmu v této zbrusu nové, reprezentativní kolonii o více než 150 %.³³⁵ Z ubytovacího rejstříku můžeme zjistit, že nakonec k tak razantnímu navýšení nedošlo. Nicméně ti, kteří se nastěhovali do Jubilejní kolonie v druhé vlně, tj. období 1927-1929, skutečně platili více. Měsíční nájem zde činil 70 K.³³⁶

³³⁴ Památník o událostech v kovodělném hnutí na Ostravsku v letech 1917-1927. s. 43.

³³⁵ PAVŽ, fond VHHT, Bilanzbericht 1929, kart. 38, inv. č. 213

³³⁶ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2352, inv. č. 7925, Ubytovací rejstřík M. Hor, Hrabůvky, Kunčic, Kunčiček

Přestože jsme do tabulky zahrnuli i část úřednictva, musí být tato skupina pojednána odděleně, v porovnání s dělnictvem totiž byla o mnoho diferencovanější. Úřednictvo tvořilo nejen v rámci bydlení, ale také platu a postavení v podniku poměrně heterogenní skupinu, kterou můžeme strukturovat na nižší úřednictvo, závodní dozorce, mistry, střední úřednictvo a nejvyšší úředníky. Toto rozčlenění našlo svůj odraz ve stylu bydlení. Nejvyšší závodní úředníci požívali mnoha výhod, například obývali prostorné vily s osmi pokoji.³³⁷ Nižší a střední úřednictvo se již nelišilo v druhu ubytování, vesměs pro ně připadá ubytování v koloniích jakými byly “U Schönthala“ na Štramberské (domy s č. p. 731, 732, 742, 745, 760, 761) a další na Ruské ulici (č. p. 633, 644, 648, 680, 681, 710, 727).³³⁸ Rozdíly mezi touto skupinou byly znát v nájmu. Střední úřednictvo, mistři i dozorcí získali byt k užívání zdarma, nájem zkrátka neplatili. Vyplývalo to ze snahy podniku udržet si kvalifikované zaměstnance, které motivovalo touto ne nevýznamnou výhodou. Naopak z povinnosti platit nájem nebyli vyjmuti nižší úředníci. Za menší byty, vesměs mansardové, určené pro svobodné mládence, platili 25 korun, za větší i 70 až 150 korun.

Zvláštní kategorii, která postrádá jakýkoli systém či zakotvení, jsou případy, kdy si podnik pro své zaměstnance pronajímal byty soukromníků. V pronajatých domech v Zábřehu, Moravské Ostravě, Mariánských Horách a Hulvákách bydleli převážně úředníci. Nájemné v pronajatých bytech bylo oproti cenám za byt v podnikových bytech neúměrně vysoké, pohybovalo se od 80 do 200 korun.³³⁹ Podnik se v ceně musel podříditi vůli soukromého majitele, proto je logická snaha minimalizovat nutnost využívat tyto byty vlastní zástavbou.

Při komplexním zhodnocení bytové politiky podniku musíme vzít v potaz celkový kontext bytové situace na Ostravsku. Zopakujme, že tyto zaměstnanecké výhody nabývaly na intenzitě se zhoršující se bytovou tísni, tento stav přetrvával po celá dvacátá léta. Vítkovická sociální politika často narážela na nepochopení až nevraživost, která přicházela od jiných ostravských podniků. Díky svému rozsáhlému kapitálu mohli vést skutečně velkorysý sociální program, který se samozřejmě v konkurenčním prostředí ostravského průmyslu setkával s nevolí. Jako ukázkový příklad může sloužit stížnostní dopis zaslaný vítkovickému ubytovacímu oddělení. Pisatelem je společnost Mährisch Ostrauer

³³⁷ Wohlfahrtseinrichtungen des Eisenwerkes Witkowitz (Ergänzungsband). 1915. s. 6.

³³⁸ PAVŽ, fond VHHT, Ubytovací rejstřík obce Vítkovice, kart. 2352, inv. č. 7920, inv. č. 7924

³³⁹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2352, inv. č. 7925, Ubytovací rejstřík M. Hor, Hrabůvky, Kunčic, Kunčiček

Chemische Werke G. m. b. H. „Ze strany našeho ubytovacího úřadu bylo zjištěno, že jste zavedli velmi nízké nájemné v bytech, které pronajímáte pro své zaměstnance (v Sofiině ulici v Moravské Ostravě – pozn. autora). Výše nájmů zcela neodpovídá místním zvyklostem. Za byt, který se skládá z pokoje, kabinetu, kuchyně a předpokoje si účtujete 16 K, za obytné kuchyně pak 8 K. Doporučujeme Vám zavést nové sazby, které budou přizpůsobeny nájmům v okolních domech a bytech.“³⁴⁰ A jaké tedy byly místní zvyklosti? Za byt s pokojem, kabinetem, kuchyní, spíží a předpokojem se standardně v Moravské Ostravě platilo 150 K, ve starších domech 120 K, u obytných kuchyní pak 70 K.³⁴¹ Vítkovice zajišťovaly pro své zaměstnance devětkrát nižší nájem. Konkurenční podniky, které se obávaly, že by to mohlo způsobit pobouření jejich zaměstnanectva, se proti této praxi přirozeně bránily.

Další oblast, která byla integrální součástí bytové péče, představují zdravotní a hygienické podmínky. Když MUDr. Jindřich Urbánek v roce 1936 sestavoval komplexní zprávu o stavu zdravotních podmínek na Ostravsku, zaměřil se na dostupnost a kvalitu pitné vody, přičemž konstatoval, že některé odlehlé části města dosud nemají vodovod.³⁴² To, co je pro nás nyní natolik samozřejmé, že tomu nevěnujeme příliš pozornost, je právě význam vody a jejího přívodu do bytu. Právě v tomto směru si Vítkovice zajistily svou progresivitou jedno z prvních míst na Ostravsku, když začaly na přelomu století budovat ve Vítkovicích vodovod s cílem zajistit přípojky do všech bytů. Zavedení nezávadné vody do města pak mělo bezprostřední pozitivní dopad i na zdraví občanů. Došlo k snížení počtu onemocnění na tyfus, úplavici a malárii, které způsobuje závadná voda.³⁴³ Pro Vítkovice se staly zdrojem kvalitní pitné vody studny ve Staré Bělé, které jsou vzdáleny od Vítkovic 5,5 km. Tato kvalitní voda byla přivedena do každého závodního bytu a všichni nájemci ji mohli využívat bezplatně.³⁴⁴

Ačkoliv se primárně zaměřujeme na výstavbu domů, úroveň bydlení a obecně na vše, co můžeme označit jako bytovou péči ve vztahu k podniku, stojí rozhodně za zmínku uvést ve zkratce druhý velký stavební projekt, který vycházel nikoli z podnikové, nýbrž

³⁴⁰ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2352, inv. č. 7920, inv. č. 7924, inv. č. 7925 Ubytovací rejstřík obce Vítkovice, s. 189.

³⁴¹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2352, inv. č. 7920, inv. č. 7924, inv. č. 7925 Ubytovací rejstřík obce Vítkovice, s. 189.

³⁴² URBÁNEK, Jindřich. Jak jest chráněno zdraví pracujících na Ostravsku. In: *Technická práce na Sotravsku 1926-1936*. Moravská Ostrava: Spolek Československých inženýrů odboru v Moravské Ostravě, 1936. s. 652-655

³⁴³ Wohlfahrtseinrichtungen des Eisenwerkes Witkowitz. 1908. s. 29.

³⁴⁴ Ibidem, s. 14.

z privátní iniciativy. Představoval tak jinou alternativu řešení bytové krize na Ostravsku, než jaká byla ta podniková. Svým personálním obsazením byl však s podnikem spjat, podíleli se na něm přímo podnikoví zaměstnanci. Konkrétně ze závodů se účastnilo této akce pestré složení profesí: od dělníků, přes slévače, dílovedoucí, mistry, dozorce až po vyšší úředníky.³⁴⁵ Vidíme, že profesní a sociální původ těchto osob procházel napříč všemi skupinami. Pojítkem bylo rovněž lokální hledisko – tento počín vycházel ideově přímo z Vítkovic, respektive ze správní komise města. Na jednu stranu tvořil protiváhu podnikové péče, na stranu druhou ji doplňoval. Jednalo se o stavební aktivity „Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva ve Vítkovicích“, za nimiž stála velká vítkovická osobnost dvacátých let – Josef Chalupník, předseda správní komise města Vítkovice a po roce 1935 i starosta Moravské Ostravy.³⁴⁶ Vedle vítkovického podniku je Chalupníkovu družstvo jedním z nejaktivnějších subjektů ve stavební činnosti ve 20. letech na celém Ostravsku.³⁴⁷ V roce 1930, tedy deset let po svém založení, se družstvo mohlo vykázat poměrně solidní bilancí. Podařilo se mu postavit 153 domů, přičemž neopomnělo ani na občanskou vybavenost. K roku 1930 se uvádí 4 obchody, lékař, řezníci a holiči.³⁴⁸ Pokud však tyto údaje porovnáme s činností podniku, pak o něco jasněji vysvítá, jak velkoryse svou péči o zaměstnance podnik pojímal. Proti 153 rodinným domům družstva zde stojí 322 podnikových domů, vesměs stavěných pro 5 a více rodin. Tato komparace není uvedena s cílem podrobit kritice nesmírně přínosný stavební projekt družstva, ale ukázat, že stavební aktivita podniku přesáhla standardní ostravské poměry.

4.4 Bydlení jako politikum

Na základě charakteristiky vítkovického bydlení můžeme konstatovat, že podnik plně reflektoval fenomén zaměstnaneckého bydlení a byl si vědom jeho funkčnosti ve vztahu k loajalitě, výkonnosti, produktivitě a efektivitě práce svého zaměstnanectva. Promyšlený systém bydlení, který v sobě zahrnoval nejen vybavené, světlé a prostorné byty, případně

³⁴⁵ 10 let činnosti Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva ve Vítkovicích 1921-1931. Moravská Ostrava: Lidová knihtiskárna, 1931. s. 36.

³⁴⁶ Duch času. 6.2. 1921, XXIII, č. 35.

³⁴⁷ AMO, fond ONVO – Vítkovice : Kronika města Ostrava – Vítkovice, inv. č. 2, s. 440.

³⁴⁸ 10 let činnosti Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva ve Vítkovicích 1921-1931. Moravská Ostrava: Lidová knihtiskárna, 1931. s. 36.

domy, ale také infrastrukturu s kompletní občanskou vybaveností (školky, školy, tržnice, knihovny, závodní jídelny, lázně) vytvářel do jisté míry uzavřené mikroklima a sloužil jako prostředek vlivu na jednotlivé sociální vrstvy. Z tohoto důvodu jsou optikou opozice a konkurence vnímány a označovány Vítkovice jako *království*.³⁴⁹ Tato metaforika není náhodná, Vítkovice tvořily své vlastní *mikrouniversum*. Dominantní roli při tvorbě tohoto universa hrála bytové péče, která se v některých případech stávala nástrojem politického vlivu nad zaměstnanci, z tohoto důvodů můžeme otázku bydlení označit jako *politikum*. Ukažme si nyní příklad, který je v tomto ohledu typický pro 20. léta a který představoval konkrétní kvalitativní proměnu v bydlení, jíž podnik vědomě sledoval konkrétní cíle.

Vedle výše uvedených rysů podnikové bytové péče můžeme ve vítkovickém sociálním programu bydlení vysledovat znak, který měl podobně jako problematika nájemného svůj strategicko-politický rozměr. Sociální program Vítkovic, skládající se z mnoha faktorů, byl vypracován mimo jiné také s cílem otupit hrany organizujícího se dělnictva, jež bylo ovlivněno myšlenkami socialismu, který stál v rozhodné opozici vůči kapitálu. Snahy dělnictva o mobilizaci všech sil a sjednocení můžeme ve Vítkovicích pozorovat již od 90. let 19. století, vlna dělnického hnutí se pak se svým programem nepřerušeně přelévá do nového století. V prvních letech republiky se dělnictvo stalo nezanedbatelným politickým hráčem, kterého nebylo radno v jeho požadavcích přehlížet. Zhmotněním ústupků, na které podnik přistoupil, byly prakticky po celá dvacátá léta téměř každoročně uzavírané kolektivní smlouvy, které vymezovaly vztah podnikového vedení a dělnictva, především v otázce mzdy a pracovních podmínek.³⁵⁰ Kolektivní smlouvy se špičkami podniku dojednával závodní výbor sestavený z důvěrníků dělnictva. Uznání jeho existence představovalo svým způsobem také ústupek podniku.

Adolf Sonnenschein pak jako generální ředitel svými diplomatickými schopnostmi a neustálým lavírováním dokázal mírnit radikální projevy dělnictva, což se ukazovalo na neochotě převážné většiny dělnictva vstupovat do stávek.³⁵¹ Radikální dělnický směr, zastoupený komunisticky orientovanými zaměstnanci závodů, nezískal v podniku ve

³⁴⁹ Vítkovice povýšeno na město. *Duch času*. 23.12. 1908, X, č. 103, s. 3; Vítkovický samovládce se podrobuje. *Duch času*. 4.11. 1918, XX, č. 135, s. 2.

³⁵⁰ PAVŽ, fond VHHT – 17, Zákon závodního výboru, mzdová pravidla, kolektivní smlouvy, kart. 1395, inv. č. 1395

³⁵¹ Tím však nelze říci, že žádné stávky neproběhly, ale ve srovnání s jinými podniky a celorepublikovým průměrem nebylo dělnictva až tak radikalizováno. Pověstnými se staly stávky a demonstrace proti rozhodnutí podniku neudělit remuneration. Srv. STEINER, Jan. Sociální postavení dělnictva Vítkovických železáren v letech 1918-1938. In: *Hospodářské dějiny: Economic history*. Praha: Ústav československých a světových dějin Československé akademie věd, 1980, s. 277-361.

dvacátých letech svůj prostor i díky poměrně vysokému životnímu standardu, které dělnictvo mělo. Ten lze tedy připsat nejen schopnostem generálního ředitele a celkově vedení podniku, své úspěchy na tomto poli podnik slavil i díky svému dlouhodobě etablovanému a optimalizovanému sociálnímu programu zajišťujícímu dělníkům nadprůměrné sociální výhody. Tento sociální program měl jeden klíčový bod, mohli bychom jej nazvat jako „řízený proces sociální diferenciací“. Projevoval se jak ve mzdách, tak i v bytové péči. Proto jsme tuto kapitolu pojmenovali *bydlení jako politikum*.

Doposud jsme referovali o dělnickém hnutí a jeho cestě k silnému politickému postavení v závodech. Ve 20. letech vedle dělnictva posiluje i další sociálně-profesní skupina, která do jisté míry kopíruje sjednocovací model dělnictva. Šlo o vrstvu úřednictva, které se začíná organizovat ve Sdružení průmyslových úředníků. Tato organizace měla celostátní charakter, nicméně ve Vítkovicích dosáhne významného zastoupení, o čemž svědčí i jednotlivé bilanční podnikové zprávy, kde je jí vymezena přímo jedna část s názvem *Beamtenbewegung* (Úřednické hnutí).³⁵²

Pozornost, kterou úřednickému hnutí vedení závodu věnovalo, je přímo úměrná skutečnému, ředitelstvím velice obávanému riziku, že dojde k spojení mezi dělnickými a úřednickými odborovými organizacemi. Že se nejednalo o neopodstatněné obavy, svědčí i vzájemná jednání mezi zástupci úřednictva a dělnictva. Díky relacím policejního ředitelství ze schůzí obou odborových organizací se dozvídáme, že se tyto dvě skupiny oťukávaly již v roce 1919.³⁵³ V roce 1920 pak došlo na společná jednání, kde zazněla slova o „*nutnosti organizace úřednické, aby společně s dělnickými organizacemi pracovali pro sestátnění závodů, dolů, pozemků, atd.*“³⁵⁴ K tomu se připojuje i Duch času, který vyzývá k solidaritě s úřednickým hnutím a k jeho podpoře ze strany dělníků. To byly jasné alarmující signály vyslané směrem k vedení podniku, které začalo podnikat kroky, aby zabránilo tomuto nebezpečnému spojení dělníků a úředníků. Úřednictvo navíc doposud představovalo spolehlivou a loajální zaměstnaneckou skupinu, o níž se mohlo vedení opřít. Tato pevná jistota se však začala vytrácet a objevily se v ní silné trhliny. Musela být co nejdříve podniknuta opatření, aby se tyto dvě sociálně-profesní skupiny nespojily proti svému vedení. Nejhmotatelnější projev nalezla tato taktika v bytové péči.

³⁵² PAVŽ, fond VHHT, Bilanzberichte 1919 - 1929, kart. 38

³⁵³ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1166, inv. č. 2281

³⁵⁴ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1170, inv. č. 1474

Ve 20. letech nabyl zcela jasných kontur program oné „řízené sociální diference“, který sice nebyl nikde oficiálně proklamován, ale je jednoznačně odvoditelný z faktických poznatků stavebně urbanistického vývoje. Podnik ustupoval od původní koncepce prolínání sociálních vrstev, které se realizovalo v bydlení před první světovou válkou. Zatímco u kolonií staršího data docházelo k promísení obou vrstev a byty tak vedle sebe mohl mít dělník ze šamotárny a mistr vysokopecního provozu nebo úředník z účtárny, ve 20. letech začal podnik striktně oddělovat dělníky od úředníků tím, že stavěl ryze dělnické a ryze úřednické kolonie.³⁵⁵ Z kolonií postavených ve 20. letech můžeme do úřednických zařadit již zmiňovanou kolonii „u Schönthala“ a kolonii na ulici Ruské, k dělnickým „Důvěrnickou“ a Jubilejní kolonii. Tyto kolonie od sebe byly i poměrně vzdáleny, vzdušnou čarou přibližně 3 km. Této skutečnosti však již nemůžeme připisovat takovou promyšlenost koncepce sociální diference, neboť výběr parcel pro stavbu ve Vítkovicích byl značně omezený, a pokud byly nějaké plochy volné, nacházely se většinou na hranicích katastru obce.³⁵⁶

Strategie sociální diference, která je typická pro podnikovou sociální politiku 20. let, realizující se v urbanistickém řešení kolonií a města, přinesla ve svém výsledku úspěchy, neboť k radikálním projevům a ani k spojenectví obou sociálně-profesních vrstev nedošlo.

4.5 Typologie podnikového bydlení

Doposud jsme soustředili svou pozornost na globální charakteristiku bytové otázky a na historii jejího vývoje, zevrubněji jsme popsali systém nájmu, do našeho výzkumného pole se dostala také infrastruktura, která byla společně s občanskou vybaveností nezbytností pro funkčnost celé bytové péče. Také jsme tematizovali, jakou míru vlivu mohl podnik vyvíjet a uplatňovat vůči svým zaměstnancům skrze bydlení. Nyní přejdeme v rámci závěrečné části k jeho konkrétním formám. Struktura, která nejlépe reflektuje stavební, urbanistický i sociální vývoj bytové péče, je typologické rozčlenění na tři formy bydlení, na něž můžeme při analýze stavební činnosti podniku v rozmezí let 1918 – 1929 narazit.

³⁵⁵ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2352, inv. č. 7920, Inv. č. 7924, inv. č. 7925 Ubytovací rejstřík obce Vítkovice

³⁵⁶ 10 let činnosti Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva ve Vítkovicích 1921-1931. Moravská Ostrava: Lidová knihtiskárna, 1931. s. 9.

První formou bydlení, která je v ohledu k Vítkovicím vývojově nejstarší, jsou dělnická *kasárna*. Tato forma měla masový ráz a ve smyslu bydlení měla spíše provizorní charakter. Byla určena pro dělníky, kteří měli dům či statek na venkově a do Vítkovic mířili kvůli zaměstnání. Co se týká vybavení na jednoho dělníka, které měl k dispozici, patřila sem postel a kovová skříň na osobní věci.³⁵⁷ Ze sociálního zařízení zde byly na každém patře společné toalety, umývárna a sprchy. Jako příklad může sloužit budova kasáren na Kotkově ulici (č. p. 431). Tato budova měla půdorys písmena H a sestávala ze dvou pater, v nichž se nacházelo dohromady 16 *spacích sálů*.³⁵⁸ Jako kapacita budovy se udávalo 800 míst. Každý z šestnácti spacích sálů se rozprostíral na ploše 152 m². Do tohoto prostoru se tedy muselo při naplněné kapacitě vtěsnat 50 mužů. Na každého tak připadlo 3,04 m². Podle údajů z 20. let však nikdy nebyla kapacita naplněna. Nejvyššího počtu ubytovaných v kasárnách bylo dosaženo v konjunkturálních letech 1927-1928. Naopak v letech hospodářské krize (1922) se početní stav osazenstva ztenčil na 62 % (viz tabulka č. 11). Tento trend poklesu zájmu o ubytování v kasárnách, které je pro 20. léta charakteristický, vedl vedení k asanaci jedné budovy a druhá byla poskytnuta jako provizorní prostor pro školu.³⁵⁹

Tato forma ubytování nabízela spíše spartánské podmínky, nicméně vždy byl dělníkům zajištěn alespoň tento skromný standard. V ohledu stravování dělníci z kasáren využívali závodních jídelen, kde se mohli stravovat poměrně levně. Za obědy na celý týden v roce 1920 platili 12 K.³⁶⁰ Ve vztahu k závodu však toto společenství a sociální klima vzhledem k ryze mužskému osazenstvu a velké koncentraci osob na jednom místě tvořilo sociálně výbušný potenciál, což lze ilustrovat na událostech roku 1920. Vedení závodu kvůli velkým nákladům za kasárna zvýšilo nájem a stravné (z 12 na 35 K), dále chtělo rozšířit stávající kasárna o další lůžka vzhledem k bytové krizi. U kasárenských dělníků se však nesetkali ani u jednoho bodu s pochopením. V říjnových měsících se několikrát dělnictvo z kasáren mobilizovalo na shromážděních v Dělnickém domě ve Vítkovicích, počet přítomných svědčí o jejich velké nespokojenosti, pohyboval se mezi 800 – 1500 přítomných. Důvěrníci, mezi nimi i Josef Chalupník, se snažili svými proslovů motivovat k nalezení pochopení a uklidnit tak situaci. Shromážděná masa je však překřičela.³⁶¹ Jeden

³⁵⁷ Wohlfahrtseinrichtungen des Eisenwerkes Witkowitz. 1908. s. 19.

³⁵⁸ PAVŽ, fond VHHT, kart. 3235, inv. č. 9579

³⁵⁹ JIŘÍK, Karel. Hutnické úřednické a dělnické kolonie a kasárny v Ostravě. In: *Ostrava: : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Tilia, 2001, s. 319.

³⁶⁰ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1170, inv. č. 1495

³⁶¹ ZAO, fond PŘMO – relace ze schůzí, kart. 1170, inv. č. 1512/66, inv. č. 1512/66

z návrhů, jak dlouhodobě řešit problematické podmínky, které byly spojeny s kasárnami, vzešel přímo od jednoho z důvěrníků, nám známého Josefa Chalupníka. Jeho myšlenka, že do každého kasárenského oddělení měl být dosazen jakýsi *stařešina*, který by dohlížel na dodržování pořádku, však nenašel kladnou odezvu a vyzněl do ztracena.

Druhou formu podnikového bydlení představovaly *dělnické kolonie*. Značná část z nich byla vystavěna v doposud volném prostoru okolí ulic Chodská (dnešní Rudná), Ruská a Sirotčí. Na Sirotčí vyrostlo v letech 1921-1922 šest dělnických domů, kterým se přezdívalo „Důvěrnická kolonie“ podle klíče výběru osazenstva. Podnik tyto domy *osadil* převážně dělnickými důvěrníky, zřejmě s cílem získat jejich přízeň a tím mírnit jejich radikální smýšlení. Byty na Sirotčí byly tvořeny buďto pokojem a kuchyní nebo pouze obytnou kuchyní se společným sociálním zařízením. V další výstavbě již však bude u dělnických domů převažovat model pokoj-kuchyň-kabinet jako samostatné tři místnosti. 10 dělnických pavlačových domů bylo rovněž postaveno podél ulice Ruské (č. p. 789-799). Do již zmiňované Hulvácké kolonie přibýlo v roce 1921 dalších 13 domů, které byly vyhrazeny pro rodiny dělníků. U nich již můžeme pozorovat model bytu, který rozděloval pokoj a kuchyň, a rovněž byl rozšířen o kabinet. Další dělnická zástavba se koncentrovala také do Moravské Ostravy a Zábřehu, jednalo se však většinou o jeden či dva samostatné domy.³⁶²

Vzorovým příkladem, kterému podnik věnoval velkou pozornost a péči, byla kolonie v Hrabůvce, později nazvaná jako Jubilejní. Po jistý čas se této kolonii mezi dělnictvem a lidmi z okolí přezdívalo kolonie „lizoň“, jak uvádí Karel Jiřík.³⁶³ Pejorativní přídomek měl vzniknout na základě praxe, kdy byly nové byty v této kolonii údajně přidělovány „věrným“ a loajálním dělníkům. Míra autenticity a fakticity tohoto tvrzení je poměrně vysoká vzhledem k tomu, že Karel Jiřík poblíž této kolonie velkou část svého života bydlel.

Výstavba Jubilejní kolonie probíhala v několika fázích, a to mezi lety 1921 – 1932. Její oficiální a dodnes používaný název, tedy „kolonie Jubilejní“, byl odvozen od stoletého

³⁶² PAVŽ, fond VHHT, Bilanzberichte 1919 - 1929, kart. 38; PAVŽ, fond VHHT, kart. 2352, inv. č. 7920, inv. č. 7924, inv. č. 7925 Ubytovací rejstřík obce Vítkovice; PAVŽ, fond VHHT, kart. 2363, inv. č. 7943, Seznam obytných domů a závodních bytů; AMO, Obvodní národní výbor Ostrava – Vítkovice: Kronika města Ostrava – Vítkovice, inv. č. 2, s. 443.

³⁶³ JIŘÍK, Karel. Hutnické úřednické a dělnické kolonie a kasárny v Ostravě. In: *Ostrava: : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Tilia, 2001, s. 340.

jubilea, které Vítkovické železářny v roce 1928 slavily.³⁶⁴ Jednalo se o velkolepou oslavu, na niž byly pozvány přední osobnosti československé státu – politici, průmyslníci, bankéři, umělci atd. Z pozvaných osob jenom namátkou jmenujme Tomáše Garrigua Masaryka,³⁶⁵ Jana Černého, Josefa Šrámka, Jaroslava Preisse, Tomáše Baťu, Ladislava Nováka atd.³⁶⁶ První etapa výstavby byla zahájena v roce 1921, v rámci níž bylo realizováno prvních 9 domů (č. p. 251-258), poté přišel v důsledku hospodářské krize let 1921-1922 stavební útlum. Druhá fáze pokračovala v roce 1926 a kontinuálně svým architektonickým i urbanistickým tvaroslovím navazovala na první fázi dalšími 17 domy (č. p. 279-295). Vědomí blížícího se jubilejního roku uspíšilo stavbu, třetí fáze započala během následujícího roku (1927). Jednalo se o dalších 14 domů (č. p. 301-314). Do konce 20. let se stihlo postavit ještě v rámci čtvrté fáze (1928-1929) dalších 10 domů.³⁶⁷

Jubilejní kolonie byla postavena podle projektu architekta Ernsta Kornera, který v Ostravě navrhnul mnoho významných staveb (pasážní domy v Moravské Ostravě, obchodní dům Rix atd.). V realizaci Jubilejní kolonie můžeme vysledovat množství prvků, které byly charakteristické pro architektonický expresionismus – rizality, atikové štíty, portiky.³⁶⁸ Přítomnost expresionistického dynamismu je znatelná také na různorodě tvarovaných oknech (viz příloha č. 12). Korner zároveň vyšel vstříc požadavkům doby, která akcentovala funkčnost staveb. Plně již zde převládl model prostorného světlého bytu, skládajícího se z pokoje, kuchyně, předpokoje a vlastního sociálního zařízení.³⁶⁹ Rozměry bytů se lišily, ne však diametrálně, průměr činil 50 m². Ustoupilo se dokonce od vnější podoby budov tak, jak na ně doposud kladla důraz podniková architektura. Režné zdivo, tolik typické pro vítkovický podnik, zcela vymizelo.

Taktéž občanská vybavenost byla v tomto případě na dělnické poměry nadstandartní. V kolonii se nacházela školka, dětské hřiště, městská knihovna, lékařské ordinace. Přirozeně nesměl chybět ani krámk s potravinami (viz příloha č. 12).³⁷⁰ Dokonce zde byly později postaveny i malé lázně. V této souvislosti je nutné dodat, že městský charakter v urbanistickém řešení výstavby sice obhájil své dominantní postavení,

³⁶⁴ Vítkovické železářny byly založeny v roce 1828, tehdy nesly jméno Rudolfova Huť.

³⁶⁵ AKPČR, fond KPR – T, Vítkovické železářny, kart. 184, sign. 441/43, inv. č. 1243

³⁶⁶ PAVŽ, fond VHHT, kart. 49, inv. č. 266-269

³⁶⁷ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2352, inv. č. 7925, Ubytovací rejstřík M. Hor, Hrabůvky, Kunčic, Kunčiček; PAVŽ, fond VHHT, Bilanzberichte 1919 - 1929, kart. 38

³⁶⁸ STRAKOŠ, Martin. *Průvodce architekturou Ostravy*. Ostrava : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště, 2009. s. 192.

³⁶⁹ PAVŽ, fond VHHT, kart. 9494, inv. č. 9579a

³⁷⁰ PAVŽ, fond VHHT, kart. 9494, inv. č. 9579a

avšak zcela nepřevládl. Vítkovický *Bauamt* zde vystavěl v letech 1925-1927 malé chlévy, určené pro chov drobného domácího zvířectva.³⁷¹ Počítalo se rovněž se zahradou na pěstování zeleniny. Rurální charakter staveb se tedy zcela nevytratil. Přestože zde byl vybudován přívod vody a kanalizace, byly zde vyhloubeny studny.

Spojení Jubilejní kolonie se závody a městem bylo zajišťováno Mariánskohorsko-Brušperskou dráhou, která přes různorodé peripetie sice nebyla nikdy realizována v celé své projektované délce, avšak ze stanice Hrabová přes zastávku Hrabůvka-kolonie nakonec od roku 1930 v intervalu 30 minut převážela cestující - obyvatelé kolonie do práce či za zábavou přímo do Vítkovic.³⁷² Na případu Jubilejní kolonie Hrabůvky již můžeme pozorovat první náznaky přesouvání stavební činnosti do méně průmyslové části města, tedy na jih a jihovýchod. Jednalo se o reakci na poptávku po klidnějším a zdravějším prostředí.³⁷³ Jubilejní kolonie tyto nároky navýsost splňovala. Její obyvatelé se nepotýkali s velkou prašností a hlukem jako ti z kolonie Kairo, kteří bydleli přímo u šamotárny. Jubilejní kolonie byla z 60% obklopena poli (viz příloha č. 17). Obyvatelé tak nebyli vystaveni rušivým prvkům a znečištěnému prostředí. Nicméně tento nadstandard se odrazil ve výši nájmu, který byl u prvních nájemců v roce 1921 stanoven na 45 K. U těch, kteří se nastěhovali do domů postavených v následujících fázích, se již jednalo o 70 K. Na podnikové poměry byla Jubilejní kolonie o něco dražší, avšak v porovnání s cenami bytů v novostavbách byla velice levná.³⁷⁴

Jubilejní kolonie pak byla přirozeně díky svému nadstandardu, který svým obyvatelům podnik poskytoval, patřičně využita v rámci reklamy a propagace. Jeden z bodů programu oslav jubilea 5. prosince 1928 se odehrával přímo zde, v nově postavené a zřízené knihovně. Celá kolonie byla vyzdobena do československé trikolory (viz příloha č. 16) a podle programu se zde měla sjet se svými auty v 11:10 celá honorace, v čele s Luisem Rothschildem, Adolfem Sonnenscheinem, ministry a průmyslníky.³⁷⁵ Zde také v rámci proslovu Adolfa Sonnenscheina zazněla slova o „*vybavení bytů dělnických dle nejmodernějších zásad*“, o nichž se přítomní mohli přesvědčit přímo na místě.

³⁷¹ PAVŽ, fond VHHT, Bilanzbericht 1925, kart. 38

³⁷² PAVŽ, fond VHHT, kart. 46, inv. č. 259. Srv. KROČEK, Miloslav. Osudy projektu železniční trati Mariánské Hory-Brušperk-Kozlovice. In: *Ostrava: : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Tilia, 1995, s. 214.

³⁷³ PRZYBYLOVÁ, Blažena a Antonín BARCUC. *Ostrava*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 406

³⁷⁴ PAVŽ, fond VHHT, kart. 2352, inv. č. 7920, Inv. č. 7924, inv. č. 7925 Ubytovací rejstřík obce Vítkovice, s. 189

³⁷⁵ PAVŽ, fond VHHT, kart. 46, inv. č. 259

Třetí formou je *úřednické bydlení*, které je však vzhledem k značné diferenciaci této sociálně-profesní skupiny velice komplikované. Zahrnujeme do ní jak vily, kde úředník se svou rodinou mohl využívat sedmi až devíti místností, tak i úřednické kolonie s rozdílným počtem bytů a pokojů. Dvacátá léta, která se vyznačují žalostným nedostatkem bytů a vysokého počtu žadatelů, kladou nároky na byty co do svého množství, tudíž výstavba honosných vil nebyla až tak běžnou. Přesto Vítkovice dvě úřednické vily pro své ředitele vystavět nechaly.³⁷⁶

V roce 1921 byla jako jedna z prvních po válce realizována stavba tří úřednických domů s třemi patry na ulici Ruské (č. p. 71, 72, 73). Většina bytů v těchto domech byla třípokojová. Vyšší a střední úředníci požívali výhody svého zařazení do této zaměstnanecké kategorie a nájem nemuseli platit. Stejně tomu bylo i u nové úřednické kolonie na ulici Chodská (dnešní ulice Rudná). Realizace tohoto projektu spadá do éry konjunktury, tedy do roku 1925 a sestává z pěti domů (č. p. 784, 785, 786, 787, 788). Celkově bylo možné na Chodské ubytovat 40 úředníků s rodinami.³⁷⁷

Za modelový příklad *úřednického bydlení* můžeme považovat kolonii „u Schönthala“. Svůj název získala podle legendárního hostince, který se nachází v její bezprostřední blízkosti a už od svého založení představoval jakýsi centrální orientační bod pro obyvatele Vítkovic a Zábřehu. To zřejmě inspirovalo lidovou tvořivost k připojení tohoto přídomku i zmíněné kolonii. Kolonie se nachází v rohovém prostoru ulic Štramberská a Ruská, na východní straně je ohraničena závodní dráhou. Autorovi těchto staveb Ernstu Kornerovi se podařilo velice citlivým způsobem využít tento nevelký prostor. Budova kopíruje úhel obou zmíněných ulic a vytváří svou orientací směrem proti nim přehradu „vnějšimu světu“, zatímco do vnitřního prostoru je otevřená a navozuje dojem oázy klidu, kde bylo možné ve dvacátých a třicátých letech nalézt dětské hřiště a park. Zároveň byl vnitřní prostor z východní strany, kudy vedla závodní dráha, ohraničen živým plotem, aby byly rušivé elementy, přirozeně vyplývající z železničního provozu, minimalizovány (viz příloha č. 19). Stavba byla rozdělena do dvou etap. První z nich proběhla v letech 1921 a 1922. Ludwig Fiala, závodní stavitel, zde postavil během dvou let šest od sebe oddělených domů (č. p. 731, 732, 742, 745, 760, 761). Druhou etapou v roce 1930 byly tyto třípodlažní domy spojeny v jeden blok. Dominantu stavby tvořila věž, která o dvě patra převyšovala ostatní budovy bloku. Vítkovické stavební oddělení zde uplatnilo

³⁷⁶ PAVŽ, fond VHHT, Ubytovací rejstřík obce Vítkovice, kart. 2352, inv. č. 7920, inv. č. 7924

³⁷⁷ PAVŽ, fond VHHT, kart. 434, inv. č. 2031

standardní a pro podnik charakteristické režné zdivo, což se může zdát překvapivé, protože se od něj ve dvacátých letech začalo ustupovat. Lze to přičíst konzervativnímu smýšlení architekta Ludwiga Fialy, což je znatelné i na budově, kde užil historizující prvky.

Celý úřednický blok sestává ze 108 prostorných bytů. Jednotná výměra se nedá přesně určit, neboť se od sebe byty svou velikostí lišily. Zatímco ve spodních patrech a bytech situovaných v obloukovém nároží se nacházely větší byty, ve vyšších patrech byly byty více členěné, a tudíž disponovaly menší výměrou. V podkroví se nacházely mansardové byty určené pro svobodné mládence, kteří si museli vystačit s jednopokojovým bytem a kuchyní. Pokud bychom chtěli určit přibližnou výměru, mohli bychom vycházet z příkladů bytů v druhém patře, které nebyly v kruhovém nároží. Jejich rozměr činil 98 m². Taktéž nájemné bylo velice rozdílné – mladí, svobodní jednotlivci platili za mansardy 15 K, nájem za nábytek 10 K, dohromady tedy 25 K. Ostatní úřednické osazenstvo bytů čerpalo výhody svého zaměstnání a nájem neplatili. Co se týká inventáře, všechny byty byly vybaveny nábytkem a měly i ústřední topení.³⁷⁸

4.6 Zhodnocení bytové péče v kontextu let 1918-1928

Pokud bychom měli zhodnotit dosavadní poznatky a sumarizovat závěry, k nimž jsme dospěli a které charakterizovaly bytovou péči podniku, pak zcela jednoznačně vystupuje do popředí kontinuální navázání na bytovou politiku prováděnou vedením podniku před první světovou válkou, která se projevila v komplexním přístupu k jakékoli výstavbě. Máme-li to rozvést, pak můžeme konstatovat, že pokud podnik projektoval nějakou výstavbu, pak se jednalo ve většině případů o celou kolonii či celý blok domů, který vykazoval známky jednotné koncepce. Nic nebylo dílem náhody. Vše bylo do detailu promyšlené a propracované, což je patrné na srovnání s obecní stavební aktivitou, která vesměs přešlapovala na místě a když se odhodlala k nějaké akci, pak postupovala nekoncepčně. Výjimku tvoří aktivita privátního subjektu – Obecně prospěšného stavebního družstva, které však oproti podniku nedisponovalo takovými prostředky finančními i materiálními,

³⁷⁸ PAVŽ, fond VHHT, Ubytovací rejstřík obce Vítkovice, kart. 2352, inv. č. 7920, inv. č. 7924, PAVŽ, fond VHHT, Bilanzberichte 1919 - 1929, kart. 38

proto nemohlo vykazovat dlouhodobě takovou produktivitu. Podnik však družstvo v jejich záměrech finančně podporoval, neboť věděl, že to je příležitost i pro jeho zaměstnance, kteří v případě vstupu do družstva do několika let získají svůj vlastní dům.

Ačkoliv již podnik neměl k dispozici tolik prostoru k výstavbě na katastrálním území města Vítkovice, realizoval zde přesto některé stavební projekty. A to vždy citlivě, s ohledem na okolí, na infrastrukturu a na potřeby svých zaměstnanců. Jediná forma bydlení, která byla značně problematická a na níž nedokázal adekvátně reagovat, byla kasárna. Podnik si nedokázal poradit s kasárnami vzhledem k jejich vysokému počtu, přestože se je v průběhu dvacátých let pokusil regulovat. Ve Vítkovicích však zůstávaly nadále a představovaly trvalý zdroj radikalismu, napětí a sociálních nešvarů.

Pokud bychom měli zmínit odlišnosti od předchozího období, pak i zde nalezneme mnoho aspektů. Podnikové vedení se od toho předchozího odlišovalo zejména orientací svých budov mimo městský prostor a také vědomím, že potřeby dělníka se v průběhu času markantně proměnily. Zejména ve vztahu jedince k jeho vnějšímu světu. Život v průmyslovém městě byl zatěžující o to více, že zaměstnanec trávil většinu dne v hlučném a prašném provozu a když se vrátil domů, nenacházel potřebný klid. To je také důvod, proč se výstavba obytných domů orientovala na hranice města, kde mohl díky klidnému prostředí načerpat nové síly.

Vedle dosavadní kontinuální linie se objevují nové trendy, kterými podnik reaguje na nově utvářející se politickou a sociální realitu. Máme zde na mysli především řízenou snahu o diferenciaci a oddělení dvou vrstev – úřednické a dělnické, které doposud vystupovaly samostatně, ale zkraje let dvacátých hrozilo, že dojde k jejich spojení proti ředitelství závodů. Podnik našel nejlepší způsob, jak *vrazit mezi obě vrstvy klín*. Prostředkem se stala právě bytová péče, díky níž mohl podnik získat značnou moc nad dělníkovým a úřednickým politickým smýšlením. Pokud mu zajistil vhodné ubytování, vzbuzoval v něm přirozeně loajální vztah. Zároveň striktním oddělením úřednických a dělnických kolonií dosáhl toho, že se k sobě obě sociálně profesní vrstvy politicky ani sociálně nepřibližovaly.

5. Závěr

Předkládaná práce a její výzkum tematizuje dva okruhy, které se ve dvacátých letech staly *alfou a omegou* veřejné diskuze a sociálních poměrů ve Vítkovicích, procházejících klíčovou kvantitativní i kvalitativní proměnou. Zvolená témata germanizace závodu a jeho bytové politiky, či lépe bytové péče, se staly hlavními dynamickými prvky formování poválečné společnosti, které kontinuálně prostupovaly obdobím, jež je možné označit jako éru budování státu. Zatímco však téma germanizace vítkovickou společnost polarizovalo, bytová péče představovala integrační prvek společnosti a nabídla řešení na aktuálně palčivé sociální problémy.

V rámci obou nosných témat vystupovaly do popředí Vítkovické železářny, na nichž v mnoha ohledech záviselo, kterým směrem se bude vítkovická společnost ubírat. Od 70. let 19. století byly centrálním bodem a protagonistou, okolo něhož se celá vítkovická společnost formovala. Za své dominantní postavení vděčil i přízni státního aparátu, který do vítkovických záležitostí příliš nezasahoval. Do konce války zůstával podnik hlavním arbitrem a nejvlivnější instancí v obci a ve všech vrstvách její společnosti. Tento vztah se však se vznikem Československého státu zásadně proměnil, došlo k obratu o sto osmdesát stupňů. V prvních letech republiky vítkovickému podniku vyvstal velký protihráč, který stál doposud ve stínu továrny. Zájmy státu jako by na sebe v tu chvíli převzalo české dělnictvo, jehož sebevědomí se sílícím světovým dělnickým hnutím v závěru 19. století narůstalo, avšak teprve nyní se vznikem Československa získalo legitimitu postavit se podniku jako rovnocenný partner. České dělnictvo, vzhledem k jeho vysokému počtu, lze nepochybně považovat zároveň za představitele české veřejnosti. Ve Vítkovicích, které byly silně „proletarizovány“, bylo jejím nesilnějším hlasem, na němž závisel její další vývoj. Dělnictvo využilo jako nástroje nátlaku na podnik dvou principů, které spojilo v jeden celek. Základní všeobecný dělnický identifikační rozpor mezi kapitálem a pracovní silou vítkovické dělnictvo ztotožnilo s antagonistickým vztahem německo – českým. Vpletlo tak do sebe dva nesourodé principy. Němectví ztotožňovali s nenáviděným kapitálem. Útok na němectví tak zároveň jejich optikou znamenal to samé, co útok na kapitál. Při těchto atacích na podnik však nedošlo na české straně k reflexi, že německý jazyk nebyl ve Vítkovicích dlouhodobě prosazován s cílem vykořenit českou kulturu, jazyk a češství jako takové, nýbrž byl do podnikových struktur implementován z praktických důvodů a ze snahy o dosažení lepších hospodářských výsledků, kterých mohlo být

docíleno jen za plné vnitřní integrity podniku. Úlohu tohoto integrujícího prvku měl suplovat německý jazyk, což vyplynulo i z faktu, že němčina byla prakticky hlavním komunikačním jazykem v hutním průmyslu.

Do těchto vztahů začaly vstupovat i politické špičky a státní aparát. Lze rozlišit dvě skupiny na základě jejich motivace. Jedna se z nedůvěry k německví obávala o bezpečnost státu a v duchu hospodářského nacionalismu usilovala, aby německý prvek na vedení závodů rezignoval. Druhá byla motivována širšími mezinárodně politickými vazbami a záměrně tak kopírovala a přenášela středoevropský souboj německého a francouzského kapitálu na československé poměry. Česko-německý antagonismus jim pak sloužil jako argument pro vyhlášení boje německví ve vítkovickém podniku.

Přestože o germanizovaných Vítkovicích hovoří dobové prameny české provenience, nemůžeme tak vzhledem k faktickému poměru českého a německého vlivu v obci a závodech činit my. Posledním prvkem německví byl vnitropodnikový komunikační jazyk, a to navíc jen mezi vyšším úřednictvem. Tento trend však postupně v třicátých letech téměř vymizel. Na příkladech školství, veřejného prostoru a obecní samosprávy jsme ukázali, že ve dvacátých letech již není možné hovořit o germanizaci, neboť německý vliv byl v této době na ústupu a zažíval svou labutí píseň.

Druhé komplexní téma představovala podniková bytová péče, která se ve dvacátých letech dostala do centra pozornosti vzhledem k bytové nouzi, která zasáhla celé Československo. Nejvíce se tato otázka dotýkala průmyslových aglomerací, kde došlo vlivem několika faktorů k přelidnění. Ostravsko bylo vystaveno velkému přílivu obyvatel kvůli své příhraniční poloze, díky níž sem směřovali lidé z válkou postižených oblastí. Tento počet byl ještě navýšen o další kategorii lidí, kteří utíkali z venkova do měst. Bytové kapacity měst nedokázaly pokrýt potřebu obyvatel. Využili jsme různorodé statistické údaje, jejichž kombinací jsme došli k závěru, že Vítkovice, byť měly horší výchozí pozici než blízká Moravská Ostrava, dokázaly na tuto nelehkou situaci zareagovat mnohem lépe, a to zejména díky podniku, který subvencoval nejen výstavbu vlastních kolonií a prostorů k bydlení, ale finančně podporoval i soukromou výstavbu. Obecně se vítkovické podnikové byty vyznačovaly lepšími podmínkami, než jaké mohly nabídnout ostatní subjekty ve Vítkovicích a okolních městech.

Bytová péče Vítkovických železáren měla dlouhou tradici, na niž vedení podniku ve dvacátých letech kontinuálně navazovalo. Vlivem okolností však došlo ke změně vnitřní

koncepce bytové politiky. Vítkovický podnik využíval bytové otázky jako *politika*. Nastavením výhodných podmínek, vysokou úrovní bydlení, které bylo navíc levné, si zajišťoval loajalitu zaměstnance. Druhou rovinou a zároveň důkazem, že bytová péče byla jednou z forem politického vlivu, je skutečnost, že nově do této koncepce vstoupil záměr striktně oddělovat úřednické a dělnické bydlení. Vedení závodů tak činilo z obavy, aby nedošlo k spojenectví těchto dvou profesních skupin proti ředitelství. Procesem řízené diferenciaci se tak zajistilo, že obě vrstvy k sobě nenašly cestu a vedly svůj samostatný boj, kterému podnik dokázal poměrně dobře čelit.

Pro lepší uchopení bytové péče jsme vytvořili typologii vítkovického bydlení. Rozlišili jsme tři formy – kasárna, dělnické bydlení a úřednické bydlení. Vybrali jsme tři zástupce a modelové příklady, které jsme na základě pramenů detailně popsali a přiblížili se tak co nejvěrnějšímu obrazu podmínek, v jakých zaměstnanec podniku žil. Díky zevrubné analýze se nám potvrdila teze, že podnik věnoval bytové otázce značnou pozornost a byl si vědom i jejího *politického* potenciálu a dopadu na efektivitu práce.

6. Prameny a literatura

Prameny

AMO – Archiv města Ostravy

fond Archiv města Vítkovice

fond Okresní úřad Moravská Ostrava

fond Archiv města Moravská Ostrava – Nová registratura

AKPČR – Archiv kanceláře prezidenta České republiky

fond Protokol T (tajné) - Vítkovické železářny

ČSÚ – Český statistický úřad

Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder (Mähren). Wien 1906

Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl II. Morava a Slezsko. Praha 1924

Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl I. Země Česká. Praha 1934

NAČR – Národní archiv České republiky

fond Ministerstva vnitra – Prezidiální spisy

PAVŽ – Podnikový archiv Vítkovických železáren

fond Vítkovického horního a hutního těžářství

Wohlfahrtseinrichtungen des Eisenwerkes Witkowitz. 1908.

Wohlfahrtseinrichtungen des Eisenwerkes Witkowitz (Ergänzungsband). 1915.

ZAO – Zemský archiv v Opavě

fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava – relace ze schůzí

fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava – spolky

Periodika

Bohemia

Dělnický deník

Duch času

Ostravský deník

Národní demokracie

České slovo

Ostrauer Zeitung

Sekundární literatura

ALEXANDER, Manfred. *Der deutsch-tschechoslowakische Schiedsvertrag von 1925 im Rahmen der Locarno-Verträge*. München : R. Oldenbourg, 1970.

BERAN, Ladislav Josef. *Odepřená integrace: systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Pulchra, 2009. Testis, 2. sv. ISBN 9788087377024.

BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK, Nad'a PROFANTOVÁ, Pavel BĚLINA, Michael BOROVIČKA a Milan HLAVAČKA. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1999. ISBN 80-718-5264-3.

Dějiny hutnictví železa v Československu 2: Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války. Praha: Academia, 1986.

Dějiny Ostravy. [Sestavil]: kolektiv autorů. Ostrava : Sfinga, 1993. 811 s.

EPSTEIN, Leo. *Das Sprachenrecht der Tschechoslowakischen Republik*. Reichenberg: Gebrüder Stiepel Ge., 1927.

FELDMANN, Gerald. *Hugo Stinnes : Biographie eines Industriellen, 1870-1924*. Vyd. 1. München: Beck, 1997.

FOŘT, Ludvík. *Rozprava o poválečné otázce bytové u nás a v cizině*. Praha: Česká národohospodářská společnost, 1925.

HÁJEK, Jan, Drahomír JANČÍK a Eduard KUBŮ. *O hospodářskou národní državu: úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2009, 263 p. ISBN 978-802-4613-918.

JANČÍK, Drahomír. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 735 s. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-351-6.

JEMELKA, Martin. *Ostravské dělnické kolonie I*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2011, 541 s. ISBN 978-80-7368-953-7.

KARLICKÝ, V. a kol. *Svět okřídleného šípu. Koncern Škoda Plzeň 1918-1945*. Plzeň: Paseka, 1999. ISBN 80-7185-269-4.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. 2., opr. vyd. Praha: Libri, 2003. Dějiny českých zemí. ISBN 8072770306.

KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Vyd. 4., V nakl. Karolinum 1. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2177-7.

KUPELWIESER, P. : *Aus den Erinnerungen eines alten Österreichers*. Wien 1918.

KURAL, V. *Konflikt: místo společnosti? : Češi a Němci v Československém státě, 1918-1938*. Vyd. 1. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993. ISBN 809014313x.

MASARYK, T. *Cesta demokracie: soubor projevů za republiky*. Praha: Čin, 1934.

MATĚJČEK, Jiří a Josef VYTISKA. *Vítkovice. Železárny a strojírna Klementa Gottwalda*. Praha : Práce, 1978.

MÜLLER, Helmut. *Dějiny Německa*. Praha: Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-712-1.

MYŠKA, Milan. *Rytíři průmyslové revoluce: šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*. 1. vyd. Ostrava: TILIA, 1997. ISBN 80-7042-477-X.

Památník o událostech v kovodělném hnutí na Ostravsku v letech 1917-1927. Uspořádal Josef Chalupník. Nákladem Okresní správy kovodělníků. Vítkovice. 1927.

PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu IV..* Vyd. 3. Praha: Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-036-4.

PETRÁŠ, René. *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1639-1.

PRZYBYLOVÁ, Blažena a Antonín BARCUC. *Ostrava*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013. Dějiny moravských a slezských měst. ISBN 9788074222405.

ROHEL, Jan. *Slovo mají Vítkovice*. Ostrava: Jiskra, 1968.

ROHEL, Jan. *Vítkovice, odbory století: 1870-1970: Vyprávění pamětníků, průkopníků ROH z Vítkovických železáren K. Gottwalda*. Vítkovice: VŽKG-Vítkovické železárny K. Gottwalda, 1970.

SOMMER, K. *Vítkovické železárny a obchodní styky se Sovetským svazem 1918 - 1945 a po druhé světové válce*. Manuskript - PAVŽ

SCHWENGER, Rudolf. *Die Arbeits- und Sozialpolitik des Eisenwerkes Witkowitz*. Manuskript – PAVŽ

STRAKOŠ, Martin. *Průvodce architekturou Ostravy*. Ostrava : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště, 2009. ISBN 978-80-85034-54-7.

TEICHOVÁ, Alice. *Mezinárodní kapitál a Československo 1918–1938*. Praha: Karolinum, 1994. ISBN 80-7066-908.

ZATLOUKAL, Pavel. *Historismus : Architektura 2. Poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc : Krajské vlastivědné muzeum v Olomouci, 1986.

Příspěvky ve sbornících

ADAMUS, Alois. Dějiny novinářství na Ostravsku v přehledu. In: *Věstník archivu a muzea ostravského kraje*. Moravská Ostrava: Museum města Moravské Ostravy, 1935.

BARCUC, Antonín a Eva ROHLOVÁ. Místopis starých Vítkovic. In: *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Šenov U Ostravy: Tilia, 2001, s. 270-303.

BOYER, Christoph. Organizace průmyslu a národnost. Konflikt a spolupráce mezi Čechy a Němci v průmyslových svazech první republiky. In: *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918 – 1945*. Praha : Karolinum, 1999.

JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. T. G. Masaryk, hospodářství a hospodářská politika. In: *T. G. Masaryk, idea demokracie a současného evropanství*. Praha: Filosofia, 2001. s. 413-449

JIRŮ, Karel. Hutnické úřednické a dělnické kolonie a kasárny v Ostravě. In: *Ostrava: : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Tilia, 2001, s. 304-344.

JIRŮ, Karel. Vítkovice - nejvíce germanizovaná obec v Předlitavsku. In: *Ostrava: : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Tilia, 2003, s. 162-196.

KLADIWA, Pavel. Velkopodnikatelstvo a obecní samospráva v průmyslových městech. In: *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.

KROČEK, Miloslav. Osudy projektu železniční trati Mariánské Hory-Brušperk-Kozlovice. In: *Ostrava: : příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Tilia, 1995, s. 195-222.

MATĚJČEK, Jiří a Eva WIESNEROVÁ. K vývoji Vítkovických železáren 1875-1914. In: *Průmyslové oblasti 4*. Ostrava: Profil, 1973.

PITRONOVÁ, Blanka. Vývoj národnostních poměrů pracovníků v hutnictví železa českých zemí v období 1880-1939. In: *Hospodářské dějiny sv. 5*. Praha: Ústav československých a světových dějin Československé akademie věd, 1980.

STEINER, Jan. Sociální postavení dělnictva Vítkovických železáren v letech 1918-1938. In: *Hospodářské dějiny: Economic history*. Praha: Ústav československých a světových dějin Československé akademie věd, 1980, s. 277-361.

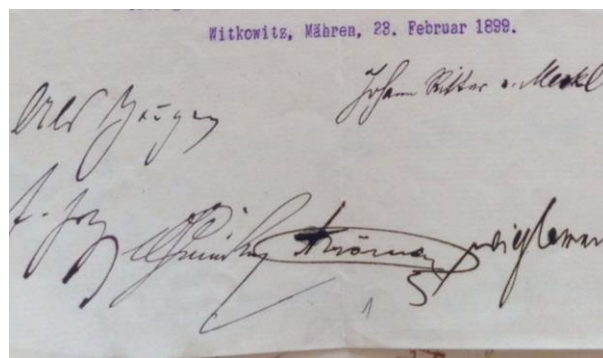
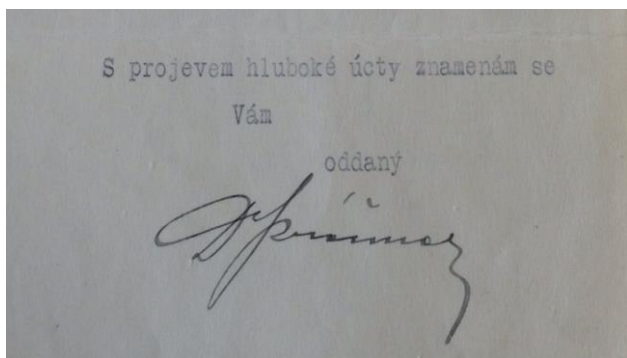
TAUCHEN, Jaromír. K některým otázkám právní úpravy jazykového práva v ČSR z německého pohledu. In: *Dny práva - 2008 – Days of Law*. Brno, Masarykova Univerzita 2008.

URBÁNEK, Jindřich. Jak jest chráněno zdraví pracujících na Ostravsku. In: *Technická práce na Ostravsku 1926-1936*. Moravská Ostrava: Spolek Československých inženýrů odboru v Moravské Ostravě, 1936. s. 651-688.

ZÁŘICKÝ, Aleš. Julius Rütgers, Fritz von Friedländer-Fuld a Caesar Wollheim aneb tři krátké životopisy říšskoněmeckých podnikatelů působících v ostravsko-karvinském revíru. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám / Ostrava : Ostravská univerzita č. 12, (2005,) s. 291-296*.

7. Obrazové přílohy

Příloha č. 1

Podpisy Vladimíra Kráčmara. Vpravo - revers, zavazující všechny podepsané k podpoře německého jazyka v závodě, mezi nimi Kráčmarův podpis, datováno ke dni jeho dvacátých narozenin. (PAVŽ, fond VHHT, kart. 69, inv. č. 383). Vlevo – dokument pro prezidium ministerstva vnitra, pranýřující germanizaci Vítkovických závodů. Kráčmar jej signoval jako pětáctýřicetiletý s titulem JUDr. (NAČR, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 146, sign. 225).

Příloha č. 2

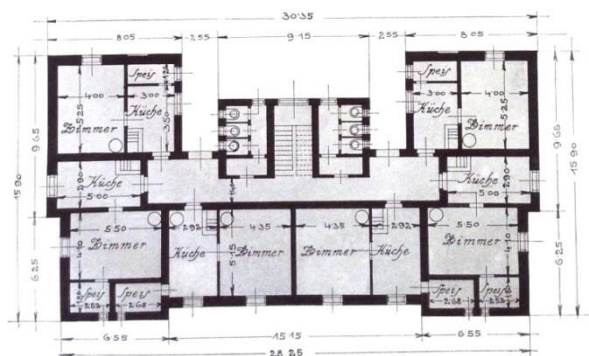
Nápisy v německém i českém jazyce. (SONNENSCHNEIN, A. : Unfallverhütung und Invalidenfürsorge im Eisenwerk Witkowitz. Prag 1931.)

Příloha č. 3

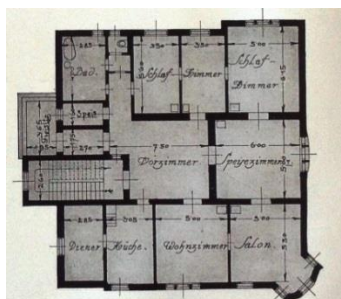
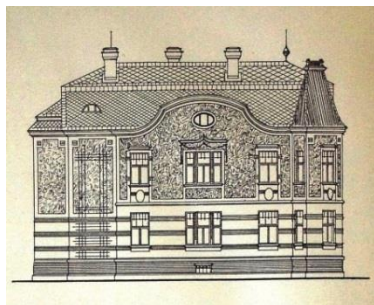
Příklad dělnického bydlení před první světovou válkou: Josefínská kolonie (1907-1911). Ke každému bytu náležela zahrada a malý chlév – možnost chovat slepice či vepře. Poukazuje na to na částečně rurální charakter některých kolonií. (PAVŽ - Wohlfahrtseinrichtungen)

Příloha č. 4

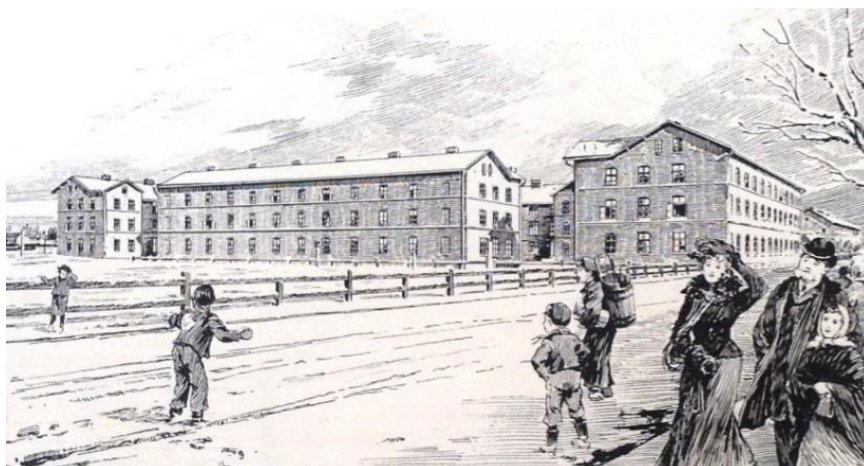
Příklad dělnického bydlení před první světovou válkou: kolonie Hulváky. V bezprostřední blízkosti domů se nacházela pekárna, tržnice a základní škola. (PAVŽ - Wohlfahrtseinrichtungen)

Příloha č. 5

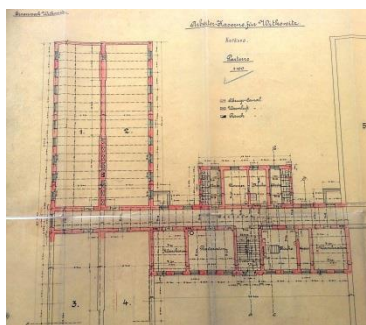
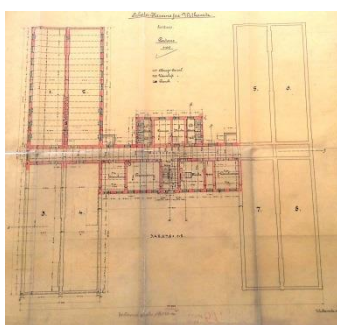
Příklad bydlení nejvyššího úřednictva před první světovou válkou. Dvě vily na Paláckého ulici v Zábřehu nad Odrou. Bydlení pro 4 rodiny. (PAVŽ - Wohlfahrtseinrichtungen)

Příloha č. 6

Dělnická kolonie, která se lidově označovala jako „Štěnicová“ vzhledem k špatným hygienickým podmínkám. Nacházela se na Ruské ulici. V rámci všech kolonií se zde platil nejnižší nájem (11 K 60 h). (PAVŽ - Wohlfahrtseinrichtungen)

Příloha č. 7

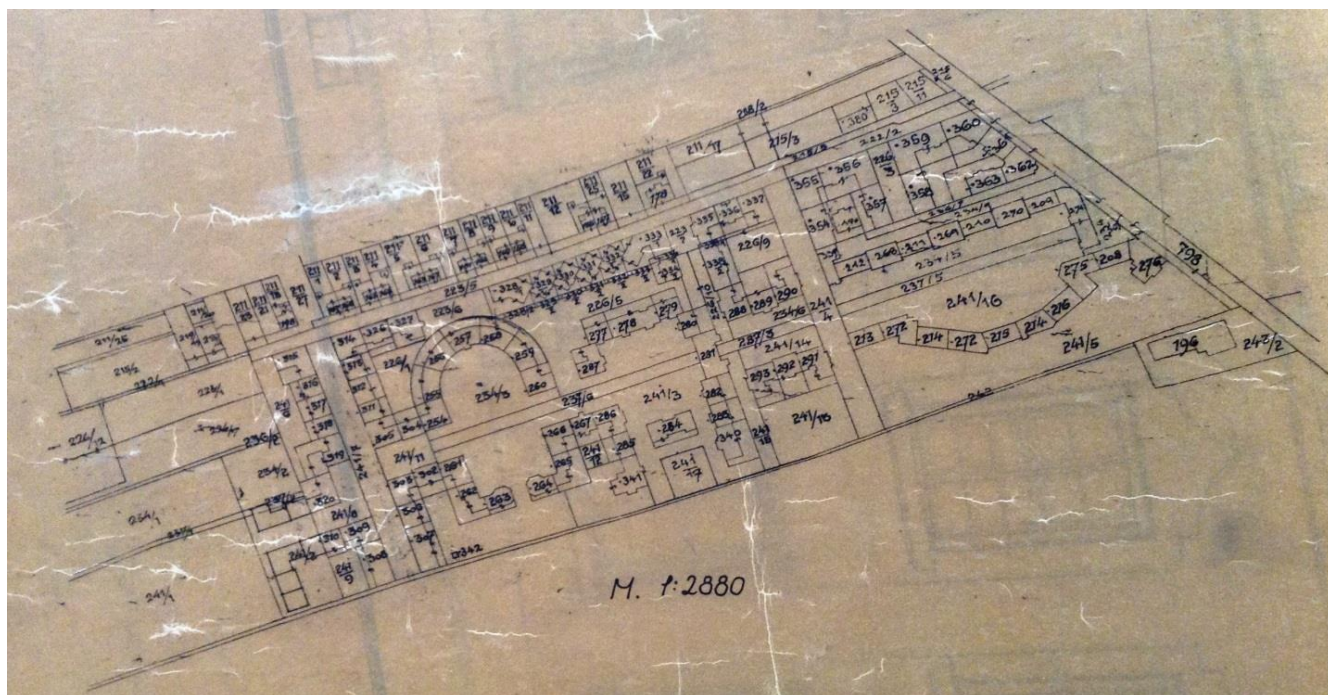
Kasárna pro dělníky na Kotkově ulici č. p. 431. Půdorys budovy ve tvaru písmene H. (PAVŽ, fond VHHT, kart. 3235, inv. č. 9579)

Příloha č. 8

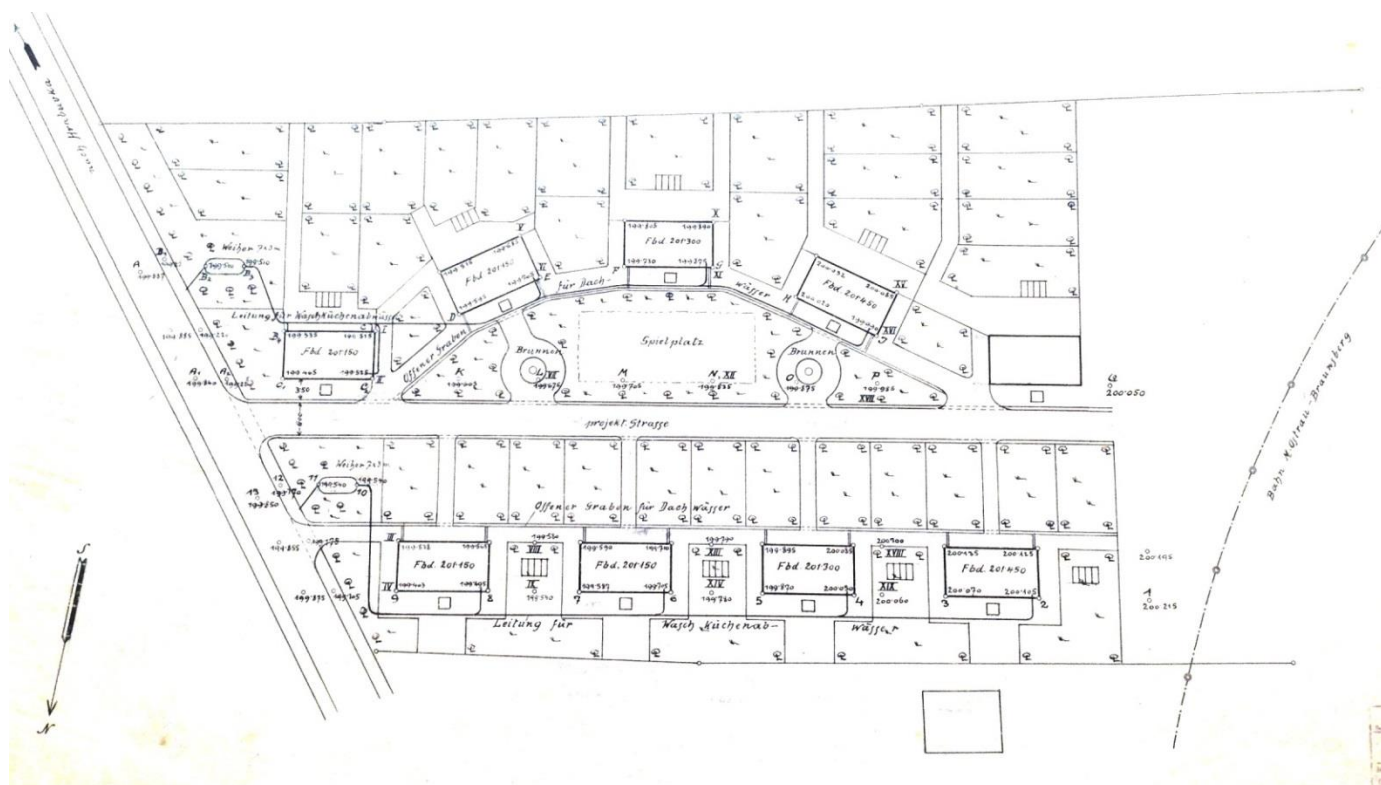
Další budova, která sloužila jako kasárna pro dělníky. Vpravo - současný stav. (PAVŽ – Wohlfahrtseinrichtungen; Archiv autora)

Příloha č. 9

Situační plán Jubilejní kolonie v Hrabůvce. Ve 20. letech 20. století byly realizovány 4 fáze výstavby, kterou můžeme sledovat na situačním plánu ve směru od prava do leva. (PAVŽ, fond VHHT, kart. 9494, inv. č. 9579a)

Příloha č. 10

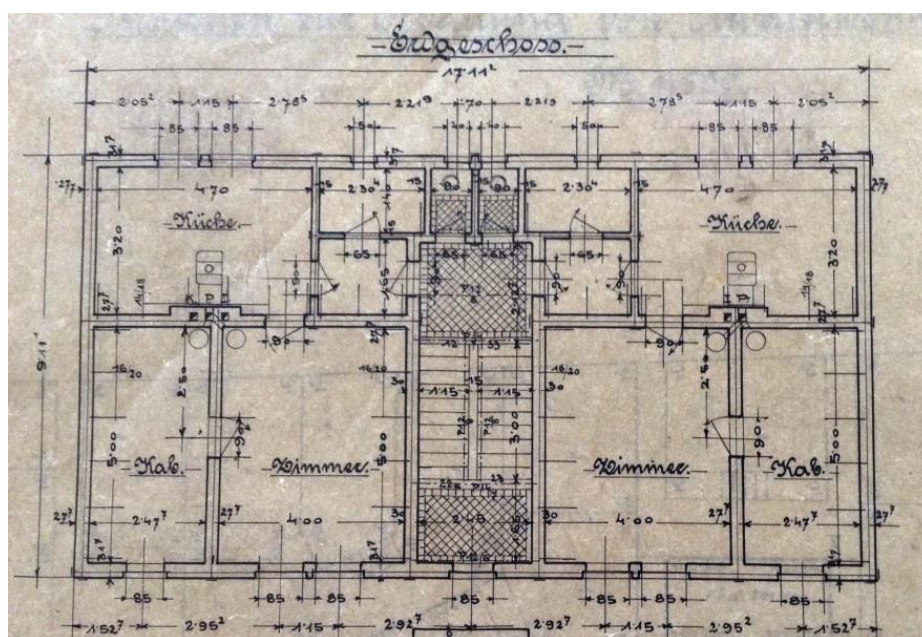
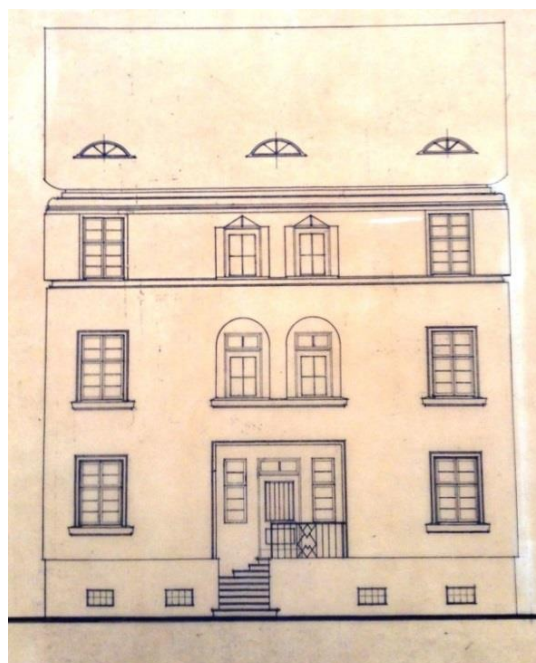
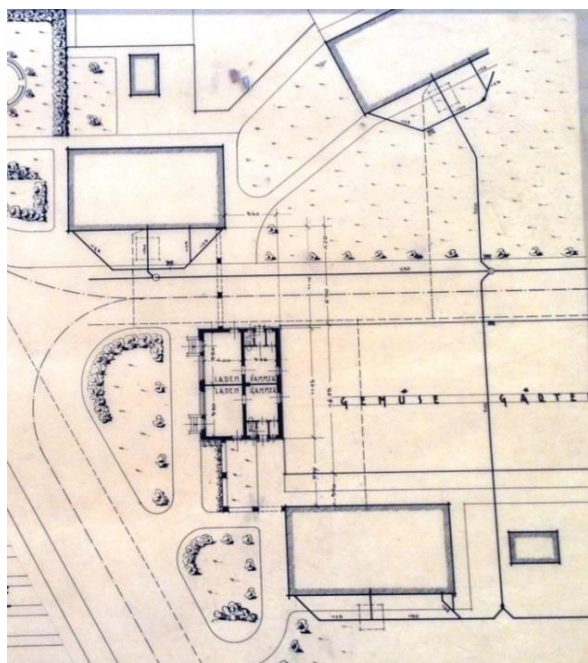
Situační plán Jubilejní kolonie v Hrabůvce – první fáze z roku 1921. Povšimněme si rovněž projektované dráhy Brušperk-Moravská Ostrava (Bahn Braunsberg – M. Ostrau) napravo, která od roku 1930 zajišťovala pravidelné a rychlé spojení s centrem města. (PAVŽ, fond VHHT, kart. 9494, inv. č. 9579a)

Příloha č. 11

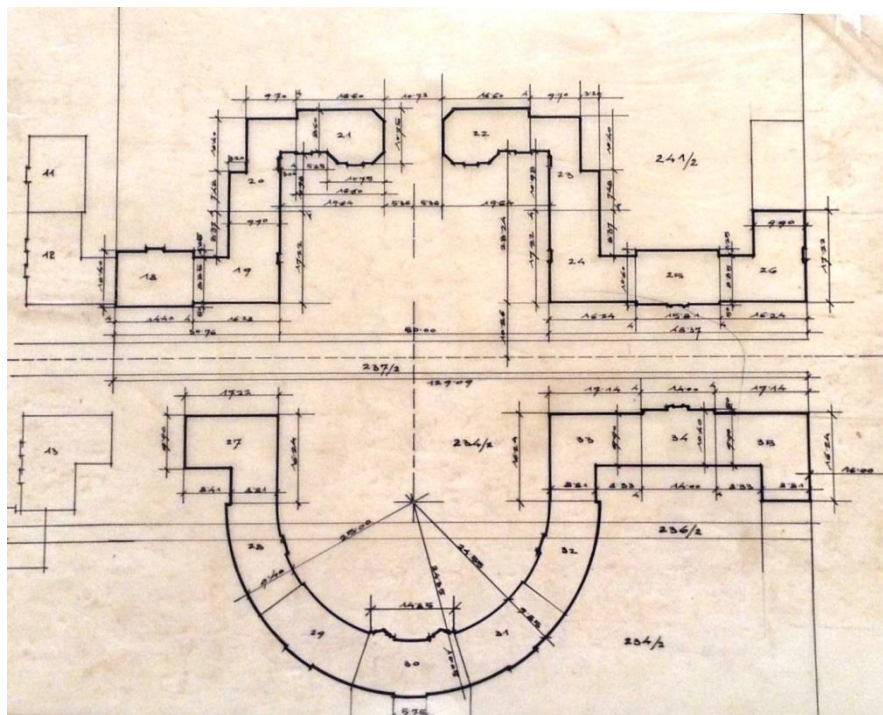
Proces výstavby Jubilejní kolonie v Hrabůvce – zde první fáze z roku 1921. (PAVŽ, fotografie obytných domů)

Příloha č. 12

Realizované návrhy Ernsta Kornera pro výstavbu Jubilejní kolonie. Vlevo – důkaz nadstandartní občanské vybavenosti a rurálního charakteru – obchod a zahrada na pěstování zeleniny. Vpravo – přítomnost expresionistického dynamismu prostřednictvím různě tvarovaných oken. (PAVŽ, fond VHHT, kart. 9494, inv. č. 9579a)

Příloha č. 13

Jubilejní kolonie v Hrabůvce – třetí fáze výstavby z roku 1927. (PAVŽ, fond VHHT, kart. 9494, inv. č. 9579a)

Příloha č. 14

Slavnostní průčelí Jubilejní kolonie. (PAVŽ, fond VHHT, kart. 9494, inv. č. 9579a)

Příloha č. 15

Jubilejní kolonie – bezprostředně po výstavbě. (PAVŽ, fotografie obytných domů)

Příloha č. 16

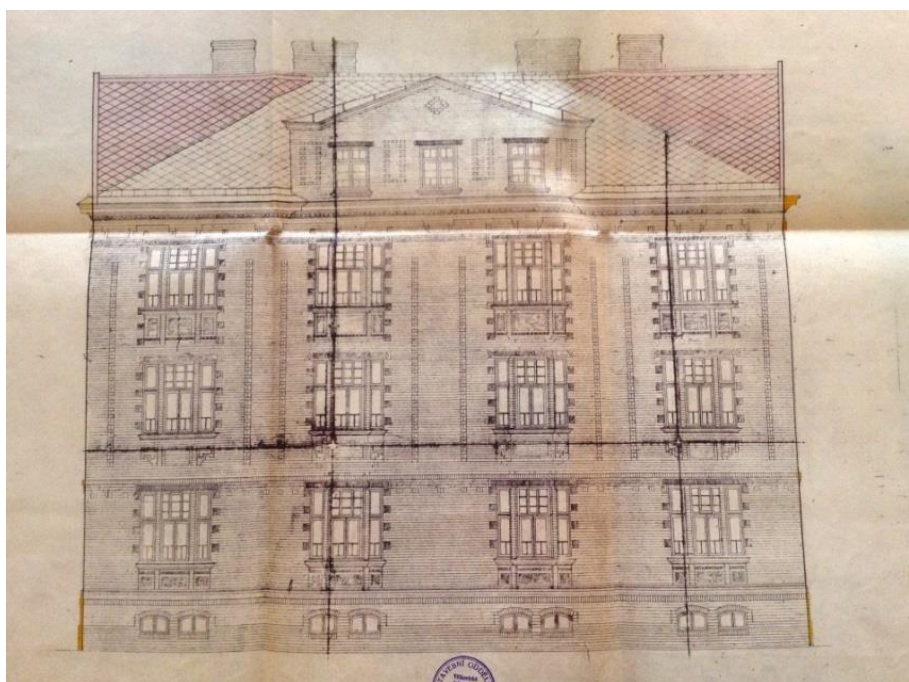
Jubilejní kolonie – fotografie z roku oslav stoletého výročí založení Vítkovických železáren. (PAVŽ, fotografie obytných domů)

Příloha č. 17

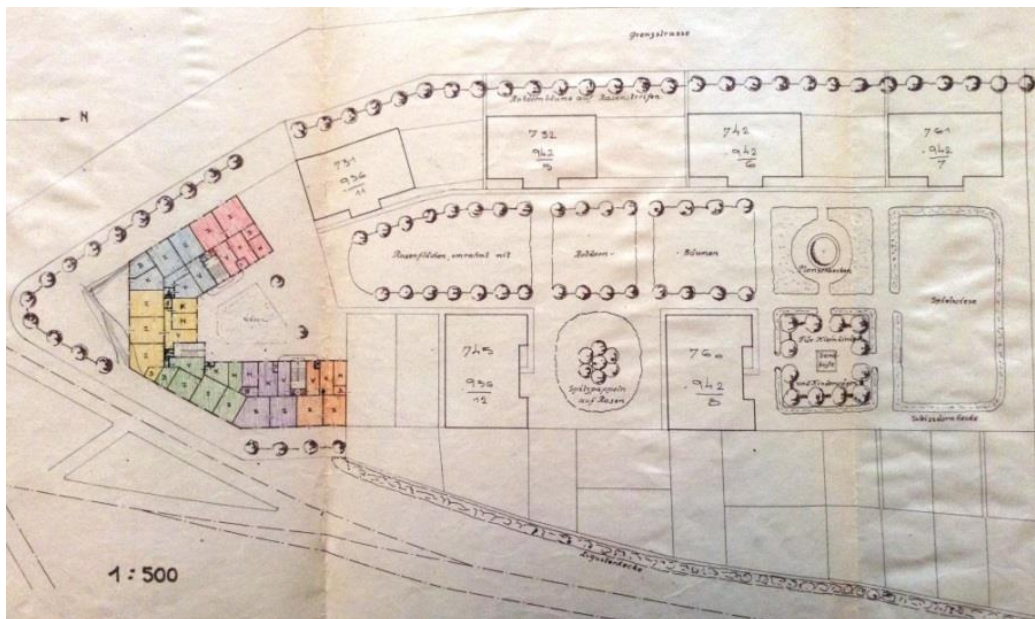
Jubilejní kolonie – pohled shora. Ukázka toho, že v okolí nebyl žádný rušivý a znečišťující průmysl. (PAVŽ, fotografie obytných domů)

Příloha č. 18

Úřednická kolonie „u Schönthala“ na ulici Štramberská. (PAVŽ, fond VHHT, kart. 9494, inv. č. 9579a)

Příloha č. 19

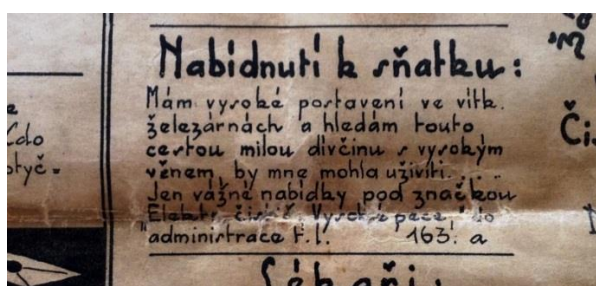

Situační plán úřednické kolonie „u Schönthala“ na ulici Štramberská – výstavba z let 1921-1922. (PAVŽ, fond VHHT, kart. 9494, inv. č. 9579a)

Příloha č. 20

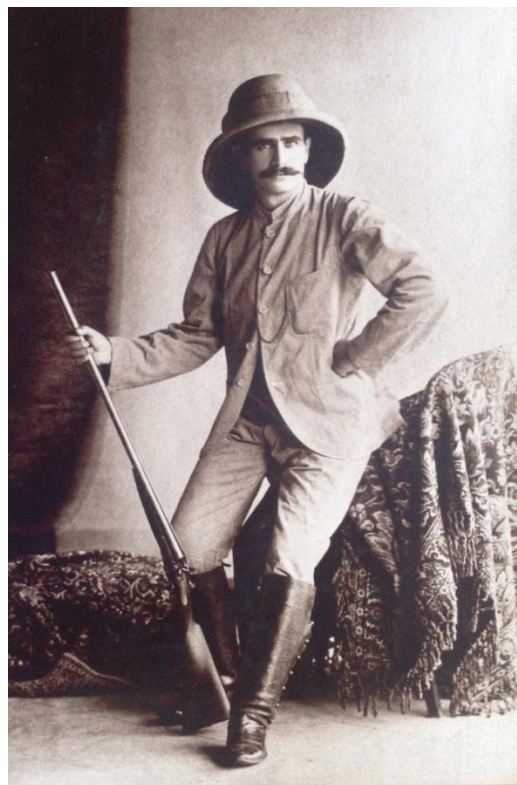
Situační plán úřednické kolonie „u Schönthala“ na ulici Štramberská – dostavba z roku 1930. (PAVŽ, fond VHHT, kart. 9494, inv. č. 9579a)

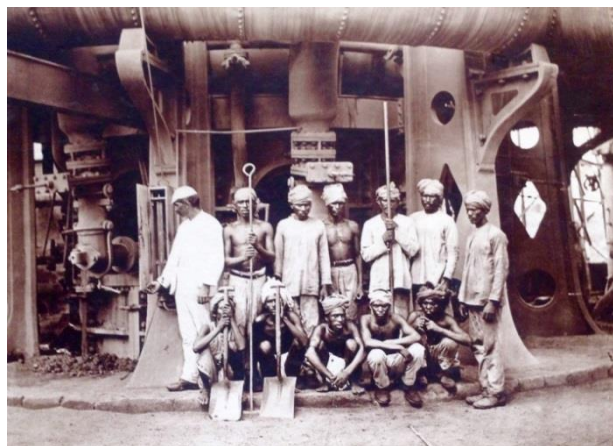
„Když Baťa má své Sdělení a Kramář své Národní listy, tož my jsme Pec vydali.“ Neoficiální závodní časopis, který v roce 1927 vzniknul v prostředí vysokopecařů, kteří byli známí tím, že měli velice blízko k alkoholu i k humoru, čehož je dokladem i jejich „papírová Pec“. Nelze jim upřít ani schopnost nadsázky, viz Nabídka k sňatku v inzerci či úmrtní oznámení paní Remuneracie (remunerace představovalo přilepšení k platu, které po rozhodnutí vedení podniku dostávali na konci roku zaměstnanci, ne každý rok však bylo samozřejmostí). Časopis je nesmírně zdařilý i po výtvarné stránce. (PAVŽ)

Příloha č. 22

Adolf Sonnenschein, generální ředitel Vítkovického horního a hutního těžířstva v letech 1916 – 1932. Pověstná byla jeho záliba v lovu zvěře. Vlevo v Československu, vpravo nahoře fotografie z indického Barrakuru, vpravo dole z Jugoslávie. (PAVŽ, fond VHHT – foto, kart. 1, inv. č. 24)

Příloha č. 23

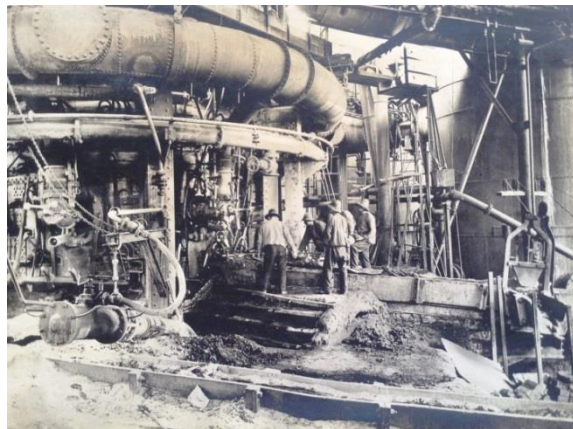
Sonnescheinovy fotografie z cest. Vlevo – Barrakur, Indie – u nístěje vysoké pece. Vpravo – Rusko, Krasnogrigorjewska. (PAVŽ, fond VHHT – foto, kart. 1, inv. č. 24)

Příloha č. 24

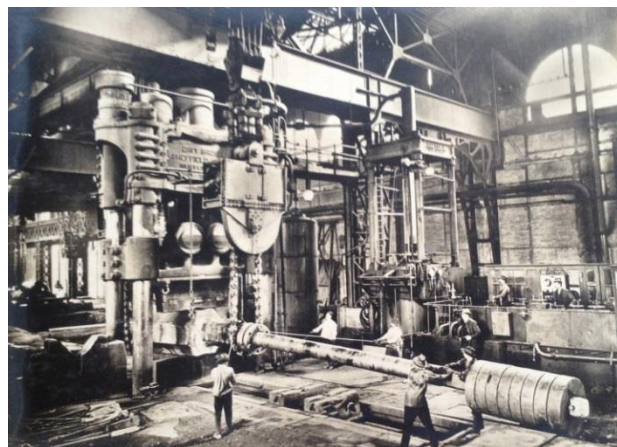
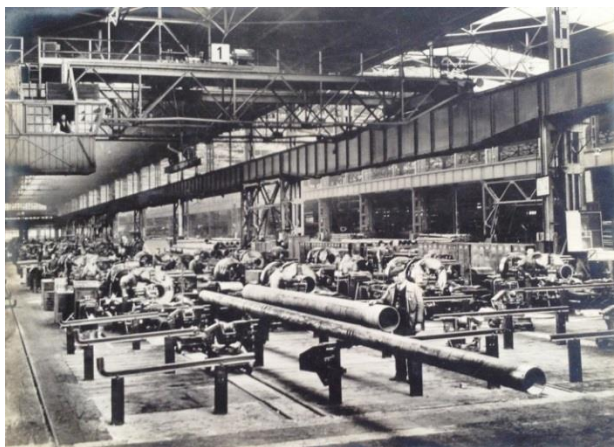
Vítkovické železářny na přelomu století, v pozadí Beskydy. (PAVŽ, fond VHHT – foto, kart. 1, inv. č. 24)

Příloha č. 25

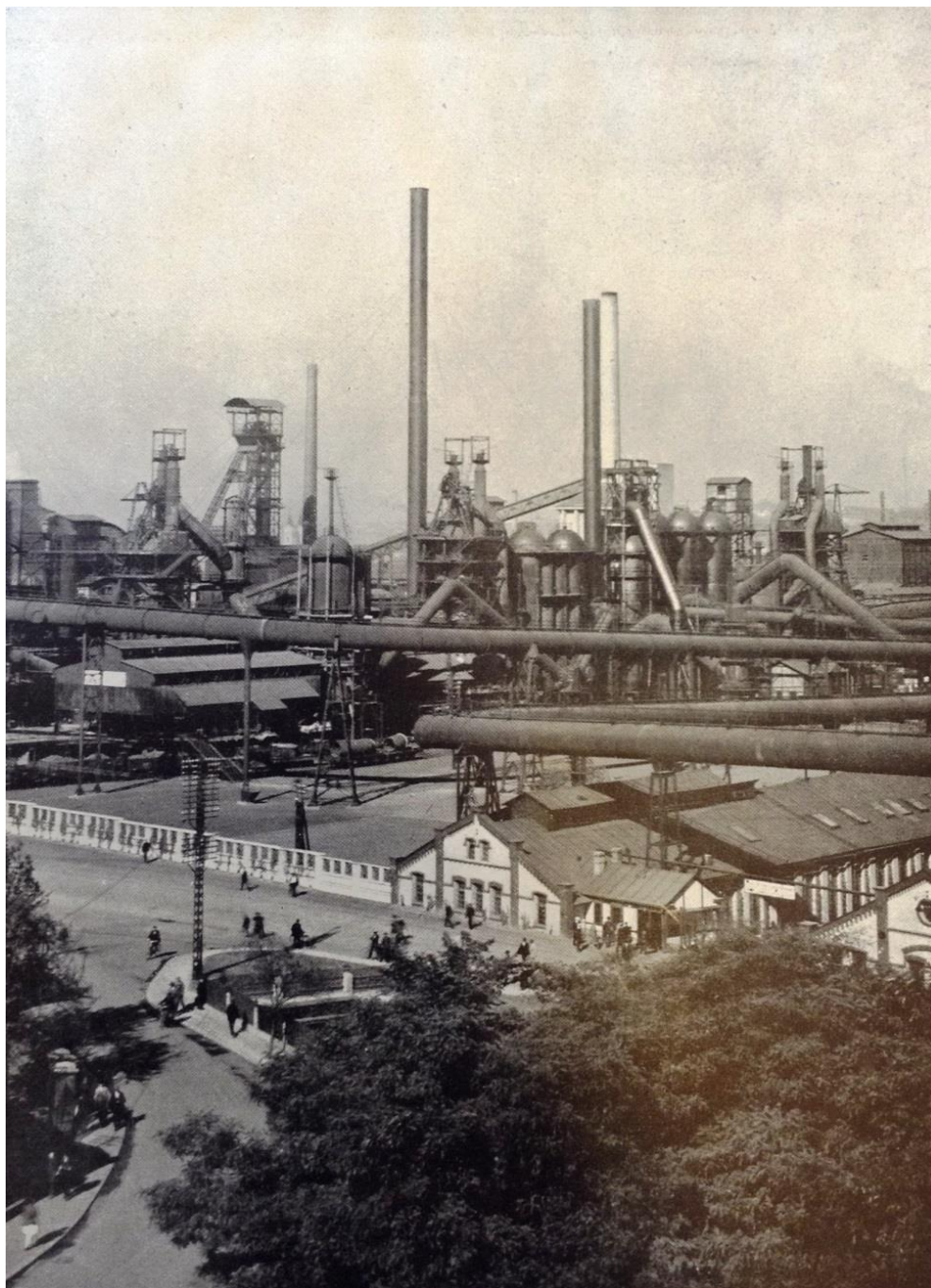

Odpich vysoké pece č. V a I. (PAVŽ, fond VHHT – foto, kart. 1, inv. č. 24)

Příloha č. 26

Vítkovické železářny – válcovna trub a kovárna. (PAVŽ, fond VHHT – foto, kart. 1, inv. č. 24)

Vítkovické železářny – pohled od energocentrály na vysoké pece, důl Hlubina a dnešní Místeckou ulici.
V pozadí Moravská Ostrava. (PAVŽ, fond VHHT – foto, kart. 1, inv. č. 24)

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

M. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Evidenční list žadatelů o nahlédnutí do listinné podoby práce

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Poř. č.	Datum	Jméno a příjmení	Adresa trvalého bydliště	Podpis
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				